

	UVODNIK	
<i>Ivica Kavčič</i>	Ob 50. letnici priključitve Primorske k matični domovini	3
	DOGAJANJA	
<i>Samo Bevk</i>	Zakon o kulturnem tolarju	6
<i>Gorazd Trušnovec</i>	Idejna rešitev ureditvenega načrta UTA	9
<i>Milan Vončina</i>	Sevanje in naše zdravje	13
<i>Damjan Makuc</i>	Namazu je stresel zemljo vse do Vojskega	32
	POGOVOR	
<i>Ivica Kavčič</i>	Rafael Podobnik – primarij in fotograf	48
	LIKOVNA PRILOGA	
<i>Rafael Podobnik</i>	Fotografije	56
	PREMISLEKI	
<i>Jože Felc</i>	Zdravnik med sabo in bližino	62
<i>Tea Hvala</i>	Publika prihodnosti ali nove oblike posredovanja umetnosti in kulture	69
	LITERATURA	
<i>Lilijana Homovec</i>	Pesmi	73
	IZBOR	
	Borgesove izmišljije	84
	MNENJA	
	Janez Kavčič, Janez Podobnik, Samo Bevk, Cveto Koder, Ivan Mohorič, Dušan Šarotar, France Šušteršič, Rafko Terpin, Franc Pavšič, Rafko Terpin	86
	IZ ZGODOVINE	
<i>Ivica Kavčič</i>	Trije odločilni meseci	96
<i>Rafko Terpin</i>	Ulica svete Barbare pred letom 1945	106
<i>Stanko Majnik</i>	Vegov kip v Idriji	116
<i>Stanko Majnik</i>	Pošta Idrija med nemško okupacijo od septembra 1943 do aprila 1945	118
<i>Karmen Simonič Mervic</i>	Zgodba podeželske šole Zadlog od 1913 do 1971	120
	ROJAKI	
<i>Laura Kavčič</i>	Življenjska pot Lovra Kavčiča	135
	POMNIKI	
<i>Bojan Hvala</i>	Ob odkritju doprsnega kipa dr. Franca Močnika	143
<i>Marija Heberle Perat</i>	Kipar Močnikove buste	146
<i>Jože Tanko</i>	Odkritje spominske plošče dr. Franji	150

PREDSTAVITVE

<i>Niko Jereb</i>	Motivi idrijske čipke drugič na znamkah	152
<i>Jože Čar</i>	Idrija – živosrebrov laboratorij	154
<i>Drago Svoljšak</i>	Mousterienska »koščena piščal«	156
<i>Janez Kavčič</i>	Hajduški pop iz Kanomlje	158
<i>Niko Jereb</i>	Bežen pogled na labirinte iskanja	160
<i>Ivana Leskovec</i>	Četrta knjiga Viktorja Prezlja	163
<i>Milan Koželj</i>	Izpod peresa ljudske pisateljice s Cerkljanskega	164

BRANJA

<i>Jože Janež</i>	Dorica Tominec: Moj svet	166
<i>Jože Janež</i>	Vanda Kranjc: Živeti in imeti rad	166
<i>Aleš Čar</i>	B. E. Ellis: Ameriški psiho	167
<i>Jože Čar</i>	Flann O'Brien: Tretji policaj	168
<i>Jože Čar</i>	Andrej Morovič: Vladarka	169
<i>Milan Koželj</i>	Dragica Krapež: Ko dogore kresovi	170

IN MEMORIAM

<i>Rafko Terpin</i>	Milan Trušnovec	172

Ob 50. letnici priključitve Primorske k matični domovini

IVICA KAVČIČ

MANIFESTACIJA V IDRJI LETA 1947.
OB RUDARSKEM ZNAKU JE VIDEN NAPIS
IDRIJA JE BILA IN BO SLOVENSKA.

Od dogodkov izpred petdesetih let so mi najbolj živo v spominu ostale povorke, ko smo, mladi in stari, korakali po mestnih ulicah z zastavami in godbo na čelu ter, kar se le da glasno, vzklikali »Trst je naš. Gorica je naša, tujega nočemo, svojega ne damo« in še druge podobne parole. To je trajalo kar cel mesec, če ne več, pred podpisom pariške mirovne pogodbe. Verjeli smo, da bo to pomagalo in nam bodo zavezniki le dodelili Trst in Gorico. Pravim »nam«, čeprav tudi mi takrat še nismo bili priključeni k Jugoslaviji. Bili smo še v coni B in ravno tako še vedno predmet trgovanja med velikimi. A zase, za naše ozemlje, sploh nismo dvomili, da bo priključeno. Kako tudi bi, saj smo se vendar osvobodili sami in je bila Italija poražena! Ko danes spremljam dogajanje v Bosni, razmišljam, da bi se nam bilo tudi takrat lahko zgodilo najslabše. Ne vem pa, kaj bi v takem primeru storili: šli čez mejo ali pa ponovno v partizane! Pariško odločitev smo sprejeli z mešanimi občutki. Seveda smo bili srečni, da smo končno v svoji domovini, bili pa smo tudi razočarani, da so nam vzeli Trst in še posebej Gorico, na katero smo bili zelo navezani. Sicer pa je bila priključitev Primorske nedvomno veliko dejanje, ki se ga morda v celoti zavedamo šele danes, ko imamo svojo državo. Brez Primorske je ne bi imeli. Prvič v zgodovini se je leta 1947 zgodilo, da smo dobili del ozemlja nazaj, sicer so nam ga vedno le trgali in nas stiskali z vseh strani. Največji kos so si z veliko zvijačo vzeli tako Avstrijci kot Italijani po prvi svetovni vojni. Razlika med njimi je bila le ta, da Italijani niso uspeli z asimilacijo. Italijane so naši ljudje sovražili. Niso jim odpustili ukinitve prve slovenske realke, niso jim odpustili brezobzirnega izkoriščanja rudnika in sekanja naših lepih gozdov. Vseh 25 let so na tihem upali, da bo prišel čas, ko jih bodo pregnali s svoje zemlje. Teror fašistov s potujčevanjem priimkov in krajevnih imen ter absolutno prepovedjo slovenščine v šoli in v uradih je večal narodno zavest. Ko se je 1941 pričela vojna, so bili naši očetje prepričani, da bo jugoslovanska vojska Italijane, ki so bili znani kot slabi, strahopetni vojaki, pregnala iz Primorske. Zelo jasno se še spominjam, kako je v noči na 6. april 1941 kakih deset rudarjev čakalo v naši kuhinji v Cegovnici, misleč, da oddaljeno grmenje topov pomeni prodiranje jugoslovanske vojske na Primorsko. Lahko si mislite, kako nepopisno so bili zjutraj razočarani, ko se je izkazalo, da so Italijani šli proti Ljubljani in jo nato zasedli brez vsakršnega odpora. Dobro se še tudi spominjam, kako se je ta brezup spremenil v novo veliko upanje, ko je v drugi polovici leta 1942 prišel v Idrijo in tudi v Cegovnico Jaka Platiše-Franc. Oče in mati sta mi kasneje pripovedovala, kako sijajen človek je bil: izjemno pogumen in razgledan, poleg tega pa je imel posebno sposobnost prepričevanja in navduševanja za akcijo. Vzdušje se je naenkrat spremenilo. Kot devetleten otrok sem zaznala to spremembo. Iz obnašanja mojih najbližjih, njihovih kratkih, nekako šifriranih stavkov, iz njihovih pogledov je vse govorilo: »Zdaj pa bo, zdaj se bomo organizirali in pokazali Lahom, čigava je ta zemlja«. Vse je postalo še bolj sprejemljivo s prihodom Janka Premrla Vojka na Drenov grič in odhodom šestih fantov in dvanajstih mož iz naše ulice, ki se zato danes upravičeno imenuje Partizanska, v njegovo četo.

Mamina brata sta bila že kmalu po kapitulaciji jugoslovanske vojske kupila od zaupnika v Rovtah lahko strojnico, jo pretihotapila čez mejo in jo zdaj s ponosom in veseljem izročila Vojku. Taki so bili začetki oboroženege upora proti okupatorju v moji neposredni okolici. Vojna je nato trajala še dve leti in pol, več, kot so v začetku mislili. Mnogo jih je padlo, med njimi tudi Vojko in Platiše, mnogo jih je bilo zaprtih, mučenih in interniranih. Ko so se golobradi domobranci v policijskih zaporih v Ljubljani norčevali iz zapornic, češ da imajo uši, jim je mama zabrusila: »Kdor pa danes ni zaprt in nima uši, pa Slovenec ni.«

Ob koncu vojne je bila narodnoosvobodilna vojska na strani zmagovalcev. Tega dejstva zavezniki niso mogli spregledati. Večji del Primorske smo tako le dobili nazaj. Iluzorno je misliti, da bi se bilo to zgodilo brez tako množične vključitve Primorcev v narodnoosvobodilni boj. Ne gre pozabiti tudi siceršnje trdnosti in nacionalne zavesti Primorcev, ki se je utrjevala pred vojno. V Idriji je k temu največ prispevala prva slovenska realka.

Sicer pa je polstoletni jubilej naše priključitve k matični domovini zelo primerna priložnost za poglobljeno razmišljanje, kako naprej. Najpomembnejše od vsega je, da ne potvarjamo ali skušamo zamolčati poteka zgodovinskih dogodkov. Zelo pomembno pa je tudi, da zdaj v svoji državi skrbimo za notranjo trdnost in enotnost državljanov, kajti le tako bomo lahko kos pritiskom, ki jim bomo nedvomno še izpostavljeni. Ti bodo morali drugačni, manj razvidni kot v preteklosti, zato pa še bolj nevarni. Misliti je treba predvsem na mlade, na njihovo izobraževanje in zaposlitev. Ustvariti je treba take razmere, da bodo lahko razvijali svojo ustvarjalnost. Če jim bo to dano in če bodo zato imeli primeren kulturni in materialni standard, lahko pričakujemo, da bodo imeli svojo državo radi in jo bodo pripravljene braniti in ubraniti pred vsakršnimi poskusi nadvlade. Stanje danes ni vzpodbudno. Bojim se, da tisti, ki so si brez truda pridobili veliko bogastvo, tega ne bodo znali ali hoteli usmerjati tja, kjer bi dajalo za vse državljanje najboljše učinke. Ravno tako se bojim, da s toleriranjem pravnega nereda ustvarjamo kaos, ki bo vse teže obvladljiv. Po drugi strani pa vidimo, da so naši ljudje vendarle iz dneva v dan bolj iznajdljivi tudi v Idriji, ki je z raznimi dejavnostmi nadomestila izpad rudnika. Samo želimo lahko, da bi razvoj šel v pravo smer!

SAMO BEVK

POSLANEC DRŽAVNEGA ZBORA REPUBLIKE SLOVENIJE SAMO BEVK JE S PRIČUJOČIM GOVOROM NASTOPIJ NA SIMPOZIJU O SLOVENSKI KULTURNI POLITIKI V ČANKARJEVEM DOMU V LJUBLJANI. SIMPOZIJ JE V SODELOVANJU S SVETOM EVROPE PRIPRAVILO MINISTRSTVO ZA KULTURO REPUBLIKE SLOVENIJE.

LJUBLJANA, 24. OKTOBER 1997

Zakon o kulturnem tolarju bo namenil dodatna sredstva za nekatere nujne programe republike Slovenije v kulturi

KULTURNI TOLAR

Kot članu Odbora za kulturo, šolstvo in šport Državnega zbora Republike Slovenije in enemu izmed 21 predlagateljev Zakona o zagotavljanju sredstev za nekatere nujne programe Republike Slovenije v kulturi se mi zdi potrebno povedati nekaj razlogov v prid sprejetju omenjenega zakona, ki ga na kratko imenujemo tudi »Zakon o kulturnem tolarju«.

Predlog zakona je bil pripravljen že konec 1995. leta, dan pred slovenskim kulturnim praznikom 1996 pa sta ga v parlamentarno proceduro vložili Združena lista socialnih demokratov in Slovenska nacionalna stranka, že čez dva meseca pa so k zakonu svoje podpise prispevali tudi poslanci iz vseh takrat v slovenskem parlamentu zastopanih strank.

Tako lahko trdim, da je to eden redkih zakonov, ki so ga konsenzualno podprli poslanci vseh parlamentarnih strank. To se je pokazalo tudi ob uspešno opravljeni prvi obravnavi v mesecu juliju 1997. Z redkimi izjemami so ga podprli vsi navzoči poslanci Državnega zbora.

Zakon o kulturnem tolarju je v tem trenutku pripravljen za drugo obravnavo. Za razliko od Vlade Republike Slovenije, ki načelno zavrača uvedbo različnih »tolarskih zakonov«, pa je pri nastajanju tega zakona vseskozi konstruktivno sodelovalo Ministrstvo za kulturo.

Ker dolgo vrsto let ni bilo opaznega zvišanja sredstev za kulturo v okviru rednega državnega proračuna, smo pač morali poseči po uvedbi posebnega zakona za to področje; to sicer ni nič nenavadnega, saj se na podoben način financirajo tudi investicije na področju šolstva.

17 let sem delal v kulturi, od tega skoraj deset let na vodilnem mestu v eni izmed kulturnih institucij in lahko rečem, da kar dobro poznam to problematiko. S celo vrsto argumentov lahko ponazorim, da je kulturi v vsem tem obdobju izrazito primanjkovalo razvojnega denarja, denarja za investicije in za investicijsko vzdrževanje. Še posebej pa je bilo hendikepirano in podhranjeno področje varstva naravne in kulturne dediščine, prav tako so bile zastopljene večje investicije v kulturne zavode. Zato ni naključje, da sta prav ti dve točki v zakonu najbolj poudarjeni in finančno najvišje ovrednoteni. Tudi področji knjižničarstva in ljubiteljske kulture, ki sta vključeni v ta zakon, se srečujeta z velikimi problemi.

Dovolite mi, da vam zelo na kratko predstavim vsebino zakona v štirih programskih sklopih:

1. Sanacija najbolj ogroženih in najkvalitetnejših objektov kulturne dediščine;
2. Približevanje mednarodnim standardom za splošno-izobraževalne knjižnice;
3. Ureditev osnovnih prostorskih pogojev za nekatere osrednje javne zavode s področja kulture;
4. Ohranjanje dosežene stopnje razvoja ljubiteljske kulture in izenačevanja razvojnih standardov po lokalnih skupnostih.

V šestih letih, od 1998 do 2003. leta, naj bi namenili 23.037.115.000 tolarjev po cenah iz leta 1997. Letni znesek naj bi se torej gibal od 3,987 mlrd. tolarjev do 3,624 mlrd. tolarjev.

Po sklopih naj bi bilo za kulturno dediščino namenjenih 9,180 mlrd. tolarjev, za knjižničarstvo 2,137 mlrd. tolarjev, za investicije v zavode 10,556 mlrd. tolarjev in za ljubiteljsko kulturo 1,2 mlrd. tolarjev. Ob tem je potrebno opozoriti, da bo s sprejetjem tega zakona zelo razbremenjen redni program Ministrstva za kulturo, saj se bo lahko velik del akcij, ki niso vključene v ta zakon, financiral v okviru rednega programa.

S sprejetjem tega zakona bomo prišli do nujnega razvojnega denarja za področje kulture. Če naredim samo primerjavo, ki sicer ni zelo popularna, smo letos v Državnem zboru po hitrem postopku sprejeli Zakon o zagotovitvi sredstev za delno obnovo uničenih in poškodovanih odsekov magistralnih, regionalnih in lokalnih cest. Zakon je prišel v proceduro v rekordnem času in po hitrem postopku, zanj pa smo namenili 4 mlrd. tolarjev. Ne samo to, tak zakon je bil sprejet tudi leta 1996.

Da ne bi bil napačno razumljen, nisem proti obnovi cestne infrastrukture, tega problema se kot nekdanji župan idrijske občine z vso odgovornostjo zavedam, vendar se sprašujem, kakšna pa je razlika med uničenimi in poškodovanimi cestami ali pa uničeno in poškodovano ter razpadajočo kulturno dediščino, etnološkimi spomeniki, grajsko arhitekturo, starimi mestnimi jedri, arheološko dediščino, tehniškimi spomeniki, sakralno arhitekturo in zlatimi oltarji, spomeniki narodnoosvobodilne borbe in tako dalje.

Na razvoj moramo gledati celovito, ne moremo se do propadajočih gradov pripeljati po obnovljenih cestah in obratno. Vse te naložbe vidim v izrazito razvojni funkciji. Zato mislim, da bi morala v normalnih razmerah Vlada Republike Slovenije vzeti ta zakon za svojega in ga podpirati ter zagovarjati. Miselnost, da so sredstva za t.i. družbene dejavnosti oz. kulturo poraba in nepotrební strošek, je že zdavnaj preživela.

V zvezi s tem zakonom bi rad opozoril na tri vidike: na razvojni vidik, na zaščitni vidik in na finančni vidik.

Razvojni vidik vidim predvsem v tem, ker mislim, da so naložbe v kulturo in še posebej na področju kulturne dediščine v izrazito razvojni funkciji celotne naše države.

Samo pogledjmo, kakšen razvoj so dosegla tista področja v Sloveniji, kjer so imeli to srečo ali bolje rečeno vizijo, da so v kulturno dediščino vlagali večja sredstva. V Kobariду imamo evropski muzej leta, Idrija doživlja kulturno-turistični preporod, ima najboljši evropski muzej industrijske in tehnološke dediščine, pa staroveški Ptuj, enkratna obnova Lenta v Mariboru, stara Ljubljana, Piran in tako dalje. Ta območja so dosegla tudi zelo vidne rezultate na turističnem področju, kajti po nekaterih izkušnjah iz razvitega sveta se sredstva za obnovo kulturne dediščine šestkratno povrnejo na drugih področjih.

Tako bodo vlaganja v kulturo in našo kulturno dediščino tudi vlaganja v turistični in gospodarski razvoj naše države kot celote. Turizem je po vseh parametrih tista gospodarska panoga, ki se najhitreje razvija, dosega odlične poslovne rezultate in najhitreje zaposluje novo delovno silo. Po nekaterih projekcijah naj bi leta 2020 na svetu in v okviru turističnega gospodarstva potovalo kar 1 milijarda in 600 milijonov ljudi. Na to se moramo pripraviti že danes in vlagati sredstva. Tovrstne naložbe lahko zato v Sloveniji razumemo kot zelo resno alternativo dosedanjemu gospodarskemu razvoju države.

Naslednji in ne zadnji je zaščitni vidik teh vlaganj. V letošnjem letu smo zelo veliko, mnogokrat tudi žolčno, razpravljali o vključevanju Slovenije v evropske integracije. Veliko smo razpravljali o t.i. zaščitni zakonodaji. Sprašujem se, kaj pa bo na koncu ostalo prav naše,

slovensko in ne bo naprodaj? Naša bo ostala obdelovalna zemlja, naši bodo ostali gozdovi, naš bo ostal slovenski jezik in naša bo ostala slovenska kultura in še posebej kulturna dediščina in spomeniki. Tako je tudi s tega vidika sprejem Zakona o kulturnem tolarju pomembno dejanje.

In končno, finančni vidik tega zakona. V šestih letih naj bi kulturi, kot je bilo rečeno, namenili dodatnih 23 milijard tolarjev. En procent letošnjega proračuna znaša 7 milijard in 380 milijonov tolarjev, to je ena stotina proračuna, letna obremenitev našega zakona pa bi znašala komaj 0,48 procenta državnega proračuna. To so tako majhna sredstva, da nam nihče ne more očitati, da s tem rušimo logiko državnih financ. Na zalogi imam kar nekaj dodatnih argumentov in primerjav, predvsem na področju avtocestnega programa, vendar s temi primerjavami ne bi želel vznemirjati avditorija.

Ambiciozno se gradijo nove šole, gradijo se avtoceste, obnavljajo in gradijo se palače za uradništvo, gradi se na številnih drugih področjih, le na kulturnem področju dosedaj ni bilo bolj pogumnega programa, seveda z nekaterimi častnimi izjemami, kot je bila letos naprimer otvoritev prvega dela Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.

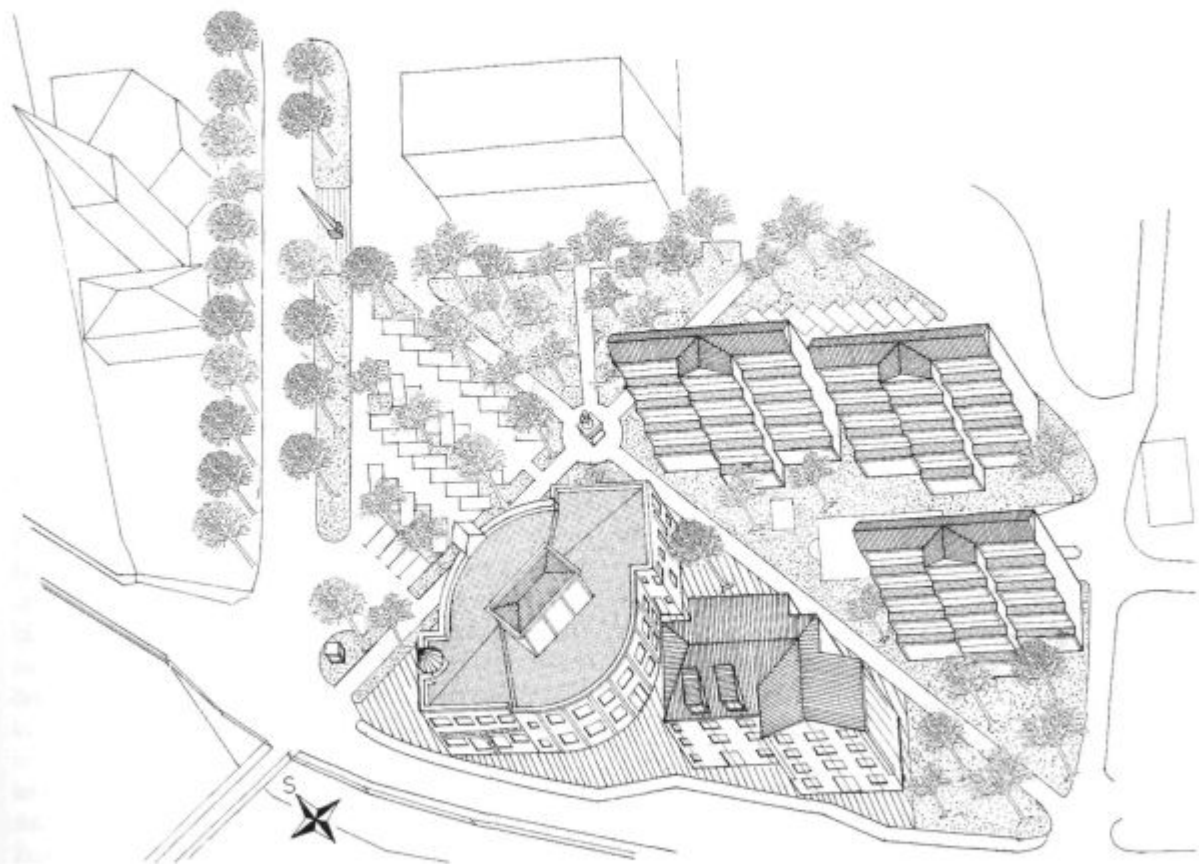
Mnoge kulturne inštitucije so dvakrat prizadete. Prvič zaradi tega, ker tega zakona še nimamo, drugič pa zaradi tega, ker v številnih zavodih ne obračunavajo amortizacije oz. jo obračunavajo zgolj simbolično. Če bi zavodi lahko obračunavali vsaj neko normalno stopnjo amortizacije, npr. vsaj 50 %, bi marsikatero zadevo iz programskih sklopov zakona v zadnjih 15 letih že razrešili.

Vzporedno s sprejetjem tega zakona bi lahko država spodbudila in uvedla tudi projekt javnih del pri obnovi kulturnih spomenikov po zgledu španske izkušnje. Da se projekt, ob dobri organizaciji, lahko odlično obnese, lahko zatrdim iz lastne izkušnje v Idriji.

Torej naj ponovim, gre za nadstrankarski projekt, in upam, da bo parlament Zakon o zagotavljanju sredstev za nekatere nujne programe Republike Slovenije v kulturi tudi sprejel.

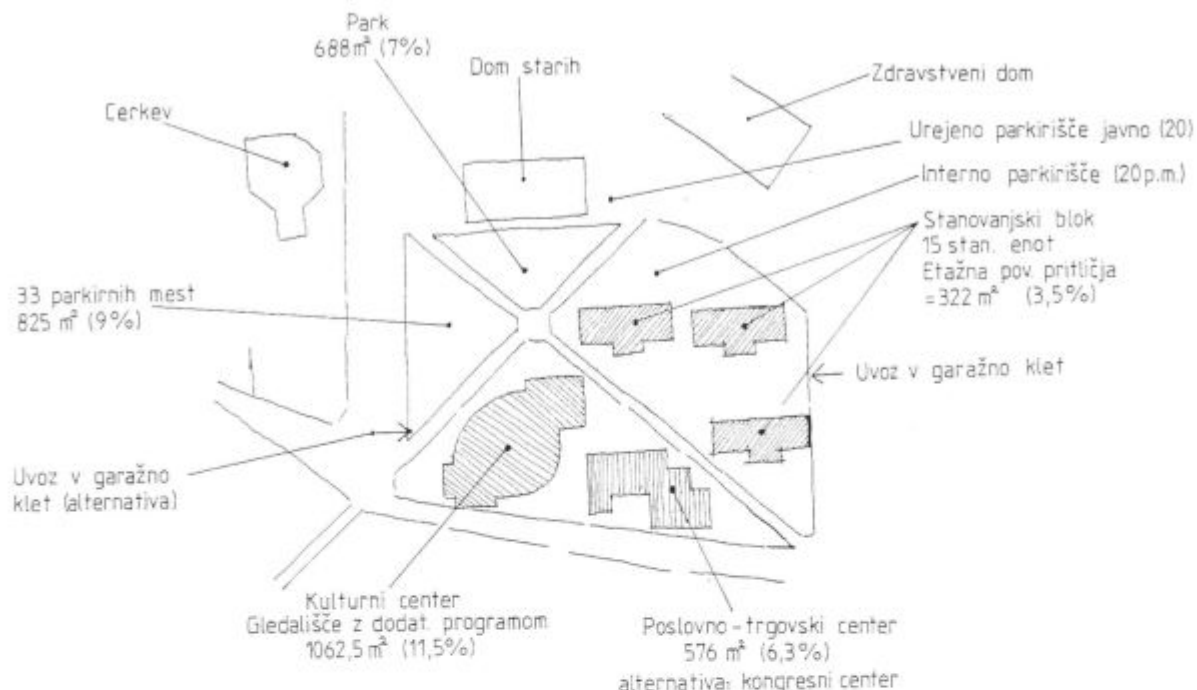
GORAZD
TRUŠNOVEC

Idejna rešitev ureditvenega načrta UTA

AKSONOMETRIJA OBMOČJA

Prispevek nadaljuje v prejšnji številki Idrijskih razgledov razgrnjeno problematiko ureditve Ute, v njem pa predstavljam svojo idejno rešitev oziroma projekt, ki je na lanskem natečaju dobil tretjo nagrado.

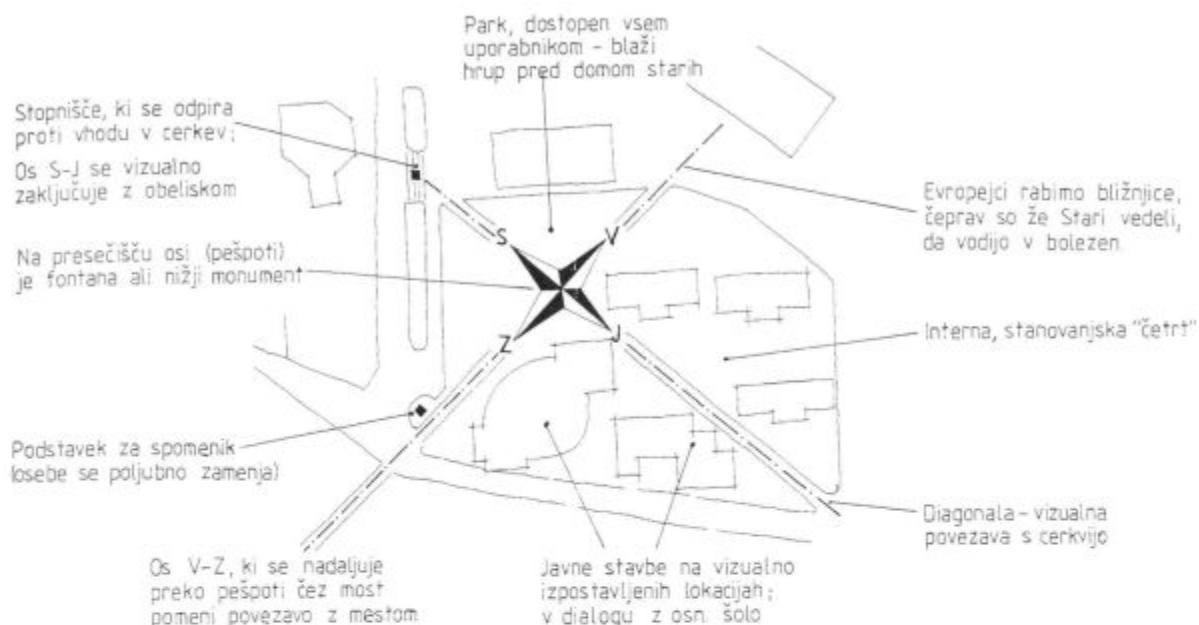

Dejstvo je, da se je z zamiranjem rudnika in vzporednim eksponentnim razvojem industrije skozi zadnjih nekaj desetletij utrip idrijskega mestnega življenja selil od starega zgornjega jedra proti spodnjemu delu mesta; sedanji epicenter je (po empiričnih ugotovitvah) nekje med pošto, veleblagovnico Mercator in avtobusno postajo. Prometni režim je v tem območju sicer pogosto frustrirajoč za večino udeležencev, vendar bi bilo mogoče ta prostor estetsko in funkcionalno izboljšati. Skratka, mislim da je treba globalno mestno težišče obdržati na danem območju, ali še bolje, čimbolj razvijati staro mestno jedro. V tem smislu sem tudi razumel natečajne zahteve: kompleks poslovno-stanovanjskega značaja z rezervirano površino za kulturno ustanovo. Skratka, obstoječo namembnost območja *Centra 4 - Ute* je potrebno ohranjati s sodobnimi sredstvi.

Območje Ute je mogoče funkcionalno logično ter vizualno estetsko razdeliti na štiri dele, *četrtri*. Smeri razmejitenih pešpoti se ujemajo s smermi neba. Os

vzhod-zahod povezuje vhod v zdravstveni dom preko območja »Ute« in mostu za pešce čez Idrijco s centrom mesta. Os sever-jug pa povezuje križišče pri policijski postaji ter območje cerkve. Evropejci pač potrebujemo bližnjice, čeprav so že Stari vedeli, da vodijo v bolezen. Na presečišču osi se namesti fontana ali manjši obelisk. Ostale konce osi povezujejo vizualna prostorska vozlišča. Robovi pešpoti se zazelenijo in zasadijo z drevjem, tako da dobimo krajše drevorede.

Idejna rešitev poslovno-stanovanjskega kompleksa »Uta« združuje naslednje vsebine: 3 stanovanjske bloke s po 15 stanovanjskimi enotami (alternativna možnost: poslovne površine v parterju stanovanjskih blokov), kulturni center z veliko gledališko dvorano in programi, povezanimi s kulturnimi dejavnostmi (galerije, ateljeji, mala dvorana, projekcijske dvorane, upravni prostori delavcev, zaposlenih v kulturnem sektorju, manjši lokal v foyerju itd.) ter poslovno-trgovski objekt (alternativa: kongresni center v povezavi

s kulturnim centrom) z dodatnimi programi: manjši lokali, etaža, namenjena za Youth Hostel...

Javnim vsebinam namenjam le območje, neposredno ob magistrali. Ne smemo pozabiti, da sta v neposredni bližini dva objekta, ki še posebej zahtevata umirjen značaj območja: Dom upokojencev in Zdravstveni dom. Kulturni center je dinamično postavljen v vogal kompleksa, v dialog s šolo na nasprotnem bregu Idrijce, mestom in svetom. Vzdušje magistrale je postavljen – kot protiutež – poslovni center. Javni in stanovanjski del imata vsak svoj uvoz (prvi z Arkove, drugi z Župančičeve ulice) in svoja parkirišča.

Oblika in razporeditev (gostota oziroma ritem pozidave) stanovanjskih blokov sta nastali kot logično nadaljevanje blokovskega naselja na *Aliji*, ki se ob srečanju z Domom upokojencev nadaljuje diagonalno s parafrazo njegove zunanje podobe. Stanovanjski bloki so na jugozahodni strani namreč zgrajeni »terasasto«

(na sicer skeletni AB konstrukciji) z etažnimi zamiki v širini balkona oz. loggie. Tako dobimo v različnih etažah različne površine in oblike stanovanj, od tri-sobnih stanovanj s po 90 m² površine v pritličju do podstrešnih garsonjer – za različne potrebe in interese.

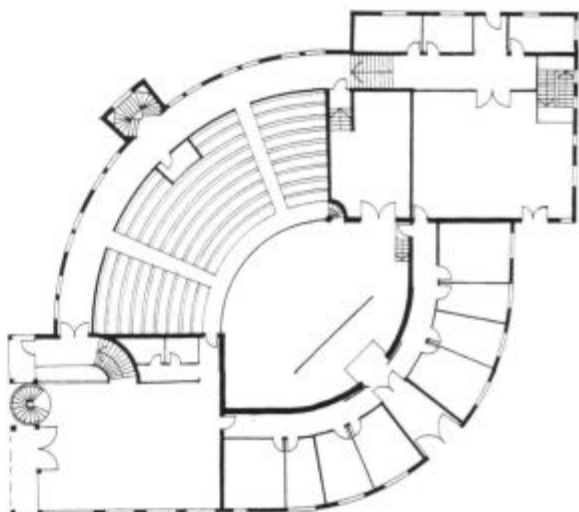
Celoten kompleks je mogoče zgraditi v več fazah, skladno z okoliščinami. Predvidoma bi bil zgrajen v nivoju sedanje magistralke, s pilotskim temeljenjem in dodatnim nasutjem. V obstoječem, nižjem nivoju pa bi bilo mogoče zgraditi garažno hišo. Velikost je odvisna od ritma nakupa zemljišč, finančnih interesov oz. interesa za odkup garažnih mest. V primeru, da se izgrajuje celotna površina naenkrat, je mogoče celotni prostor podkletiti z garažno hišo; prometni režim bi tako lahko bil še ugodnejši.

V območju med cerkvijo in kulturnim centrom se uredi parkirišče s cca 33 parkirnimi mesti za potrebe obiskovalcev kulturnih prireditev, odjemalcev reli-

gionnih uslug itd. Uredi se tudi obstoječe »divje« parkirišče ob poti neposredno pred zdravstvenim domom; tako se pridobi vsaj 20 parkirnih mest za potrebe zdravstvenega doma. Stanovanjski kompleks pokriva del svojih potreb po internih parkiriščih s prostori ob dovoznih poteh.

Že obstoječi park pred domom upokojujencev se poveča po principu programske razdelitve na *četrti*. Park blaži hrup in pomeni vizualno in funkcionalno bariero pred mestnim vrvežem. Uredi se ga v angleškem stilu: drevesa in grmičevje različnih vrst so zasajena svobodno.

Pa se na koncu lotimo še kulture, in to z navidez nasprotnega stališča! Idrije brez industrije ni; po nekaterih morfoloških značilnostih je celo prva industrijska naselbina na Slovenskem – čeprav je v primerjavi s podobnimi evropskimi mesti tedanjega časa izjema zaradi polkmečkenga prebivalstva, ki se je tod naselilo (tako prof. Košir). Tudi nekaj stoletij pozneje se nekdanji konjušnici ne reče kulturni dom, marveč rudniška dvorana. Če je predviden interier gledališke dvorane s funkcionalnega stališča dokaj klasičen, pa sem poskušal s študijami fasad dati kulturnemu centru čimbolj »industrijski« značaj. Ker je dvorana locirana v aritmetično sredino med industrijsko cono in starim mestnim jedrom ter da se poklonim tradiciji (...).

ŠTUDJE FASAD
IN PRITLIČNI TLOORIS GLEDALIŠČA

MILAN VONČINA

Sevanje in naše zdravje

PREDAVANJE
IZ CIKLUSA MUZEJSKI VEČERI
IDRIJA, 8. FEBRUAR 1997

Ni naključje, da je organizator Muzejskih večerov prav v sezoni 1996/1997 uvrstili v svoj program problematiko o sevanju. Mineva namreč 100 let, ko je sevanje človeštvu postalo poznano in se je od tedaj dalje v marsičem spremenilo znanje ter odnos do tega pojava.

- 1895 je Wilhelm Röntgen v Würzburgu odkril žarke X, rentgenske žarke.
- 1896 je Henri Becquerel odkril radioaktivno sevanje.
- 1898 je Marie Curie odkrila radioaktivna elementa polonij in radij.

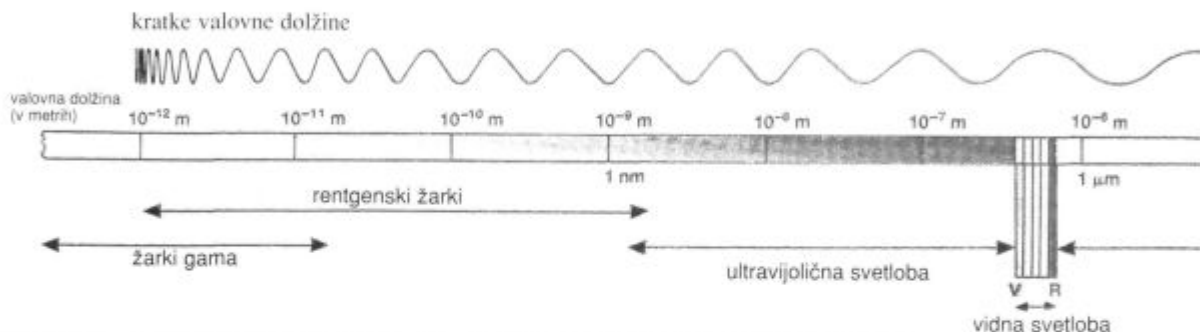
Vsemu, kar na nas neprestano seva iz okolja, kjer se trenutno nahajamo, običajno rečemo *sevanje iz ozadja*. V največji meri je to *naravno sevanje*. Človeštvo mu je tako kot vsa živa in neživa narava neprestano izpostavljeno vse od nastanka zemlje dalje. Sprejemamo ga iz vesolja od sonca. Sevajo naravne radioaktivne snovi iz zemlje. Sevanje je prisotno v hišah in stanovanjih, kjer živimo, v zgradbah in okolju, kjer delamo, v vsakodnevni hrani in pijači ter v zraku, ki ga vdihavamo. Celo naš lasten organizem vsebuje naravne radioaktivne elemente, zato tudi sami, pa naj nam bo to všeč ali ne, sevamo.

Izpostavljeni pa smo tudi virom sevanja, ki smo jih sami ustvarili. Imenujemo jih *umetno sevanje*. Količinsko v sevanju ozadja ne predstavljajo veliko, so pa izredno pomembna. Narava umetnega sevanja ni nič drugačna od narave naravnega sevanja, le njegovi izvori so delo človekovega znanja. Pridobivanje električne energije v jedrskih elektrarnah ali ugotavljanje in zdravljenje hudih bolezni je dobrodošlo in pomeni civilizacijski napredek. Vse znanje o sevanju in njegovi uporabnosti pa se je in se še lahko kadarkoli obrne v necivilizirano uporabo. Pomislimo samo na dejansko uporabljeno atomsko orožje ob koncu druge svetovne vojne.

Tudi glede na način delovanja je sevanje zelo širok pojem. Vključuje naravne in umetne pojave in naprave, kot so radijski in televizijski valovi, radarske naprave, kuhanje v mikrovalovnih pečicah, ultrazvok v medicini in tehniki, gretje z infrardečo svetlobo v kopalnici in še mnogo drugega. Najpomembnejši za življenje na zemlji je pojav vidne svetlobe. Ta sevanja imenujemo *sevanja nizkih energij*. Strokovnjaki jih fizikalno opredelijo kot sevanja z manj od 12,4 elektronskih voltov energije. Zazdaj znanost še išče morebitno škodljivo delovanje teh vrst sevanj na zdravje ljudi.

Povsem drugo sliko glede delovanja na zdravje pa kažejo *sevanja visokih energij*. Imajo več kot 12,4 elektronskih voltov energije. Sem sodi vse, kar je močnejše od sevanja ultravijolične svetlobe, ki je krivec, da na soncu prijetno porjavimo pa tudi da se ob pretiranem sončenju neprijetno opečemo. To so sevanja iz radioaktivnih naravnih in umetnih snovi, rentgenski in gama žarki ter kozmično sevanje. Ta sevanja, ne samo da delujejo na naše telo, temveč prodirajo v globino ali pa kar skozenj. Ob tem prehodu se atomi in molekule, ki so najmanjši delci snovi, dejansko spremenijo. Spremeni se zgradba in posredno funkcija celic in organov, v katerih imajo ti delci vlogo gradbenih elementov. Opisano spremembo imenujemo ionizacijo snovi, zato zelo pogosto te vrste sevanj poimenujemo kot

ionizirajoča. Tega sevanja za razliko od neionizirajočih oblik naša čutila ne morejo zaznati. Spoznamo ga le po učinkih, ki sledijo obsevanju. Če je bil na primer človek po nesreči obsevan v jedrski elektrarni ali pa vede in kontrolirano pri zdravljenju rakave bolezni, opazi to le preko posledičnih učinkov sevanja na zdravje. V prvem primeru zbolí za radiacijsko boleznijo in lahko tudi umre, v drugem primeru pa lahko povsem ozdravi od sicer smrtonosne bolezni prav s pomočjo sevanja.

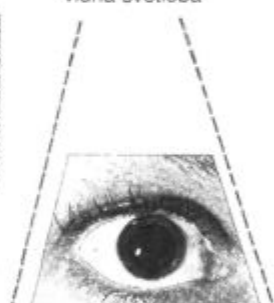
žarki g

rentgenski žarki

UV-svetloba

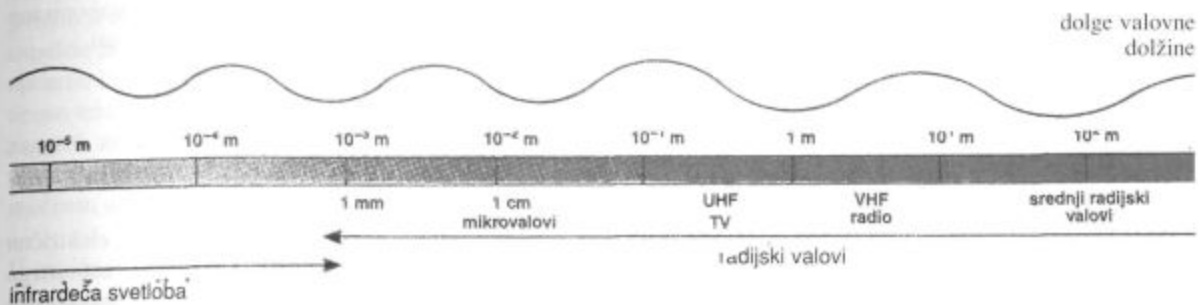

vidna svetloba

	valovne dolžine okrog 10 ⁻¹² m (milijoninka milijoninke metra) na taki razdalji je 10.000.000.000 valov	valovne dolžine okrog 10 ⁻¹⁰ m (desettisočina milijoninke metra) na taki razdalji je 100.000.000 valov	valovne dolžine okrog 10 ⁻⁸ m (stomilijoninka metra) na taki razdalji je 1.000.000 valov	valovne dolžine okrog 5 x 10 ⁻⁷ m (dvomilijoninka metra) na taki razdalji je 20.000 valov
Viri	radioaktivne snovi, npr. uran nevarno	rentgenske cevi nevarno	zelo vroča telesa Sonce, iskra, strela, živosrebrena svetilka nevarno	vroča telesa, Sonce, laser (glej stran 195), LED-dioda
Detektor	Geiger-Müllerjeva števna cev praskač	fotografska plošča ali film	fotografski film, človeška koža (potemni), fluorescentne snovi (zasvetijo) koža	oko, fotografski film, fotoupor oko

SLIKOVNI PRIKAZ ELEKTROMAGNETNEGA SPEKTRA VALOVANJ IN SEVANJ, KATERIM SMO LAHKO IZPOSTAVLJENI

Koristi naravnih sevanj nizkih energij so neprecenljive. Je pa težko splošeno določiti koristnost naravnih sevanj visokih energij. Vsekakor so slednja, pridobljena iz umetnih izvorov, privedla do izjemnega napredka pri ugotavljanju in zdravljenju bolezni, v tehniki, v kmetijstvu in v raziskovalnem delu. Kljub široki uporabnosti pa so lahko škodljiva, zato so ljudje, ki z njimi profesionalno delajo, ustrezno zaščiteni. Za širšo družbo pa predstavljajo povečini nepotrebno izpostavljanje.

IR-svetloba

valovne dolžine okrog 10^{-5} (stotisočinka metra)
na taki razdalji je 1000 valov

mikrovalovi

TV

valovne dolžine od 10^{-3} m do 10^3 m (od nekaj milimetrov do več kilometrov)

radijski valovi

radijski prenos
ultraviolete frekvence, TV in mobilni, zelo visoke frekvence, kratki valovi, srednji valovi, dolgi valovi

Viri
segreta telesa, Sonce

radijski oddajniki, vključno z radarji in televizijskimi oddajniki
mikrovalovne pečice

Detektorji
koža, počrnjen termometer, termistor tip

antena z radijskim ali TV-sprejemnikom
UHO

SEVALNI APARATI, BREZ KATERIH SI ŽIVLJENJA NE MOREMO ZAMISLITI

TABELA I
ŠIROKA UPORABNOST RAZLIČNIH VRST
SEVANJ

sevanja nizkih energij ali neionizirajoča sevanja	sevanja visokih energij ali ionizirajoča sevanja
• razsvetljava • ogrevanje • sterilizacija • laserska kirurgija • radarsko vodenje letal, ladij • radio in televizija • električna energija	• ugotavljanje in zdravljenje bolezni • proizvodnja energije • industrijska radiografija • odkrivanje dima in požara • sterilizacija medicinske opreme • določanje starosti arheološkim najdbam • pregled potniške prtljage

Sevanje v okolju že davno ni več nekaj neznanega in skrivnostnega. Je poznano dejstvo, ki ga ob današnjem znanju in razvitih tehnologijah v tehniki s pridom uporabljamo. Po drugi strani pa se mu prav zaradi zgoraj opisane dvoičnosti moramo izogibati tam, kjer bi nam utegnilo škodovati.

NEIONIZIRAJOČA SEVANJA NIZKIH ENERGIJ

Sevanje, ki prihaja od sonca v območju spektra vidne svetlobe, električna polja, ki se ustvarjajo v nevihtah, magnetno polje Zemlje kot nebesnega telesa, ki s svojo energijo suče iglo na kompasu, so primeri *naravnega sevanja nizkih energij*. Razen izjemnih stanj, kot je sprostitvev nakopičene energije v obliki udara strele, se ljudje s temi pojavi na splošno ne ukvarjamo dosti, saj jih jemljemo kot vsakodnevno danost in smo nanje navajeni. Le redkokdo pomisli, da je ta množica sevanj okrog nas in v nas samih morda pravi krivec za občasno slabo splošno počutje, nerazložljivo utrujenost, psihično napetost ali morda za neprijeten glavobol. Pa vendar znanstvena polemika o morebitni škodljivosti električnih in magnetnih polj na človeka teče že več kot trideset let. Sprožili so jo sovjetski znanstveniki, ko so se vprašali, ali niso morda prav močna električna polja vzrok glavobolu in slabemu počutju delavcev v visokonapetostnih transformatorskih postajah. Podobno so se konec sedemdesetih let spraševali tudi ameriški znanstveniki v zaključku študije, ki je raziskovala morebitno povezanost med pogostejšo obolevnostjo za levkemijami pri otrocih, izpostavljenih elektromagnetnim poljem nizkih frekvenc. Živeli so namreč v okolici daljnovodov in električnih naprav. V laboratorijskih pogojih so sicer odkrili vpliv in način delovanja takega sevanja na celice, značilnih bolezenskih sprememb pa niso uspeli potrditi. Raziskava, ki je analizirala rezultate vseh študij, objavljenih do leta 1994 glede vpliva elektromagnetnih sevanj na človeka, ni mogla jasno potrditi, da je obolevanje za rakom v nekaterih sumljivih okoliščinah povezano z izpostavljenostjo elektromagnetnim poljem nizkih frekvenc ali energij. Zato danes še ni mogoče z gotovostjo oceniti tovrstna tveganja pri človeku. To pa ne odvrta ekološko osveščenih držav, da ne bi sprejemale ustreznih zakonov v prid varstva pred sevanji. Slovenija je s tako zakonodajo že začela, na primer z Uredbo o elektromagnetnem sevanju v naravnem in življenjskem okolju, objavljeno v Uradnem listu decembra leta 1996.

Vedno več se govori o škodljivih vplivih *sončnega sevanja*. Po eni strani je od sončne energije odvisno vse življenje na zemlji, po drugi pa vemo, da dolgo in intenzivno sončenje, ki se mu tako željno prepustimo v počitniških dneh, zagotovo pripomore k nastanku kožnega raka.

Sončna svetloba je nevarna ljudem, saj v vseh primerih povzroča na očeh več poškodb kot kateri koli drug vir v vidnem spektru. Posebno nevarna za mrežnico je modra svetloba. Umetni vir optičnega sevanja, ki je celo nevarnejši od sonca, je *laser*. Energetsko najbogatejši in s tem najprodornejši del sončne svetlobe je območje sevanja, ki ga imenujemo ultravijolično B sevanje (UV – B). Te žarke pri prehodu na zemljo oslabi ali celo uspešno zaustavi znana ozonska plast v stratosferi, ki jo ljudje z masovno uporabo raznih pršil, največ v kozmetiki, tako pridno uničujemo. Zato obvezno tekmovanje, kdo bo vsako leto prišel s prijetnega dopusta čim bolj zagorel, nosi v sebi kanček tveganja za zdravje. Tveganje pri zmernem sončenju je namreč mnogo manjše od tveganja pri vnosu sevanja na močnem soncu v času večtedenskih počitnic.

V okolju je poleg naravnih virov vse več novih, *umetnih virov sevanj nizkih energij*.

Solariji, s pomočjo katerih se tudi brez sonca v mračnih zimskih dneh doseže lepo zagorelost kože, delujejo na organizem enako. Pretiravanje tudi tu ni brez določenega rizika, posebno še, če so naprave zastarele in brez UV-B filtrov. Pordela opečena koža, alergije, snežna slepota, vnete oči s poškodbo vida in motnje v sintezi vitamina D so zgodnje posledice prekomernega sončenja. Natančneje, so rezultat foto-kemičnega in biološkega učinka sevanja majhnih valovnih dolžin optičnega dela spektra predvsem ultravijolične in modrozeleno vidne svetlobe. Ti pojavi so nam iz izkušenj poznani, znamo se jih varovati. Na pozne posledice redko pomislimo. Več ko prodre UV-B sevanja v kožo, večje je tveganje za nastanek poznih posledic, ki so prezgodnje staranje kože, prezgodnje staranje očesne leče v obliki sive mreže in nemelanomski kožni rak.

Zunanja *električna in magnetna polja* okrog električnih vodnikov lahko v organizmu inducirajo električne tokove, katerih posledica so nenevarno trepetanje v očesni mrežnici, nehotno krčenje mišic in nevarno trepetanje srca. Močna električna polja človek zazna, saj mu povzročijo dvigovanje las in napetost kožnih dlak. *Radijski in televizijski valovi* iz nešteti oddajnikov po svetu, v katerih se dobesedno dan in noč kopamo, ne da bi za to vedeli, tudi niso brez nekih posledic na zdravje. Vse več je, pravijo, tipične naglušnosti pri dolgoletnih poslušalcih udarne glasbe, posebno če je poslušana preko slušalk.

Radiotelefoniya je v razmahu. Čeprav so energije *mobitelov, prenosnih telefonov in oddajnikov* izredno majhne, nekateri že svarijo pred pre-

pogostim in nepotrebnim dolgotrajnim držanjem teh naprav tesno blizu glave. Ti valovi naše telo ali samo bližnje dele s sevanjem ogrevajo, ne da bi mi to zaznali. Visokofrekventni mini oddajniki in sprejemniki te vrste imajo vsekakor neugoden vpliv na funkcijo možganskih celic, ki se tudi same med sabo »sporazumevajo« na podoben način, a v drugih frekvenčnih območjih. Res pa je, da škodljivi učinek teh žarkov nastane šele nad določeno mejno vrednostjo.

Smatra se, da umetno povzročena električna in magnetna sevanja, ki jih proizvajajo *električne gospodinjske naprave*, ne pomenijo nobene neposredne nevarnosti za zdravje, če je njihovo delovanje brezhibno. Sevanje *infrardeče električne kopalniške peči* deluje na telo kot toplota. Še več toplote se razvije v *mikrovalovnih pečicah*, ki so pri pravilni uporabi varne, četudi sevajo precejšnjo energijo, toda le v svojem neposrednem delovnem prostoru v tesno zaprti notranjosti in samo v času delovanja.

Isto velja za vse bolj množično posedanje pred *zasloni televizorjev* in *zasloni osebni računalnikov*, čeprav vsebujejo katodne cevi kot ključni deli teh naprav, posebno tiste z barvnimi monitorji, tudi nekaj sevanja iz območja rentgenskih žarkov.

Današnja bivalna okolica je tako polna raznih sevanj te vrste, sadov tehnične moderne dobe, da že lahko govorimo o prenasičenem tovrstnem onesnaženju okolja. Vsaka generacija je vse bolj izpostavljena temu onesnaženju. Intenzivno se iščejo morebitna značilna škodljiva delovanja na zdravje ljudi. Ker pa smo vsakodnevno izpostavljeni še na stotine drugim, lažje zaznavnim neugodnim vplivom in nevarnim snovem (organska topila, umetne snovi, izpušni plini, tobak itd.), je tveganje pri človeku zaradi delovanja prisotnosti naštetih vrst sevanj še nedorečeno.

IONIZIRAJOČA SEVANJA VISOKIH ENERGIJ

Uvodoma je že bilo povedano, da je po krajšem pregledu nizkoenergetskega sevanja, katerega v svoji okolici vsi prav dobro razpoznavamo in uporabljamo, prav skrivnostno visokoenergetsko sevanje ali žarčenje glavna tema te predstavitve. Že od samega odkritja tega pojava se ga drži neka skrivnostnost in spoštljiva odmaknjenost.

Daljnega 8. novembra 1895. leta je W. Röntgen presenečen ugotovil, da iz njegove žarnice – katodne cevi seva nekaj, kar mu je bilo do tedaj kot fiziku nepoznano. Pojavilo se je pri ravno pravnem napetosti na cevi in pri ravno pravnem toku v cevi. Pojav je imenoval kar žarke X (neznani žarki).

Samo leto pozneje je bil enako presenečen v svojem laboratoriju drug znanstvenik, H. Becquerel, ko je ugotovil da fosforescentne snovi, postavljene na polici v sobi, oddajajo podobne žarke kot rentgenska naprava, in to kar same od sebe. Odkrito je bilo naravno radioaktivno sevanje.

Kako prikazati poslušalcem nekaj, česar ne moremo niti videti niti slišati ali kako drugače zaznati?

Od majhne plastične škatlice, detektorja sevanja, ki se nahaja na mizi v predavalnici, se zasliši vsakih nekaj sekund pisk ali pa na njej zasveti lučka. To je ta žarek X, ki je pripotoval v praskač, tako se namreč naprava imenuje. V tej napravi se energija žarka preoblikuje v nam zaznaven vidni ali slišni impulz. Lahko izhaja iz vesolja, iz stene zgradbe, v kateri se trenutno nahajamo, ali pa iz tal pod nami. Če detektor približamo rudi, prineseni kar iz našega rudnika izpod mesta, začne praskač piskati zelo pogosto. Iz kame-nine torej prihaja mnogo naravnega sevanja zaradi razpada elementov, ki so v njej od nekdanj. Zvočna opozorila iz praskača nas nedvoumno prepričajo o trditvi, da je sevanje povsod prisotno.

Vprašajmo se, od kod natančno vse to sevanje v okolju? Odgovor nam daje preglednica naravnih in umetnih virov (tabela 2). Zastopanost posameznega vira je izražena v procentih.

NARAVNI VIRI	87 %	UMETNI VIRI	13,0 %
Radon	47 %	Medicinski izvori	12,0 %
Gama žarki	14 %	Radioaktivne padavine	0,4 %
Notranje sevanje	12 %	Označeno kot ostalo	0,4 %
Kozmično sevanje	10 %	Poklicno in izpusti	0,2 %
Toronovo sevanje	4 %		

TABELA 2
SEVANJE IZ NARAVNIH IN UMETNIH
VIROV

Človek kot del narave sevanju ni le izpostavljen, sevanje se v njega vsrka in povzroča značilne sevalne učinke.

Naravno vprašanje je, koliko in katere?

Najprej se dogovorimo, v katerih merskih enotah bomo ovrednotili količino sevanja. Tega namreč ne moremo meriti in opisovati z osnovnimi merskimi enotami, kot so kilogram, meter ali sekunda.

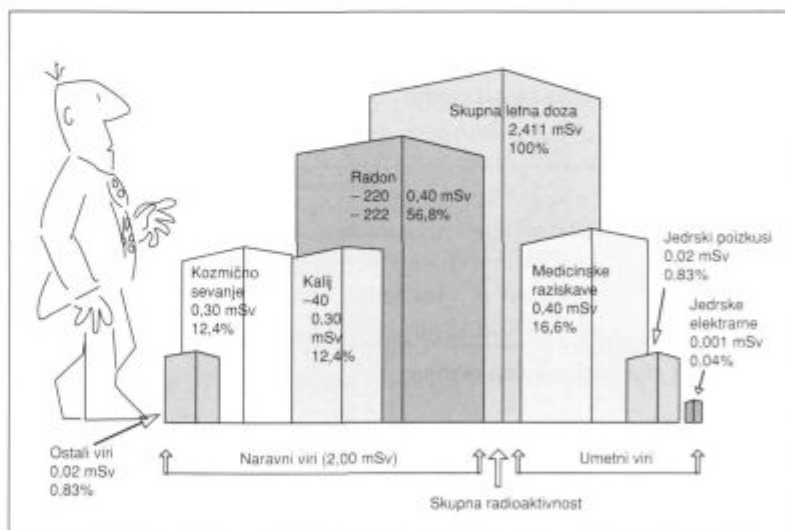
- *Gray (Gy)* je enota za merjenje zunanjega sevanja. Pove tisto količino energije, ki jo sevanje preda enemu kilogramu žive ali nežive snovi.
- *Becquerel (Bq)* je enota za merjenje sevanja, ki jo oddaja radioaktivna snov, ko le-ta po naravni poti razpade. Pomeni aktivnost snovi, katere pogostost razpadov je 1 razpad na sekundo.
- *Sievert (Sv)* je enota, s katero merimo, koliko sevanja sprejme človekovo telo. Ker pa je ta enota prevelika, uporabljamo le tisočino te enote, to je *mili Sievert (mSv)*.

S podobnim problemom se srečujemo tudi zdravniki pri predpisovanju zdravilnih snovi, ko ne rabimo kilogramov, pač pa le miligrame ali še nižje količine.

Podatek, da vsak človek prejme letno povprečno dozo sevanja v višini 2,4 mSv, nam sedaj že nekaj pomeni. Ali pa dejstvo, da se škodljiv vpliv sevanja na človeka, če je obsevan v enkratni dozi na celo telo, opazi pri 200 do 300 mSv, medtem ko je smrtna doza prav tako pri enkratnem obsevanju pri 7000 mSv.

Navedeno letno povprečno dozo sevanja od 2,4 mSv imenujemo tudi *povprečno letno absorpcijsko dozo*. Človek jo prejme v naslednjih oblikah in deležih:

- 1,3 mSv sevanja v obliki vdihavanja radioaktivnega plina radona
- 0,5 mSv sevanja iz naravne radioaktivnosti zemlje
- 0,3 mSv sevanja v obliki vsakodnevne hrane in pijače
- 0,3 mSv neposredno iz vesolja

IZPOSTAVLJENOST ČLOVEKA NARAVNEMU IN UMETNEMU SEVANJU NA ZEMLJI.

Za lažjo orientacijo v nevsakdanjih pojmi in številkah predstavljam vložek h kolektivni dozi obsevanja na prebivalca Idrijsko-cerkljanske regije zaradi medicinskih preiskav. V izračun je vzeto 17.500 prebivalcev tega območja. Iz tabele je razvidno, da je bila v letu 1996 letna doza na posameznika na račun uporabe sevalnih rentgenskih naprav v Zdravstvenem domu v Idriji 0,67 mSv na prebivalca regije. Za Slovenijo je ta podatek v povprečju okoli 2,00 mSv na prebivalca letno, torej trikrat višji. Vedeti pa moramo, da se naši prebivalci slikajo s takimi in podobnimi napravami tudi izven Zdravstvenega doma.

PREISKAVA	standardna obremenitev (mSv/posnetek)	absolutno število slikanj	pogostost preiskave (%)	obremenitev skupno (mSv)	obremenitev na prebivalca (mSv)	ocena za Slovenijo (mSv)
zobje	0,05	1.248	21	62,4	0,004	
skelet	4,0	2.866	49	11.464,0	0,66	
prsi organi	0,1	1.789	30	178,9	0,01	
skupaj		5.903	100	11.705,3	0,67	2,00

TABELA 3

POGOSTOST RTG PREISKAV
V ZDRAVSTVENEM DOMU IDRJA
V LETU 1996

Vir Zdravstveni dom Idrija Rtg kabinet

V letu 1993 smo v Idriji veliko slišali o bequerelih v zvezi z informacijami o povečanem sevanju kot posledici rudarjenja. Ugotovljeno je bilo, da je *zunanj*e gama sevanje nad odloženimi žgalniškimi ostanki povečano tudi do štirikrat glede na povprečno sevanje naravnega ozadja. Detektor sevanja, postavljen na tla v topilnici ali na Prejnuti, bi torej krepko bolj piskal kot piska med predavanjem v prostorih osnovnošolske stavbe. Rezultati meritev, ki so jih izmerili osnovnošolci pri praktičnem pouku iz fizike, to tudi nedvoumno dokazujejo. Običajno praskač v predavalnici zapiska do 15-krat na minuto, v prostoru nad žgalniškimi ostanki pa vedno nad 30-krat, na Prejnuti ponekod preko 60-krat. Meritve *radonovega sevanja v zaprtih prostorih* so istega leta pokazale še veliko hujša odstopanja od normalnega radonovega deleža v spektru sevanja iz okolja. Povprečno seva radon v hišah zahodne Evrope s 40 do 60 Bq na kubični meter zraka. V kletnih prostorih nekaterih starejših idrijskih bivalnih hiš pa kar 20-krat več v povprečju. Pri posameznih meritvah so izmerili tudi do 10.000 Bq/m³ zraka. Svetovna zdravstvena organizacija (WHO) predlaga gradbenikom, naj gradijo take objekte, da sevanje zaradi radija v bivalnih prostorih ne bo presegalo 400 Bq/m³, po možnosti pa še polovico manj. Ker so za zasutje temeljev tudi pri nekaterih novejših stavbah uporabljali žgalniške ostanke, so nam tudi povečane vrednosti radonovega sevanja v otroškem vrtcu za mestnim gradom razumljive. Treba je bilo nujno in hitro ukrepati. Umetno prevetravanje prizemnih prostorov je znižalo koncentracije radona na dopustne meje za varno bivanje otrok in osebja v zavodu.

Poleg že navedenih 2,4 mSv sevanja, ki ga vsak prebivalec rad ali ne prejme vsako leto samo zato, ker je del živega sveta na planetu zemlja, prejme običajno še dodatna sevanja zaradi veliko raznovrstnih vzrokov. Nihče se noče odpovedati poletnemu namernemu izpostavljanju soncu zlasti v planinah, obdajamo se z napravami, ki sicer minimalno, a vendar sevajo, potujemo z letali na višini preko 10.000 m visoko, zbolimo in smo nujno pregledani z napravami, ki sevajo, nekateri delajo v okolju, kjer je sevanja več zaradi narave dela (rudniki), drugim je služba taka, da upravljajo s sevalnimi napravami ali začasno delajo v samem območju sevanja (rentgenolog, kirurg pri operaciji, tehnik v jedrski elektrarni itd.). Nekateri pa smo se rodili in živimo na območju, kjer je sevanja naravno več in območje mesta Idrija je tak kraj. Leži na geološki prelomnici, ki poteka prav tam, kjer so ljudje v preteklosti in nedavno rudarili in pridobivali težke kovine. Pridobivanje železove rude okrog Škofje Loke in menda pred časom tudi okrog Cerknega, živosrebrni rudnik v Idriji in pridobivanje urana v neposredni soseščini so področja, kjer so tla komplicirano geološko sestavljena

iz starih kamenin, ki nedvomno povečujejo stopnjo sevanja naravnega ozadja. Bogastvo, ki se ponuja človeku v obliki donosnih mineralnih zemeljskih zalog, se srečuje z večjo ali manjšo ceno za zdravje, katera verjetno nikoli ne bo dokončno znana.

Naravno sevanje iz ozadja ni v vseh krajih enako. Razlikuje se glede na sestavo zemlje, meteorološke vplive, prisotnost ali odsotnost industrije in še več drugih činiteljev. Primere, kjer človek vede ali nevede prejme dodatno več sevanja, kot je običajno, prikazuje tabela 4.

TABELA 4
DODATNO OBSEVANJE

ŽIVLJENJSKO OKOLJE, POKLIC ali ZDRAVSTVENI POSTOPEK	mSv NA LETO ali NA PREISKAVO
prebivalec v okolici rudnika Žirovski Vrh	0,5
prebivalec v okolici jedrske elektrarne v Krškem	0,0001
rudar v premogovniku	1,2
rudar v drugih rudnikih	14,0
pilot nadzvočnih letal	2,5
pilot podzvočnih letal	2,0
prebivalci srednje Evrope po Černobilu	1,2
rentgensko slikanje zoba	0,05
rentgensko slikanje pljuč in srca	0,1
rentgensko slikanje hrbtenice	4,0
scintigrafsko slikanje žleze ščitnice (golše)	50,0
obsevanje rakavega tkiva lokalno	30.000 do 50.000

Vrste sevanja

Visoko energetsko sevanje ima nekaj bistvenih skupnih značilnosti, med njimi sta najpomembnejši sposobnost spremeniti snov ali tkivo, skozi katero prehaja, ter povzročanje zgodnjih in poznih bioloških posledic na organizmu oziroma zdravju. Po nekaterih svojih lastnostih, kot so nastanek, prodornost, nahajališča, možnost popolne ali delne zaščite pred njimi, se razlikuje na pet skupin.

SEVANJE ALFA. To so delci, ki jih pri radioaktivnem razpadu oddajata elementa uran in radij. Njihova prodornost je majhna, saj jih že povrhnji sloj kože ali list papirja popolnoma zaustavi. Sevanje pride v naše telo lahko le skozi dihala, s hrano in pijačo ali neposredno skozi rano v kri. Primer je že večkrat citirani plin radon. Izhaja iz zemeljskih razpok in poroznih površin tal in iz gradbenega materiala, ki vsebuje sledi radija. Zadržuje se v zaprtih prostorih, v kletih in prizemnih stanovanjih, kjer ga je lahko pet- do osemkrat več kot v zunanem zraku. Z vdihavanjem pride v pljuča. Tam lokalno seva in nedvomno, če je izpostavljenost večletna in v zadostni koncentraciji, povzroča pljučnega raka. Raziskovalci ocenjujejo, da je kriv za njegov nastanek v 5 % do 15 % vseh tovrstnih obolenj.

Glede na radonovo poreklo je razumljivo, da je sevanje obvezen spremljevalec rudarjenja. Že v 16. stoletju so v starem saškem rudarskem mestu

Schneeberg opisali pogosto smrtonosno bolezen pljuč, ki so jo leta 1879 spoznali kot pljučni rak, z delovanjem radonovega sevanja pa povezali šele v 50. letih tega stoletja. Izmerjene koncentracije radona v rudarskih hišah v tem kraju konec 90. let niso bile bistveno višje kot tiste, izmerjene pri nas. Številke dosegajo in presegajo 10.000 Bq/m^3 zraka. Umrljivost rudarjev v teh uranovih rudnikih je bila tolikšna, da so imele nekatere žene rudarjev tudi do sedem mož zapovrstjo, kar je predstavljalo svojevrsten biološki dozimeter kraja, kjer so bivali in delali. Bil pa je to čas, ko je tobak v obliki cigaret komaj začel pohod po Evropi.

SEVANJE BETA je sevanje delcev - elektronov, prodre v globino dveh cm vode, zaustavi ga aluminijasta ploščica debeline nekaj mm, naravno pa se sevanje izčrpa po prehodu nekaj metrov skozi zrak. Njegov pomemben vir je element tricij, ki se pojavlja po poskusnih jedrskih eksplozijah.

SEVANJE GAMA je valovanje, podobno rentgenskim žarkom, svetlobi ali radijskim valovom. Prodre skozi cel človekov organizem, učinkovito jih lahko oslabi le centimeter debela stena iz svinca ali pa meter debel betonski zid. Oddajajo ga obsevalne naprave, imenovane kobaltove bombe, ki služijo zdravljenju bolnikov z rakom. Pri nas uporablja te naprave Onkološki inštitut v Ljubljani.

SEVANJE RENTGENSKIH ŽARKOV. Njihov izvor je rentgenska cev, ki jih proizvaja samo v času delovanja. Uporabljajo se v medicini za spoznavanje in zdravljenje bolezni ter v tehniki za raziskavo materialov. Ker je televizijska cev podobno napravljena kot rentgenska, ni čudno, da tudi televizorji, posebno barvni, sevajo nekaj rentgenskega sevanja. O tem se lahko prepričamo kar sami. Ko praskač naslonimo na ekran vklopljenega televizorja, postane piskanje intenzivnejše.

Rentgenski žarki so najvažnejši in tudi najboljsežnejši del sevanja umetnega porekla. V medicini so v uporabi že sto let. Medicina jih uporablja na dva načina:

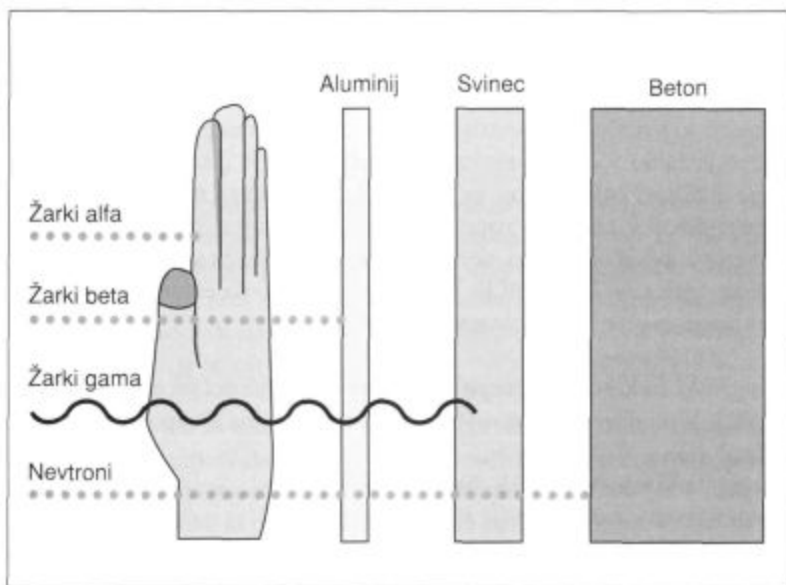
- za ugotavljanje bolezni ali diagnostiko in
- za uničevanje rakastih celic ali radioterapijo

Za diagnostiko jih je v precejšnji meri v zadnjih desetletjih nadomestilo manj nevarno ultrazvočno sevanje, ki pa je prav tako sevanje vendar nizkih energij. Ker ultrazvočna naprava odpove pri preiskavi organov z veliko zraka in deloma pri preiskavah kosti, ostajajo rentgenska slikanja tu nenadomestljiva. Tako imenovana kompjuterska tomografija je le moderna nadgradnja rentgenskih preslikav.

Za radioterapevtske namene pa rentgensko sevanje nima zamenjave, prav zaradi uničujočega delovanja na rakave tumorje.

Ob uporabi in hkratnem spoznavanju sevanja so postopno odkrivali tudi škodljive posledice obsevanja na ljudi. Vsaj 300 ljudi, večina znanstvenikov in raziskovalcev tako s tehničnega kot z medicinskega področja delovanja, je umrlo za posledicami raziskovanja neznanega, večinoma za kožnim in krvnim rakom. Delovanje sevanja na telo so proučevali tako, da so izpostavljali lastne roke odprti rentgenski cevi različno dolgo in pozneje opazovali sevalne učinke, od izpadanja dlak, povečane lomljivosti nohtov, rdečin in opeklin kože do nastanka kožnega raka. Dvojnost sevanja je tu več kot očitna. Na eni strani nevedna ali nespametna uporaba nujno privede do okvare zdravja, po drugi strani pa reši marsikatero življenje, obsojeno na gotovo smrt zaradi morebiti prav enake bolezni, ki jo je sposobno tudi samo sprožiti.

NEVTRONSKO SEVANJE. V običajnem življenjskem okolju se z njim ne srečamo. Osnova tega sevanja so neelektrični jedrni delci atomov. Nastajajo ob jedrskih eksplozijah in v jedrskih elektrarnah ter v pospeševalnikih. Slednje zopet uporabljamo pri zdravljenju rakavih bolezni. Plast vode jih na njihovi poti kmalu zaustavi.

PRODORNA MOČ SEVANJ.
NEKATERA ZAUSTAVI ŽE LIST PAPIRJA,
DRUGA ŠELE BETONSKI ZID.

Tveganja in koristi sevanja

V vsakodnevnem življenju smo prav vsi neprestano soočeni z različni tveganji. Nekaterim od njih se lahko mirno izognemo, druge moremo zmanjšati na najmanjšo možno mero. V zvezi z zdravjem posameznika so danes zelo popularni in poznani dejavniki tveganja za nastanek obolenja

srca in ožilja. V te nevarnosti sodi v sam vrh tudi kajenje, ki je poleg tveganja za žilno srčna obolenja visok dejavnik tveganja za nastanek pljučnega raka. Odločitev, ali bo imel vpliv tudi na naše zdravje, je popolnoma v naših rokah.

Sevanje je kot naravni pojav le del mnogih dejavnikov za nastanek raka-vih obolenj. Poznano je, da je kajenje cigaret in prisotnost kemičnih onesnaževalcev v zraku krivo za nastanek vseh usodnih rakavih obolenj v 25 %. Naslednjih 35 % je mogoče pripisati prehrani, 20 % do 30 % pa ostalim neugodnim dejavnikom okolja. Za nastanek pljučnega raka velja, da je v 90 % krivo kajenje cigaret, v 5 % do 15 % visoke koncentracije radona v bivalnih prostorih, v preostalem pa drugi atmosferski onesnaževalci. Že ti podatki kažejo, da ljudje velikokrat na nepravem mestu iščejo vzroke lastnih nesreč in se s pravimi povzročitelji iz različnih vzrokov nočejo soočiti.

DEJAVNIK TVEGANJA	POVPREČNA STOPNJA SMRTNOSTI NA LETO
kajenje 10 cigaret dnevno	1 / 200
morski ribiči	1 / 500
naravni razlog, starost 40 let in več	1 / 700
rudarji	1 / 7.000
gradbeniki	1 / 10.000
prometne nesreče	1 / 10.000
nesreče na domu	1 / 10.000
kovači in oblikovalci kovin	1 / 17.000
delavci z radioaktivnimi snovmi	1 / 27.000
tekstilni delavci	1 / 28.000
delavci v prehrambi in tobačni industriji	1 / 45.000
nesreče pri delu	1 / 50.000
delavci, zelo izpostavljeni sevanjem	1 / 70.000

TABELA 5
POVPREČNA LETNA STOPNJA TVEGANJA
ZARADI NARAVNIH IN POKLICNIH
POVZROČITELJEV

Tabela prikazuje stopnjo tveganja zaradi več dejavnikov. Na prvem mestu so prav kadilci. Profesionalni delavci pri sevanju in tisti najbolj izpostavljeni sevanju so v tej razvrstitvi daleč zadaj. Vsak desetisoči udeleženev v prometu na primer nosi tveganje, da bo žrtev prometne nesreče. Toda že vsak dvestoti kadilec tvega, da bo žrtev ene izmed bolezni, povezane s kajenjem.

Glede na predhodni tabelarni prikaz ni razumljivo, kako da se ljudje, posebno stalni kadilci, tako zavzeto oklepajo kajenja, ki je dokazan in nedvoumen množični uničevalec zdravja, ob soočenju s preiskovalno sevalno napravo pa hitijo izražati pretirano skrb za svoje zdravje na račun predlaganega slikanja, potrebnega in kontroliranega obsevanja. Morda je temu krivo dejstvo, da le malo ljudi ve, da so varnostni predpisi, ki določajo uporabo sevanja in radioaktivnih snovi, strožji od tistih, ki določajo uporabo ostalih snovi in so dobro znani ali potencialni dejavniki tveganja. V svetu in tudi pri nas predstavlja varstvo pred sevanjem pravzaprav vzor, kako izvajati varnostne ukrepe na drugih področjih.

Koristi uporabe sevanja v medicini, kmetijstvu, industriji in v raziskavah so dosti večje od tveganj. Primerjajmo rentgensko slikanje rok ali nog v procesu ugotavljanja in zdravljenja poškodbe in večurno vodenje avtomobila po naših cestah. Koristi pravilne ugotovitve poškodbe s pomočjo rentgenske preslikave, kateri sledijo ustrezni ukrepi, ki končno privedejo do popolne ozdravitve, so na dlani. Kakšnemu minimalnemu tveganju je bil pri tem poškodovanec podvržen zaradi kontroliranega obsevanja nasproti udeležencu v današnjemu ubijalskemu prometu, razloži primerjava stopnje tveganja po tabeli. Nema lokrat je pač treba temeljito premisliti in soočiti med seboj znane in manj znane dejavnike tveganja in se jih seveda, povsod tam, kjer je to možno, izogniti.

Človek je kot biološko bitje glede svojega zdravja dokaj občutljiv na sevanja vseh vrst. Od živalskih vrst, s katerimi živi skupno v naravnem

koza 2.400 mSv	svinja 2.500 mSv	pes 2.600 mSv	človek 3.000-5.000 mSv
opica 5.400 mSv	miš 5.600 mSv	kunec 7.000 mSv	podgana 8.000 mSv
zlata ribica 8.500 mSv	postrv 15.000 mSv	kolibakterija 40.000 mSv 5 μm	netopir 150.000 mSv
polž 200.000 mSv	osa 1.000.000 mSv	ameba 1.000.000 mSv 100 μm	tabačni-mozaični virus 2.000.000 mSv

OBČUTLJIVOST NA SEVANJE
 PRI POSAMEZNIH ŽIVIH BITJIH,
 KOLIČINE V MILISIEVERTIH (mSv)
 ZA 50 ODSOTNO UMRLJIVOST V 30 DNEH

biotopu, so občutljivejši od njega le še pes, svinja in najbolj koza. Virusi so prav na zadnjem mestu. Njihova naravna odpornost na sevanje nam, posebno zdravnikom, da misliti, ko se iz dneva v dan ukvarjamo s trdovratnimi virusnimi obolenji bolnikov.

Slika prikazuje občutljivost posameznih živih bitij na sevanje. Številčni podatek ob sliki človeka na primer pove, da umre v 30 dneh polovico ljudi, če so bili izpostavljeni sevanju 3.000 do 5.000 mSv. Do takih nekontroliranih pogojev lahko pride le ob nesrečah ali eksplozijah jedrskega orožja.

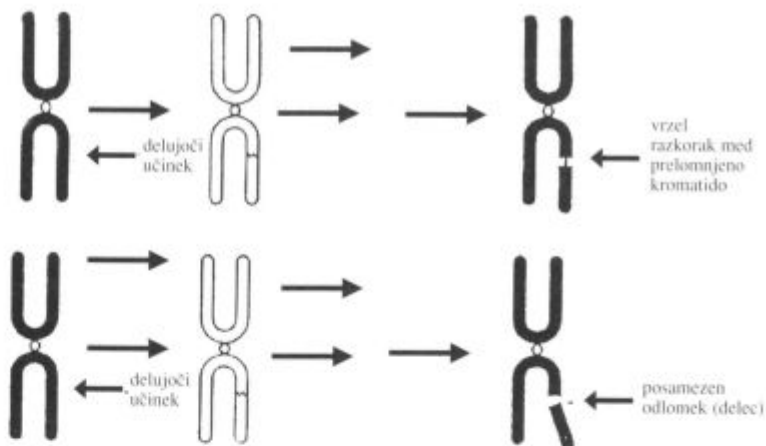
ORGANI IN TKIVA	FAKTOR OBČUTLJIVOSTI
gonade	0,25
prsi	0,15
kostni mozeg	0,12
pljuca	0,12
jetra	0,06
ščitnica	0,03
kosti	0,03
ostali organi	0,24
celo telo	1,00

TABELA 6
OBČUTLJIVOST POSAMEZNIH ORGANOV
NA SEVANJE

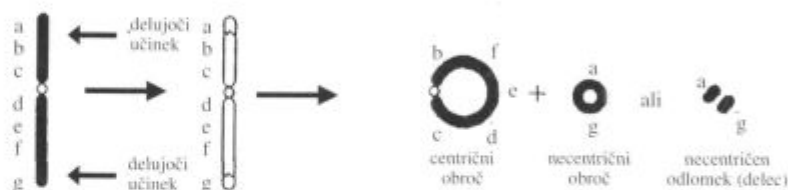
Najbolj občutljiv organ so gonade ali spolne žleze. Zato rentgenski tehnik pri slikanju katerega koli dela telesa predhodno vedno zaščiti ta predel s svinčeno-plastičnimi oblogami. Dokaj neobčutljiva organa pa sta žleza ščitnica in kosti. Ko pa gre za sevanje iz radioaktivnih elementov, pa ščitnica kaže povsem drugo podobo. Zelo hitro in v povečanem obsegu namreč kopiči nevarne radioaktivne sevalce iz zraka in hrane ter tako postane močno dovzetna za obolenje, najpogosteje se v njej razraste rak.

Glavni takojšnji (somatski) posledici učinka sevanja sta *radiacijska bolezen* in *rak*. Četudi zbolijo zelo malo tistih, ki so bili izpostavljeni visokim dozam sevanja zaradi nesreče ali namerno v zvezi s terapevtskim obsevanjem, vedno obstaja možnost da je prav obsevanje sprožilo nastanek bolezni. Odvisno pa je to od prejete doze, podobno kot pri kajenju. Tisti, ki največ kadijo, so tudi v največji nevarnosti, da zbolijo za pljučnim rakom in okvarami ožilja. Ne zbolijo pa vsi. Obetavne raziskave, ki nam bodo dale možnost razločiti, ali je bolezen nastala zaradi cigaret ali zaradi radona, so v teku. Ko bo to dokončno znano, bomo lahko povedali bolniku, kaj je povzročilo njegovo bolezen – rudarjenje, tobak, oboje ali kaj tretjega.

Glavna zapoznena posledica učinka sevanja je *nepopravljiva dedna sprememba genskega materiala*. Ni pa sevanje edini povzročitelj teh sprememb. Enake poškodbe povzročajo tudi različne strupene kemijske snovi, katerih vseh niti ne poznamo in ki jih je v našem okolju vse preveč. Na človeka delujejo stalno, podobno kot sevanje ali pa občasno ob večjih in manjših ekoloških nezdodah.

POŠKODBE GENOV
SLIKA PRIKAŽUJE, KAKO LAHKO SE VALNI
ŽAREK, RADIOAKTIVNI DELEC ALI PA
DELEC KEMIČNEGA STRUPA SPREMENI
DEL GENA V CELICAH.
DEL DEDNE ZASNOVE V CELIČNEM JEDRU
SE ODLOMI, ODPADE, PRILEPI NA DRUGO
MESTO IN PODOBNO.
POŠKODBE SE NE POPRAVIJO VEČ IN SE
DEDUJEJO NA POTOMCE. SPREMENJENA
DEDNA MASA PA JE VZROK RAZNIM
PRIROJENIM BOLEZNUM.

Bolezni našega okolja in sevanje

- Predhodno je bila opisana povezanost med sevanjem sonca in nastankom kožnega raka pri prekomernem sončenju.
- Osvetljena je bila vzročnost med radioaktivnim radonovim sevanjem, rakavimi obolenji in pljučnim rakom še posebej.
- V te povezave se vpletajo spoznanja o delovanju tobaka kot kemičnega dejavnika visokega tveganja na nastanek pljučnega raka.
- Povsod po svetu so vse bolj pozorni na onesnaženje bivalnega okolja z radonom in njegovimi potomci.
- Rudarjenje v zaprtih in slabo zračenih rovih, posebno v tistih, kjer pridobivajo težke kovine, se sooča z nevarnim radonom in radioaktivnim sevanjem mineralov.
- Ustanove, ki spremljajo pojavljanje bolezni v državi, uvrščajo našo regijo v drugi zgornji razred glede incidence ali pojavljanja rakavih obolenj.
- Naše področje je glede pljučnega raka uvrščeno v višja incidenčna področja.

Obstaja vsekakor dovolj razlogov, da se ozremo okoli sebe in se vprašamo, kaj se dogaja na področju zdravja prebivalcev te regije. Nekaj

pove tabelarni pregled rakavih obolenj, še posebej pregled pojavljanja pljučnega raka v povezavi z učinki sevanja kot enega izmed njegovih povzročiteljev.

Za vsa rakava obolenja, z izjemo krvnih rakov velja, da preteče od začetka delovanja škodljivosti ali dejavnika tveganja na človeka do ugotovitve bolezni več kot 10 let, lahko tudi 30 in več.

RAKAVO OBOLENJE	NAD SLOVENSКИM POVPREČJEM	VLOGA KAJENJA ZA NASTANEK OBOLENJA
1. sečni mehur	2,0-krat	30 %–70 %
2. usta, žrelo, grlo	1,8-krat	60 %–85 %
3. trebušna slinavka	1,8-krat	moški 40 %, ženske 20 %
4. pljuča	1,6-krat	moški 80–90 %, ženske 60–80 %
5. ledvice	1,5-krat	30%–40 %
6. želodec	1,3-krat	
7. žolčnik	1,2-krat	
8. koža, prostata, žen. rodila	1,1-krat	

TABELA 7

GROBA INCIDENCA VSEGA RAKA V LETIH 1978–1987 NA IDRIJSKO-CERKLJANSKEM PODROČJU

Vir: zemljevidi in incidenca raka v Sloveniji 1978–1987, Onkološki inštitut Ljubljana, 1992

Tabela prikazuje tista rakava obolenja, katerih pojavljanje je nad republiškim povprečjem. Povezava med kajenjem kot dejavnikom tveganja in nastankom prikazanih bolezni je več kot očitna.

Danes poznani vzroki za nastanek pljučnega raka so:

- kajenje
- azbest
- talkum
- premogov katran in saje
- arzen in njegove spojine
- krom
- niklove spojine
- gorčični plin
- bisklorometil
- klorometileter
- radon v zaprtih prostorih
- strupi v raznih tehn. postopkih

Kajenje je še vedno daleč na prvem mestu, radonovo sevanje pa je vse bolj upoštevano kot vzročni dejavnik.

MOŠKI

gropa incidenčna mera		kumulativna incidenčna mera	
SLOVENIJA	67,07	SLOVENIJA	7,75
Ljubljana center	107,87	Kočevje	12,43
Idrija	93,83	Ravne na Koroškem	12,28
Ravne na Koroškem	92,93	Logatec	10,61
Trbovlje	92,79	Ribnica	10,21
Kočevje	92,68	Trbovlje	9,69
Ilirska Bistrica	91,30	Jesenice	9,77
Brežice	89,31	Idrija	9,76

TABELA 8

INCIDENCA PLJUČNEGA RAKA V SLOVENIJI PO DISPANZERSKIH OBMOČJIH V OBDOBJU 1978–1987

– groba incidenčna mera
vsi novi primeri v koledarskem letu na 100.000
– kumulativna incidenčna mera
vsi novi primeri v starosti od 0 do vključno 74 let

ŽENSKE

groba incidenčna mera		kumulativna incidenčna mera	
SLOVENIJA	10,78	SLOVENIJA	0,85
Ljubljana center	33,52	Dravograd	2,04
Idrija	19,92	Ljubljana center	1,85
Postojna	19,02	Ljubljana Bežigrad	1,68
Dravograd	17,20	Postojna	1,46
Ljubljana Bežigrad	17,03	Radlje ob Dravi	1,46
Ribnica	16,14	Idrija	1,43

Vir:
zemljevidi in incidenca raka v Sloveniji
1978–1987
Onkološki inštitut Ljubljana, 1992

MOŠKI in ŽENSKE

groba incidenčna mera:		kumulativna incidenčna mera:	
Slovenija	38,93	Slovenija	4,3
Idrija	56,88	Idrija	5,6
razmerje	1,5	razmerje	1,3

TABELA 9
GROBA INCIDENCA PLJUČNEGA RAKA
V LETIH 1967–1996
ZA DISPANZERSKO OBMOČJE
OBČIN IDRJA IN CERKNO

Vir:
Zdravstveni dom Idrija
Dispanzer za pljučne bolezni in the
Golniški statistični pregledi

LETO	Idrija abs.štev.	Slovenija abs.štev.	Idrija na 100.000	Slovenija na 100.000
1967	5		29	
1968	7		40	
1969	2		11	
1970	5		29	17
1971	7		40	27
1972	4		23	28
1973	7		40	20
1974	6		34	23
1975	5		29	25
1976	12		69	27
1977	6	466	34	25
1978	3	415	17	22
1979	5	454	29	24
1980	7	480	40,1	25,4
1981	5	489	28,6	25,9
1982	9	499	51,4	26,4
1983	7	445	40,1	23
1984	7	530	40,1	27,3
1985	5	535	28,6	27,1
1986	16	532	91,4	26,8
1987	10	566	57,1	28,5
1988	11	551	62,9	27,6
1989	7	613	40,1	30,7
1990	14	675	80,1	33,8
1991	12	664	68,6	33,2
1992	9	707	51,4	35,5
1993	10	722	57,1	36,3
1994	18	683	102,9	34,3
1995	10	731	57,1	36,8
1996	10	750	57,1	37,7

V prikazanem tridesetletnem obdobju je po podatkih Dispanzerja za pljučne bolezni in tuberkulozo Zdravstvenega doma Idrija zbolelo in večinioma že umrlo 241 naših znancev sorodnikov ali prijateljev. Realno je številka višja, saj so šteli le tisti, ki jih v dokumentaciji poznamo poimensko. Niso niti samo rudarji niti samo moški. So meščani in okoličani, Idriječani, Cerkljani in vaščani okoliških vasi; so prišleki in domačini, mlajši in ostareli. Ali so bili žrtve bolezni zaradi rudarjenja, kajenja,

naravne starosti, drugih, nam še premalo poznanih vzrokov bolezni, ali vsakega po malo? Odgovor na to vprašanje pomeni izziv za raziskovalce mnogih strok, ne samo medicine.

Menim, da do sedaj ugotovljeni dejavniki tveganja, ki so v članku prikazani, nikakor niso obšli našega prostora. Preveč očitno so opazni v našem bivalnem in delovnem vsakdanu.

Povečano sevanje ozadja, kilometrski rudarski rovi pod mestom, neugodna starostna struktura, pretirano kajenje v že tako neugodnem industrijskem ozračju, uveljavljanje najsodobnejših tehnologij za ceno gospodarskega napredka in še marsikaj nedorečenega smo imeli in še imamo na tem področju. Povezave med vzroki in posledicami so zabrisane. Najbrž si nikoli ne bomo povsem na jasnem, zakaj je slika zdravstvenega stanja prebivalcev tega področja taka, kot je.

Namesto zaključka

Strah ljudi pred sevanjem je posledica dejstva, da nam narava ni podarila organa, ki bi nas opozoril na njegovo prisotnost. Človek lahko sedi na viru sevanja, pa tega ni sposoben odkriti. To je vsekakor zastrašujoče, saj smo odvisni le od tehnične naprave – detektorja, ki nas s piski ali kako drugače opozarja, da je sevanje naš večni spremljevalec. Zaradi njegove škodljivosti na zdravje ne smemo dovoliti, da bi nenadzorovano preseгло svoje naravne meje. Po drugi strani pa ga lahko in moramo s pridom uporabiti za zdravljenje enega največjih gorja človeštva – raka.

Namazu je stresel zemljo vse do Vojskega

S PRIČUJOČIM PRISPEVKOM
SE UREDNIŠTVO IDRIJSKIH RAZGLEDOV
PRIDRUŽUJE SPOMINJANJU
100-LETNICE SLOVENSKE SEIZMOLOGIJE

ČLANEK JE PRIREJEN
PO RAZISKOVALNI NALOŽI –
SEIZMOLOŠKA POSTAJA VOJSKO
IN POTRES NA JAPONSKEM,
KI JO JE AVTOR IZDELAL KOT DIJAK
GIMNAZIJE JURIJA VEGE IDRJA

POSLEDICE POTRESA, DRUŽINSKA
ENCIKLOPEDIJA GUINNES, STRAN 80

DAMJAN MAKUC

Nemirna zemlja

Če bi pred nekaj stoletij srečali Japonca in ga vprašali, kaj povzroča silne premike v zemeljski skorji, bi vam najbrž odgovoril: »Namazu«. Po japonski legendi namreč potrese povzroča Namazu, velikanski som, ki živi v blatu pod zemeljskim površjem. Je nagajiv in užene ga lahko le bog Kašima. Med odsotnostjo boga Kašime pa se riba premetava in opleta okrog sebe ter s tem povzroča potres.

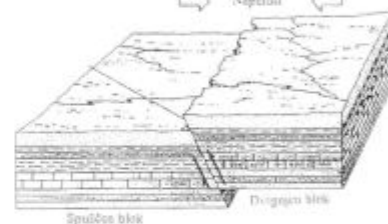
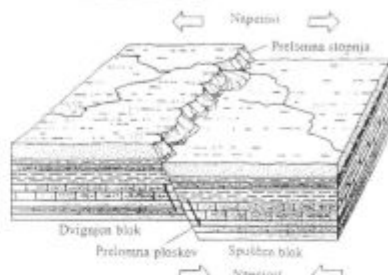
Danes vemo, da potresov ne povzroča hudobni Namazu, ampak je to poslednica delovanja notranjih sil Zemlje. Področje seizmologije je še vedno odprto in nedokončno raziskano. Z njim se največ ukvarjajo ZDA, Rusija, Kitajska in Japonska, ki zelo veliko vlaga v raziskovanje potresov, ter nenazadnje Slovenija, saj se tudi pri nas zemlja večkrat zatrese. V Sloveniji stalno delujejo štiri potresne opazovalnice in ena izmed njih je tudi Seizmološka postaja Vojsko, ki je zelo pomembna. Poleg večine potresov na slovenskih tleh zaznajo senzorji globoko v kamniti podlagi tudi vse večje svetovne potrese. 16. januarja 1995 so seizmografi na Vojskem zabeležili enega največjih potresov zadnjih let, ki je služil kot osnova za analizo potresa; kako potrese opazujemo, merimo in kaj vse lahko ob potresnem sunku določimo, je bilo vprašanje, ki sem si ga zastavil v raziskovalni nalogi. Nič manj ni bilo pomembno spremljanje posledic potresa v pokrajini.

Vse ima svoj začetek

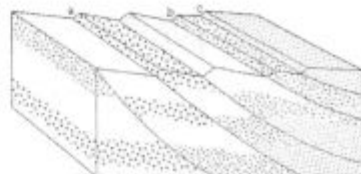
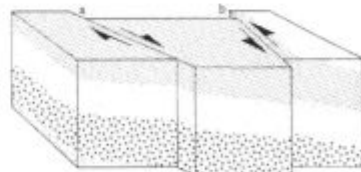
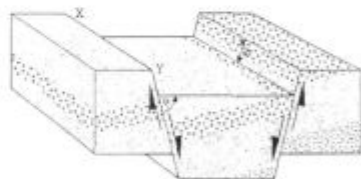
Tektonika plošč ali globalna tektonika je teorija iz šestdesetih let tega stoletja in pojasnjuje tektonske, potresne in vulkanske pojave v litosferi.

Poznamo dve vrsti potresov¹: naravne in umetne potrese. Umetni nastanejo zaradi večjih eksplozij v kamnolomih, podorov v rudnikih, dela velikih strojev, prometa in podobno. Pri umetnih potresih gre za sprostitve energije v plasteh tal, ki so blizu površju ali pa v globinah Zemljine litosfere. Naravni potresi so odraz aktivnih geoloških procesov.

Potrese delimo dalje tudi v več kategorij. Najmanjša izmed njih je kategorija udornih potresov (3%), ki za slovensko področje niso zanimivi. Naslednjo večjo skupino potresov imenujemo vulkanski potresi. Po statistiki je teh na Zemlji 7%. Na Zemlji je le še okoli 450 delujočih vulkanov, zato je odstotek presenetljivo zelo velik. Največ potresov nastane zaradi sil, ki so povzročitelji sprememb v notranji in zunanji zgradbi Zemlje. To so tektonski potresi, vseh skupaj pa jih je okoli 90%. Tu tresljaji nastanejo ob stikih različnih tektonskih enot, najpogosteje ob prelomih. Ob navpičnih ali poševnih stikih v globini pride zaradi velikega trenja pri gibanju do sprostitve energije elastičnih napetosti. Ta energija se »porabi« za rušenje v coni preloma v Zemljini skorji ali pod njo ter za proizvodnjanje

PRELOMNE DEFORMACIJE, GEOLOŠKA PODLAGA IN OBLIKOVANJE POVRŠJA, STR. 15, SKRIPTA SEMINARJA, IDRJA, 1997. (RAZLIČNI VIRI)

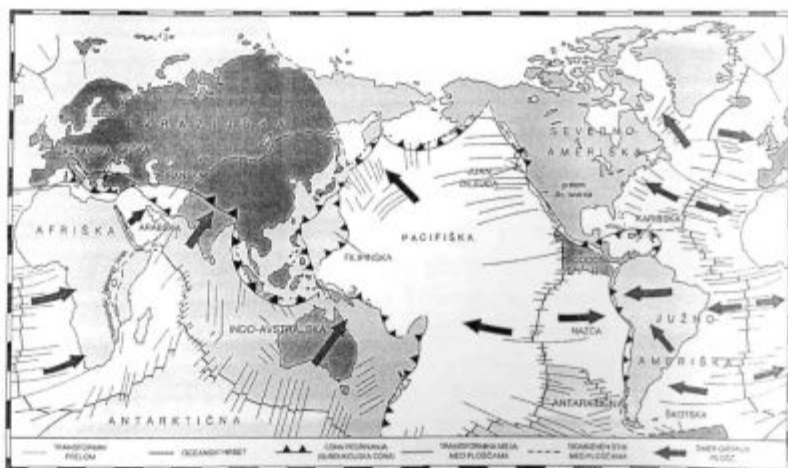

potresnih valov. Na splošno gledano se tektonske potrese čuti zelo daleč naokrog, medtem ko so vulkanski in udorni omejeni na manjše površine in so krajevnega značaja.

Litosfero razdelimo na več enot, to je na oceanske in kontinentalne plošče³. Stiki teh plošč pa so pravi pasovi nestabilnosti – tam se dogaja vsa dinamika litosfere in nastajajo gorovja, vulkani, potresi in raztapljanja. Plošče se stikajo na tri različne načine. Lahko nastajajo vzdolž robov priraščanja (akrecija). Srednjeatlantski hrbet je lep primer priraščanja, kjer prihaja na dan magma in se tvori nova oceanska skorja. Procesi potekajo večinoma po sredini oceanov, kjer se plošče razmikajo. Pojav, ko se dve premikajoči se plošči stikata, imenujemo kolizija. Tu se ena izmed plošč pogreza pod drugo. Prvi način kolozije je ta, ko sta v stiku dve oceanski plošči. Ena izmed plošč se uviha in potone pod drugo (primer Japonsko otočje). Drugi tip kolozije nastane, če kolidirata kontinentalna in oceanska plošča, ki se vedno uviha in potone pod prvo (primer Kordiljere). Ko pa kolidirata plošči, ki nosita kontinentalno skorjo, že lahko govorimo o tretjem primeru kolozije. Kontinentalna plošča preprečuje, da bi katerakoli potonila (primer Himalaja). Poznamo še primer, ko plošči drsita druga mimo druge: to so transformni prelomi in ti so viri stalnih potresov (primer prelom sv. Andreja v Kaliforniji, kjer je veliko število rušilnih potresov).

Japonsko otočje

Japonsko otočje je eden izmed značilnih otočnih lokov, ki nastanejo nad cono podiranja dveh oceanskih skorij. V severovzhodni Aziji se Pacifiška litosferska plošča (oceanska litosfera) podriva pod različne plošče. Podrivanje litosfere je na tem celinskem robu najhitrejša na Zemlji, saj znaša tudi 100 mm letno.

Potresna območja so vzporedna z Japonskim globokomornim jarkom, ki se proti jugu nadaljuje v Marijanski jarek, proti severu pa v Kurilski jarek. Območje Japonske je potresno eno najbolj nevarnih in ogroženih območij na Zemlji. Žarišča potresov so različno globoka in pri večjih globinah (40 km) se lahko veliko potresne energije izgubi že na poti do površja.^{1,3}

Človek je radovedno bitje

Seizmologija¹ je veda o potresih. Izraz je grški in pomeni vedo o tresljajih – v tleh. Seizmologija je del fizike Zemlje, fizike litosfere, iz katere je sestavljena Zemlja kot planet. Proučuje tudi potresne učinke, njihove zemljepisne razporeditve, pogostnosti in okoliščine, v katerih se pojavljajo.

Natančneje je delimo na makroseizmološki in mikroseizmološki del. Makroseizmične metode temeljijo na opazovanjih potresov brez merilnih naprav, mikroseizmološke pa uporabljajo za opazovanje potresov naprave, ki se imenujejo seizmografi.

Makroseizmološke metode so:

- makroseizmika (makroskopska opazovanja)
- seizmološka geologija s tektonofiziko (povezuje geološke metode s fizikalnimi)
- seizmološka geografija (ozemeljska porazdelitev potresov, njihova globina, jakost...)

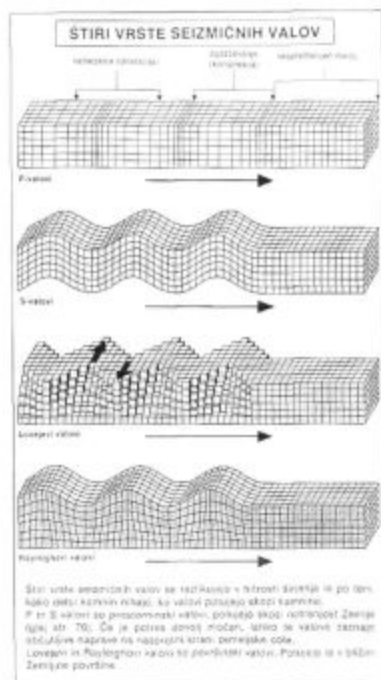
Mikroseizmološke metode pa so naslednje:

- seizmometrija (instrumentalna seizmologija; meritve potresov in določanje parametrov)
- seizmofizika in fizika Zemljine notranjosti (eksperimentalna in teoretična smer; proučuje skupnost fizikalnih pojavov na Zemlji, ki so v zvezi s seizmično aktivnostjo)

Seizmograf je bolj občutljiv od človekovih čutil in zabeleži številne pojave bližnjih in oddaljenih potresov, ki so lahko tudi prešibki, da bi jih človek s čutili zaznal.

Po enostavnih indikatorjih potresov – seizmoskopih – so pred stoletjem odkrili seizmografe, kasneje še vrsto drugih seizmoloških naprav, merilnih ter opazovalnih metod. Vzpon elektronike in računalništva pred petdesetimi leti je seveda pomenil ogromen napredek ne le na domala vseh področjih človekove aktivnosti, temveč tudi za seizmologijo.

Valovanje izhaja iz potresnega žarišča ali hipocentra v globini Zemlje in je v epicentru, področju nad njim na površini Zemlje, namočneje, saj je tam razdalja do žarišča najmanjša.

ŠIRJENJE POTRESNIH VALOV, DRUŽINSKA ENCIKLOPEDIJA GUINNESS, STR. 81

Seizmograf zaznava potresne pojave in med temi tudi potresne valove. Ko te valove zazna, izriše krivulje, ki so sestavljene iz skupine potresnih valov z razmeroma majhnimi amplitudami in so prišli na seizmološko postajo prvi. Tej sledi na seizmogramu druga, za analizo pomembnejša skupina valov, pri katerih se je amplituda hipoma povečala – tudi perioda teh valov je nekoliko daljša. Prvi valovi so imenovani *primae undae* (lat. – prvi valovi) in so označeni z veliko tiskano črko P, druga skupina valov, ki je označena z veliko tiskano črko S, pa se imenuje *secundae undae* (lat. – drugi valovi). Dokazano je tudi, da gre za dve vrsti valovanj različnega tipa.

Skupina valov P je sestavljena iz longitudinalnih valov, počasnejša skupina S pa iz transverzalnih valov. Longitudinalni valovi P so sestavljeni iz zgoščin in razredčin in so v bistvu zvočni valovi. Njihova hitrost je med vsemi potresnimi valovi največja. Ob prehodu vala zaniha prav vsak delec kamnine v smeri, kamor se val tudi širi. Transverzalna skupina valov S sodi v kategorijo prostorskih potresnih valov. Ob prehodu transverzalnega vala nihajo delci pravokotno na smer širjenja vala. Med tema dvema skupinama obstaja še ena pomembna razlika: medtem ko se longitudinalni širijo v vseh telesih (trdih, tekočih in plinastih), se transverzalni valovi širijo z majhnimi hitrostmi samo v trdnih snoveh.

Poleg teh dveh valov zabeleži popoln seizmogram še dvoje različnih valovanj³: obstajajo tudi površinski valovi L, ki se širijo po površini s hitrostjo 4 do 5 km na sekundo in končni odbiti ali ponovljeni valovi manjše moči. Prvotni valovi P se lahko tudi dvakrat ali trikrat odbijejo od zemeljske skorje in tako nastanejo valovi PP in PPP, preden dosežejo seizmogram. Podobno se zgodi z drugotnimi valovi S, katerih posledica so odbiti valovi SS ali SSS.

Potresne lestvice

Potres vedno opišemo z več podatki. Med najpomembnejše sodi tudi magnituda ali moč (z njo izražamo v žarišču sproščeno energijo) ter intenziteta ali jakost (dejanski učinek na površju) potresa.

Moč ali magnitudo izražamo z Richterjevo lestvico. Moč tu ni definirana kot delo v časovni enoti, temveč le pove, kako močan je bil potres. Da ne bi prišlo do napačnega razumevanja, seizmologi uporabljajo izraz magnituda. Richterjeva lestvica je definirana na intervalu –3 do 9 in ustreza mikro seizmološkim metodam določanja moči potresa.

Jakost ali intenziteta pa temelji na razvrščanju potresnih učinkov na površju: na zgradbe, ljudi, živali, tla, pokrajino. Opisujemo jih z makroseizmičnimi ali opisno potresnimi lestvicami. Taka je tudi Mercalli-Cancani-Siebergova lestvica MCS. Podobna je Medvedov-Sponheuer-Karnikova MSK.

• **Žarišče, epicenter in »merjenje« potresov**

Poglavitne razlike med Richterjevo in Mercallijevo potresno lestvico

Konkreten potres opišemo z več osnovnimi podatki. To so čas nastanka, lega epicentra (smer in oddaljenost od najbližjega večjega naselja oziroma seizmološke postaje ali pa zemljepisna širina in dolžina), globina žarišča ali hipocentra, oddaljenost žarišča od opazovane površinske točke, zlasti pa moč ali – natančneje – magnituda potresa, s katero na posreden način izrazimo v žarišču sproščeno energijo, in jakost ali intenziteta, ki pomeni dejanski učinek na površju.

Moč ali magnitudo oziroma v žarišču sproščeno energijo izražamo z *Richterjevo lestvico*. Z besedo moč v tem primeru seveda ne mislimo znane fizikalne veličine, definirane kot delo v časovni enoti, temveč hočemo z njo samo povedati, kako močan je potres. Seizmologi v prid terminološki korektnosti raje uporabljajo izraz magnituda, ne pa moč. Zgornja vrednost Richterjeve lestvice je približno devet, spodnja pa manjša od nič, to je okoli minus tri, saj v času, ko je nastala, seizmološki instrumenti še niso bili tako natančni kot danes. Lestvica ni linearna in povečanje magnitude za 0,2 stopnje pomeni dvakrat, za eno stopnjo 32-krat, za dve stopnji pa že tisočkrat večjo seizmično energijo. Potresov z magnitudo pod 1,5 ljudje ne začutimo, doslej najmočnejši v zgodovini človeštva pa so najbrž dosegli kakih 8,9 stopnje po Richterjevi lestvici. To je velikanska magnituda, saj vsota energij vseh potresov na Zemlji v letu dni doseže le 8,6 stopnje. Na srečo je velika večina tako šibkih, da zanje brez današnjih občutljivih instrumentov ne bi nikoli zvedeli.

Tudi jakost ali intenziteto ocenjujemo z brezdimenzionalnimi številskimi lestvicami, ki pa, drugače kot pri magnitudni, temelje na razvrščanju potresnih učinkov na površju, in sicer predvsem na zgradbe pa tudi na ljudi, živali, tla, pokrajino in na različne predmete (podobno kot pri Beaufor-

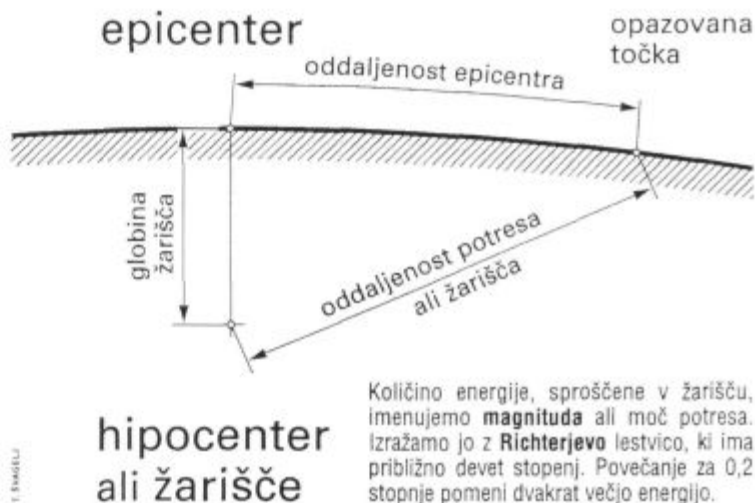
tovi lestvici za jakost vetra na morju; z njo izražamo učinek vetra na morsko gladino, ki se kaže zlasti v velikosti in obliki valov). Imenujemo jih opisne potresne ali makroseizmične lestvice. Pri nas je uradno v rabi Mercalli-Cancani-Siebergova (MCS) ali krajše *Mercallijeva lestvica*, naši seizmologi pa uporabljajo Medvedev-Sponheuer-Karnikovo (MSK). Obe sta 12-stopenjski in se razlikujeta predvsem po nekaterih količinskih opredelitvah na lestvici MSK, ki jih Mercallijeva nima. Razlika med njima je majhna in za časopisno rabo jo lahko mirne duše zanemarimo. Takih lestvic je po svetu veliko (v pripravi je nova evropska makroseizmična lestvica, EMS), poleg naše pa sta najpomembnejši podobna v ZDA, kjer uporabljajo 12-stopenjsko modificirano Mer-

callijevo (MM), in nekoliko drugačna v deželi vzhajajočega sonca, kjer je v rabi sedemstopenjska »japonska opisna lestvica«.

Na Richterjevi ali magnitudni potresni lestvici ustreza vsaki številki neka količina sproščene seizmične energije v žarišču, na opisni ali jakostni lestvici pa vsaka posamezna številka ponazarja neki opis učinkov na površju. Za dan potres je torej značilna ena sama moč oziroma magnituda in cela vrsta različnih jakosti, ki so v povprečju največje na epicentrskem območju, z razdaljo od epicentra pa postopoma padajo do nič. V kratkem opisu poleg časa in kraja navadno podamo le moč potresa in njegovo jakost v epicentru.

TOMAŽ ŠVAGELJ

Učinek na površju imenujemo **intenziteta** ali jakost potresa, ki jo izražamo z **Mercallijevo** lestvico (MCS), zelo podobno novejši MSK. Obe, drugače kot Richterjeva, temeljita na razvrščanju potresnih učinkov na površini, zlasti na zgradbe, imata pa 12 stopenj. Epicenter je točka na površju z največjo intenziteto.

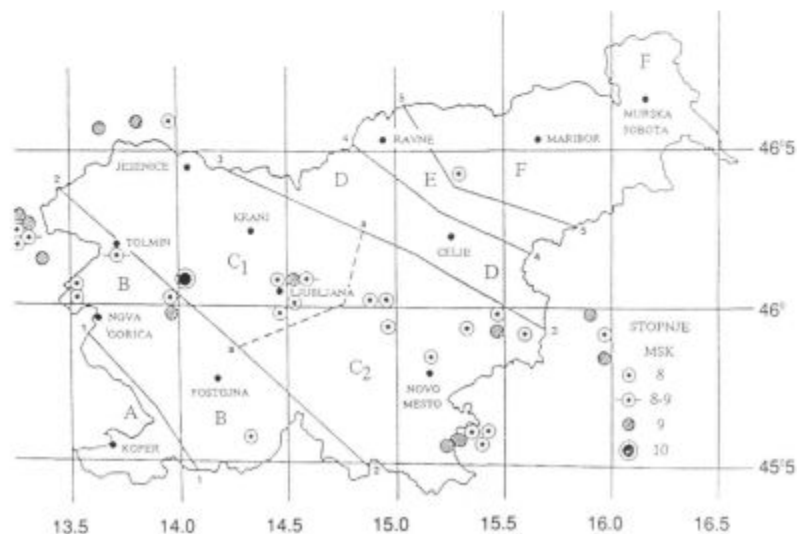
Količino energije, sproščene v žarišču, imenujemo **magnituda** ali moč potresa. Izražamo jo z **Richterjevo** lestvico, ki ima približno devet stopenj. Povečanje za 0,2 stopnje pomeni dvakrat večjo energijo.

HIPOCENTER IN EPICENTER, TOMAŽ ŠVAGELJ – POGLAIVITNE RAZLIKE MED RICHTERJEVO IN MERCALLIJEVO POTRESNO LESTVICO, DELO 25. 1. 1995

obe lestvici sta dvanajststopenjski in se razlikujeta le po nekaterih količinskih opredelitvah. V pripravi je evropska makroseizmična lestvica EMS. V ZDA uporabljajo modificirano Mercallijevo MM, na Japonskem pa sedemstopenjsko Japonsko opisno lestvico⁴.

Mercalli-Cancani-Siebergova lestvica jakosti potresov (MCS)

neopazen potres	I. stopnja	zabeležijo ga le seizmografi
zelo šibek potres	II. stopnja	začutijo ga zelo občutljive osebe
šibek potres	III. stopnja	večinoma ga čutijo mirujoče osebe
zmeren potres	IV. stopnja	na prostem rahlo opazen,
precej močan potres	V. stopnja	v stanovanjih ga čutijo vsi prebivalci
močan potres	VI. stopnja	potres čuti vsakdo, nastanejo razpoke, odlušči se omet
zelo močan	VII. stopnja	nastane znatna škoda, potres primeri rušenja
rušilen potres	VIII. stopnja	skoraj četrtnina stavb je poškodovanih, zvoniki in tovarniški dimniki se zrušijo
delno uničujoč potres	IX. stopnja	mnoge stavbe se popolnoma porušijo, večina stavb je za bivanje neuporabnih
uničujoč potres	X. stopnja	tudi dobro grajene lesene stavbe in mostovi se porušijo
katastrofalen potres	XI. stopnja	porušijo se vse zidane stavbe, nastanejo velike razpoke, teči prične voda z blatom in peskom
hudo katastrofalen potres	XII. stopnja	nobena tvorba človeške roke se pri tem potresu ne ohrani, spremembe ozemlja so velikanske

POTRESI V SLOVENIJI
RIBARIČ VLADIMIR:
POTRESI V SLOVENIJI, LJUBLJANA, 1994

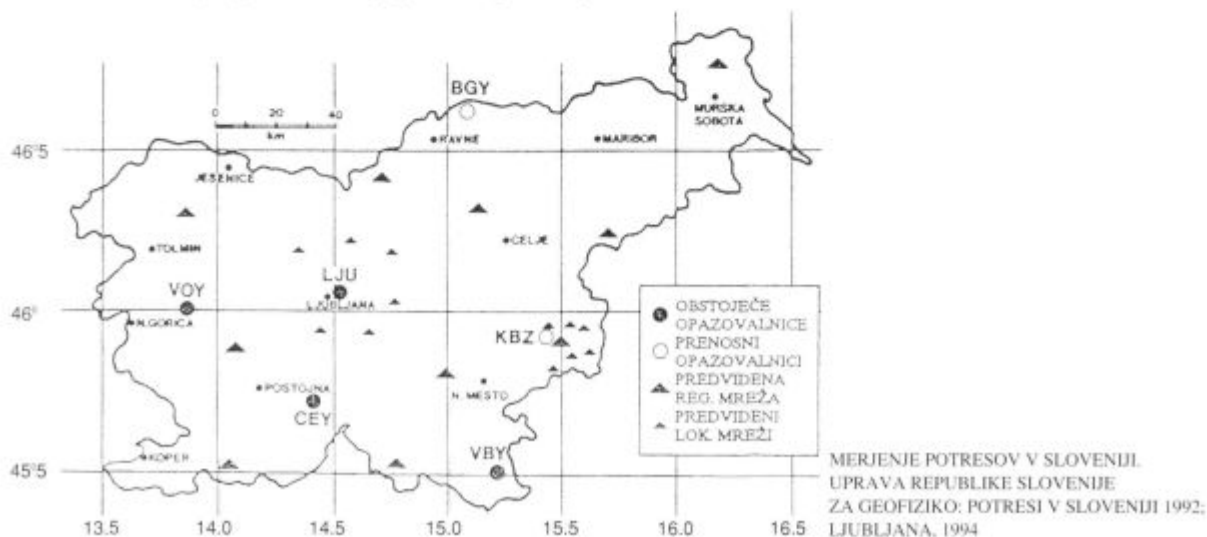
Seizmološka postaja Vojsko

V Sloveniji nastajajo potresi največkrat na obrobju Alp. Naše ozemlje je zelo razbrazdano s številnimi prelomi, kar potrjuje tektonska karta Slovenije. Najmirnejša področja so severovzhodna Slovenija in Prekmurje ter pas v smeri sever–jug, ki poteka od Dravograda proti Kočevju. Tudi gorstvo Julijskih Alp je precej mirno. Vse to pa ne velja za naše kotline, saj so nekatere zelo potresne (seizmične).

Najhujši potres z žariščem na naših tleh je bil prav gotovo 26. marca 1511. Radij rušenja je bil velik kar 50 km, po potresu pa je nastopila še kuga, s čimer se je povečalo tudi število žrtev. Zato je takrat prevladovalo mnenje, da je potres povezan s kugo, potem še z lakoto in poplavami, nenavadnimi nebesnimi pojavi...

Zaradi nevarnosti potresov so tudi na ozemlju Slovenije potresne opazovalnice. Tako pri nas delujejo štiri stalne in dve začasni opazovalnici. Na sliki 8 so poleg teh označene tudi predvidene lokacije novih potresnih opazovalnic. Stalne so v Ljubljani, pri Cerknici, na Vojskem in v Bojancih, začasni pa sta na obrobju Krškega polja in v Bistriškem jarku.⁵

Veliko praktičnih izkušenj s potresi imamo tudi na Idrijskem in Cerkljanskem. Po posoških potresih so se na Seizmološkem zavodu (danes Uprava republike Slovenije za geofiziko) odločili, da postavijo potresno opazovalnico v okolici Idrije. To območje je zanimivo predvsem zaradi znamenitega Idrijskega preloma, ki tudi vpliva na moč in lokacijo potresnih sunkov. Seizmološko postajo so postavili na Vojskem na domačiji pri Smodinu. Vodenje opazovalnice je prevzela ga. Marija Šinkovec.

Opazovalnica na Vojskem leži na koordinatah 13.89° E in 46.03° N, na zelo ugodni podlagi, ki jo sestavljajo triasni dolomiti (potresni valovi se najlažje prenašajo skozi trdne kamnine), na nadmorski višini 1073 m. Nameščena je v posebnem prostoru stanovanjske hiše.

Opazovalnica je opremljena z vertikalnim in dvema horizontalnima seizmometroma Willmore MK-II, s seizmografskimi ojačevalniki SO-03, ki so jih razvili na Upravi republike Slovenije za geofiziko. Poleg tega imajo tudi pisalnike Kinematics VR-2 in uro UK-03. Eden izmed najpomembnejših delov je zakopan v hribu pred hišo. V živo skalo so vkopani senzorji, ki so povezani z napravami v opazovalnici. Postaja je opremljena tudi z neposredno radijsko zvezo z observatorijem na Golovcu, saj je večkrat potrebno kar najhitreje sporočiti podatke o potresu. Ura UK-03 je radijsko vodena, saj se avtomatsko naravnava na čas po Greenwichu. Opazovalnica na Vojskem je zelo pomembna za zaznavo bližnjih, lokalnih potresov; včasih na observatoriju na Golovcu zaznajo le desetino vseh potresov v lokalnem merilu. Poleg tega zabeleži tudi ostale večje potrese na zemeljski obli.⁵

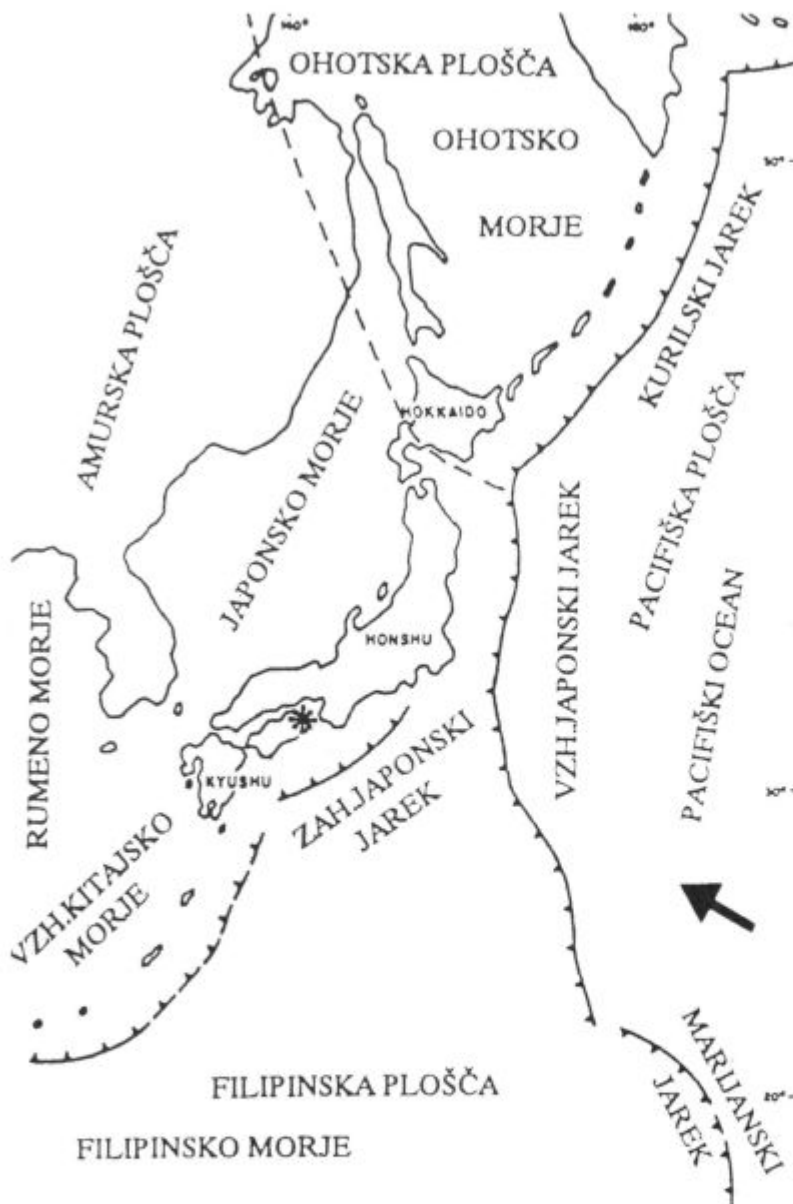
Namazu premakne skalo...

Osrednji del Japonske je v ponedeljek 16. januarja 1995 ob 20.46 UTC (Universal Time Coordinated – svetovni čas) oziroma v torek ob 5.46 po lokalnem času prizadel močan potres. Žarišče potresa je bilo od opazovalnice na Vojskem oddaljeno približno 9500 km. Najbolj je prizadel mesti Kobe in Osaka. Središče potresa je bilo 120 kilometrov pod otokom Amajišima, ki leži približno 30 kilometrov od Honšuja (glej priloženo karto Japonskega otočja – epicenter potresa je označen z zvezdico). Liminirani koordinati epicentra sta 32° N in 140° E. To je ob podaljšku preloma Jamaski. Seizmologi na Japonskem so potres pričakovali, vendar nekoliko bolj severozahodno.

Prvi in najmočnejši sunek je imel moč 7,2 stopnje po Richterjevi lestvici, temu pa je sledilo še več šibkih (seizmografi na Japonskem so zaznali še okoli 400 manjših sunkov). Zemlja je ob potresu nihala dve uri, saj so površinski valovi naš planet obkrožali.

Velikanski som pušča posledice

Potres je najbolj prizadel prometno infrastrukturo. Porušene so bile vse hitre železniške in avtocestne povezave med Osako in jugozahodom Japonske. Ohromljeno je bilo 15-milijonsko drugo gospodarsko središče Japonske in šesto pristanišče na svetu. Poglavitna vzroka za rušenje prometne povezave sta bila trganje zvarov in premajhna količina stremen na mestu stikanja glavnih nosilcev. Sunki so potrgali varovališča ležišč, nastale so deformacije in veliko škode. Ker se je mnogo nosilcev preprosto zrušilo, so ti poškodovali še podzemno plinsko, vodovodno in električno napeljavo.

JAPONSKA Z EPICENTROM. RENATO VIDRIH - ČEPRAV MORDA NI VIDETI, JE POTRESNOVARNA GRADNJA TAKRAT OBVAROVALA MNOGO ŽIVLJENI, DELO 25. 1. 1995.

Prvi potresni sunki so pretresli mnogo še zaspanih Japoncev. Neizogibno je bila prisotna tudi panika. Po najhujšem pa so tudi prebivalci našli prejšnji ritem. Mnogim se je življenje čez noč spremenilo. Vendar je potrebno omeniti, da so bili prebivalci potrpežljivi in disciplinirani. Mirno so čakali, da dobijo vodo. Poleg tega so morali opraviti mnogo formalnosti, če so hoteli dobiti pomoč.

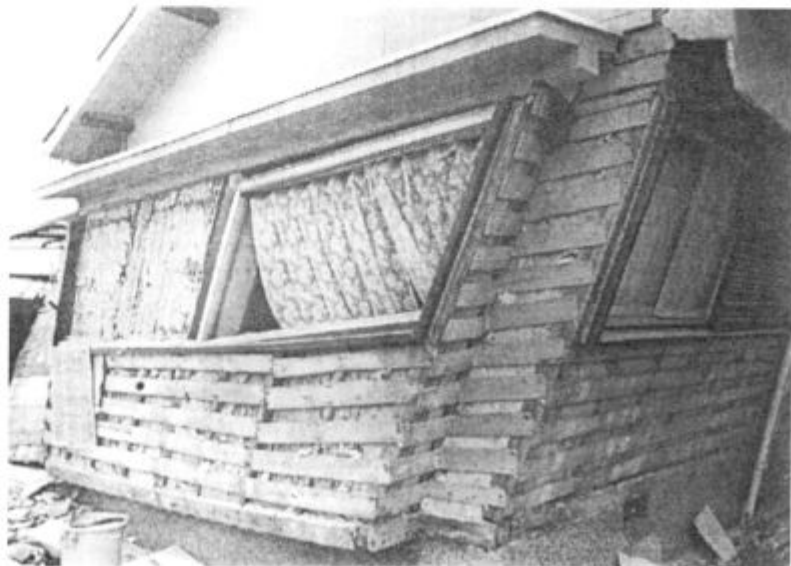
Država pa se ni odzvala najbolje, saj je bila pomoč minimalna. Mnogo jih je po potresu ostalo brez dela, saj se je proizvodnja zaradi velikih katastrofalnih posledic močno zmanjšala. Ostali so brez premoženja, službe in družine.

Posledice potresa na lesenih stavbah

Potres v Kobeju je zahteval 5.426 življenj, ranjenih pa je bilo 26.000 ljudi. 107.000 objektov je bilo uničenih, tako da je brez doma ostalo 20% prebivalcev. Škode je bilo za 90 milijard dolarjev, posredna v proizvodnji pa še nekajkrat večja.⁶

To je bila vsekakor katastrofa. Kako pa je bilo v manj razvitih državah ob tako silnem potresu? To je vprašanje, na katero odgovor ni prijeten in ne neznan. Vendar pa nas pomirja ugotovitev, da med tisočimi v Kobeju porušeni objekti ni niti ene moderne konstrukcije. Vzroka za rušenje starejših stavb pa sta dva: zelo močan potres z magnitudo 7.2 in veliki pospeški. Pospeški tal so dosegli 80% pospeška težnosti, na zgradbah pa kar 200% prostega pada. To pomeni, da so bile konstrukcije v horizontalni smeri obremenjene kar dvakrat več kot znaša njihova teža.

Kar 90% žrtev pa so v nasprotju s pričakovanjem pokopale lesene konstrukcije. Tu je imel vidno vlogo tudi sekundarni potresni pojav, ki se je zaradi poškodovanih plinskih in električnih napeljav zelo hitro razplamtel in uničil ogromno četrti. Lesene stavbe na Japonskem izvirajo še iz povojnih časov, ko so hitro obnavljali porušena mesta. Seveda so bile dovolj že navadno konstruirane stavbe, ki pa brez diagonalne utrditve nimajo

LESENA STAVBA PO POTRESU V KOBEJU.
ANALIZA POSLEDIC VELIKEGA
HANČINSKEGA POTRESA,
DELO, 22. 3. 1995

odpornosti proti vodoravnim potresnim silam. Zunanji izgled teh stavb je zelo podoben večjemu zaboju. Potresnim sunkom je pomagala tudi težka kritina, ki jo tam uporabljajo zaradi močnih viharjev. Poleg tega pa so bila pritličja lesenih stavb največkrat neutrjena, tako so se višja nadstropja dobesedno pogreznila v pritličja. Zaradi tega je ostalo veliko otrok brez staršev. Po stari japonski navadi so starši spali v pritličju, otroci pa zgoraj. Ustrezno grajene lesene stavbe so ostale nepoškodovane, kar potrjuje gradnjo lesenih stavb na potresnih območjih. Vendar pa morajo izpolnjevati temeljne pogoje: zavetrovanje osnovne lesene konstrukcije z diagonalnimi, sidranje v temeljih, ustrezne zveze med nosilci in uporaba panelnih ploščic namesto deščic.

Armiranobetonske in jeklene stavbe

Tudi pri armiranobetonskih stavbah je bilo oslabiljeno pritličje pomemben vzrok za rušenje stavb (pred leti so znanstveniki ponujali zamisel »mehka pritličja« kot najugodnejšo rešitev pred rušenjem ob potresnih sunkih). Posebnost japonskega potresa je tudi ta, da se je zrušilo veliko celotnih višjih nadstropij. Ugotovljeno je, da se je to zgodilo predvsem zaradi različne gradnje: nižja nadstropja so bila grajena iz jeklenih okvirjev, ti pa so bili obdani z armiranim betonom. Gospodarsko je bilo ugodnejše, da se ostala nadstropja gradi samo z armiranim betonom. Tudi jeklene stavbe tako kot lesene veljajo za potresno varne. Vendar so se rušile tudi starejše jeklene konstrukcije. Vzroke lahko iščemo v slabem materialu, nepriemernih zavarih in detajlih. Zaupanje pa so si zaslužili sodobni jekleni nebatičniki, ki so po potresu gospodarili nad razrušeno okolico.

Potresnovarna gradnja

»Mesta ni mogoče zgraditi v desetih letih. Je skupek številnih objektov, zgrajenih v različnih obdobjih.«⁶ Mesto se skozi stoletja spreminja, širi in tako se spreminjajo tudi predpisi za potresnovarno gradnjo. »Predpisi za potresnovarno gradnjo so le odsev znanja, zbranega v posameznih časovnih obdobjih.«⁶ Zato bi morale vse stavbe, tudi starejše, ustrezati potresnovarnim pogojem, če hočemo posledice potresov zmanjšati na minimalne. Zato se ob potresih največkrat rušijo prav stare stavbe, ki so v obdobju gradnje veljale za varne. Tako so v mestu Kobe po teh kriterijih stavbe, zgrajene pred petnajstimi leti, že stare. Najpomembnejša naloga je potresna ojačitev starih objektov.

... in zemlja se strese

Po približno trinajstih minutah so potresni valovi dosegli seizmološko postajo na Vojskem. Valove zaznajo senzorji v jašku, ki jih ločimo po komponentah: Z, E-W in N-S komponenta. Z-komponenta najboljše zazna valovanja v smeri navzgor-navzdol. Na tem seizmogramu določimo pri-

marne valove P. Sekundarne valove S pa določimo na komponentah E-W (valovanje vzhod-zahod) ali N-S (valovanje sever-jug). Odvisno je od smeri gibanja, saj se po tej spreminja tudi kvaliteta zapisa.

Na vsakem grafičnem zapisu mora biti jasno označen datum in čas menjave papirja za zapis. S pomočjo teh podatkov lahko določimo čas začetka potresa. Ko na seizmogramu opazimo odstopanja od osnovnega zapisa, že lahko določimo začetek primarnega valovanja. To lahko opazimo kot prvi koničasti odstop od običajne krivulje. Nato s pomočjo ravnila do desetinke sekunde natančno določimo začetek potresa in ostale pomembnejše faze potresa. Poleg tega izpolnjujemo tudi obrazec, ki je prikazan na sliki. Med najpomembnejše podatke v obrazcu za analizo potresa sodijo:

No:		STATION: LJU		DATE: 16. 01. 1985		STATUS:				
S	COM.	PHASE	H	M	S	d	D (km)	T (s)	A (mm) (nm)	REMARK
1	eZ	P	20	59	19.5		27.5			NEIC: Near south coast of western Honshu.
1	eZ	PcP			21.5		10 ^{km}			
1	eZ				26.5					
5	et				42.0					
	eZ	S	21	59	27					
								MB		
								MV		
								MLV		
								MD		

OBRAZEC ZA ANALIZO POTRESA

1. številka (No:)
2. seizmološka postaja (STATION:): mednarodna oznaka potresne opazovalnice
3. datum (DATE:): datum začetka potresa
4. tip seizmometra (S): razpoložljivi tipi so napisani v spodnjem levem kotu obrazca
5. komponenta (COM.): pred oznako komponente napišemo še črko e ali i. Oznaka e pomeni, da je faza potresa odčitana približno, i pa označuje natančno prebrano fazo. Tema oznakama sledijo še indeksi Z, E ali N, to so oznake komponent.
6. faza (PHASE): faze so lahko zelo različne (primer: P – primarni valovi; PcP – primarni valovi, odbiti od zemeljskega jedra...)
7. natančen čas potresnega valovanja (H M S): čas nastanka valov – ura, minuta, sekunda in desetinka sekunde
8. oddaljenost potresa (d, D)
9. perioda maksimalne amplitude (T v sekundah)
10. maksimalna amplituda (A v milimetrih in nanometrih)
11. magnituda (MB, MV, MLV, MD), vendar je pri oddaljenih potresih ne računamo

Prvo valovanje je bilo opaženo ob 20 h 59 min 19.5 s. Naslednji najpomembnejši valovi so si sledili še v isti minuti, in sicer v 21.5, 26.5 in 42 sekundi. Potem pa je potrebno določiti še potek sekundarnih valov, ki se jih najlažje opazi po spremembi valovanja na E-W komponentah. Ko preberemo še čas pojava prvih sekundarnih valov, lahko izračunamo tudi oddaljenost potresa po naslednji formuli:

$$d = (S - P) * 8,5 \text{ ms}^{-1}$$

Na prenašanje potresnih valov pa vpliva tudi kamninska podlaga in prelomnica. Postaja na Vojskem leži na jugozahodni strani Idrijskega preloma (smer severozahod – jugovzhod).

Sekundarni potresni valovi so prispeli do postaje na Vojskem ob 21h 09 min 37 s. Torej je razlika med njimi znašala nekaj več kot deset minut. Pri določevanju oddaljenosti potresa pa si lahko pomagamo tudi z zemljevidoma, ki ju uporabljajo pri analizah potresov.

d – oddaljenost potresa
S – čas zaznave sekundarnih valov
P – čas zaznave primarnih valov

ODSEK IZ SEIZMOGRAMA
V-Z KOMPONENTE S POTRESNE
OPAZOVALNICE VOJSKO 16. I. 1995

Pri lokalnih potresih lahko izračunamo tudi magnitudo potresa s pomočjo formule:

$$MLV = \log (A/T) + 1,52 - \log (D/111) + 2,9$$

Pri določevanju amplitude je potrebno upoštevati tudi povečavo, ki jo napravijo seizmometri. Zato moramo amplitudo preračunati iz milimetrov v nanometre s posebej za to pripravljenimi tabelami. Povečanje potresnega sunka v opazovalnici na Vojskem je osemdesettisočkratno.

Vendar se pri oddaljenih potresih na Vojskem največkrat določi le komponento, najpomembnejšo fazo in natančen čas. Ostale komponente se določi pri lokalnih oziroma bližnjih potresih.

Zahvala

Zahvaljujem se mentorici, učiteljici Ester Mrak, za sodelovanje in svetovanje; ga. Mariji Šinkovec, Seizmološka postaja Vojsko, za strokovno pomoč pri meritvah; dr. Renatu Vidrihu, Uprava republike Slovenije za geofiziko, ki mi je pripravil seizmogram, in vsem, ki so mi kakorkoli pomagali.

RUŠEVINE ZGRADBE V BREGINJU,
UNIČENE V POTRESU 6. 5. 1976

Seismic station Vojsko and Earthquake in Japan

SUMMARY

Seismic station on Vojsko was placed in 1984, after the earthquake in Posočje region. It is situated in a house, where Mrs. Marija Šinkovec controls all the kinds of the earthquakes every day.

The recent earthquake affected the important Japan industry center. The inhabitants were ready for the earthquake; in spite of high magnitude (7.2) there was rather few human victims. The earthquake began at 20.46 UTC (Universal Time Coordinated) and it reached the station on Vojsko in 13 minutes; its destination was 9500 km.

The earthquakes' consequences can be reduced above all with earthquake-safe construction and preparedness on earthquake. In Japan people succumb fires, secondary earthquakes' consequences, because there are majority wooden buildings. Wooden buildings are earthquake-safe, but during the earthquake in Kobe they buried 90% victims. Because of bad ground-floors construction the reinforced concrete buildings were destroyed, too. Modern steel edifices dominated over destroyed surroundings after the earthquake. The earthquake affected the traffic the most: the quick railways and motorways.

«It is not possible to build the town in ten years. This is a great number of buildings, built in different periods of time.» Therefor it is the most important job to make the old buildings earthquake-safe.

LITERATURA

1. RIBARIČ, VLADIMIR: ZEMLJA SE JE STRESLA: LJUBLJANA, 1963
2. RIBARIČ, VLADIMIR: POTRESI V SLOVENIJI: LJUBLJANA, 1994
3. ALTABA, M.F., ARRIBAS, A.S.M., TANELLI, G.: GEOLOGIJA – NARAVOSLOVNI ATLASI: LJUBLJANA, 1991
4. VIDRIH, RENATO: ČE PRAV MORDA NI VIDETI, JE POTRESNOVARNA GRADNJA TOKRAT OBVAROVALA MNOGO ŽIVLJENI – ZNANOST ZA RAZVOJ; DELO, 25. JANUAR 1995
5. UPRAVA REPUBLIKE SLOVENIJE ZA GEOFIZIKO: POTRESI V SLOVENIJI 1992; LJUBLJANA, 1994
6. FISCHINGER, M., TOMAŽEVIČ, M., LAPAJNE, J.: ŠE VEDNO JE – TUDI PRI NAS – PREDNOSTNA NALOGA OJAČITEV STARIH OBJEKTOV – ZNANOST ZA RAZVOJ; DELO, 22. MAREC 1995
7. ALADDIN, BOOK: POTRESI – NARAVNE NESREČE; LJUBLJANA, 1993

POGOVARJALA SE JE IVICA KAVČIČ

Rafael Podobnik primarij in fotograf

RAFAEL PODOBNIK JE TOKRAT AVTOR
LIKOVNIH PRILOG

IVICA KAVČIČ IN RAFAEL PODOBNIK
V IDRJSKEM MUZEJU
FOTO JANKO PRELOVEC

Zgodovinarji in tudi drugi avtorji so nam v Idrijskih razgledih predstavili že nešteto znamenitih rojakov. Ko spoznavamo njihova dela, odkrivamo mnoge zanimivosti iz naše zgodovine, se čudimo, kaj vse se je v tej kotlini skozi stoletja dogajalo in kako je bila Idrija prav s strokovnim, znanstvenim in umetniškim delom teh osebnosti široko vpeta v razviti svet. Običajno pišemo o ljudeh, ki jih ni več in smo jih bili morda že kar pozabili pa smo zato toliko bolj veseli, da se je našel kdo, ki jih je iztrgal pozabi. Tokrat bo beseda tekla v živo. V obliki pogovora bomo predstavili prim. mag. Rafaela Podobnika, doktorja stomatologije, specialista ortodonta in direktorja Zdravstvenega doma Zobozdravstveno varstvo Nova Gorica, nam pa bolj poznane kot mednarodno priznanega mojstra umetniške fotografije. Po rodu je Idričan in Cerkljan – morda še bolj drugo kot prvo. Gimnazijo je obiskoval v Idriji in prijateljaval z Rafkom Terpinom pa dr. Jožetom Čarjem in mag. Petrom Rupnikom in še... V Idrijo se pogosto in rad vrača. Srečujemo ga na raznih prireditvah, skoraj vedno pri otvoritvah likovnih razstav. Tudi sam je imel v Idriji že kar nekaj odmevnih razstav svojih umetniških fotografij. Ob naši 500-letnici je izšla njegova fotomonografija Osojna Primorska, ki je bila kot prva predstavljena na

11. obzorju jame Delo in je zdaj že do kraja razprodana. To je le nekaj skopih obrisov za uvod, sicer pa pustimo, da se nam mojster sam predstavi:

Náša veja Podobnikov izvira iz Idrije. Bili so sosedi Kobala pod istoimenskimi planinami. Prvi Podobnik se je pričlenil k hiši pred petimi generacijami z Vojskega. Bajje je kot avstro-ogrski vojak naletel v Italiji na porušeno banko. Založil se je z denarjem, tako da je kasneje lahko odplačal svakinje in ohranil močno kmetijo.

Ko so Italijani pričeli graditi »na Griču« vojašnico, so Podobnikovo domačijo zasuli na sredi dvorišča. Podobniki so se preselili v Cerkno, kjer so kupili proti Želinu odmaknjeno kmetijo. Njen dotodanji lastnik je bil po rodu iz Gorenjske. Ker mu italijanska okupacija ni bila všeč, se je odselil v kraljevino Jugoslavijo in pustil hiši ime Pri Gorenjcu. Tako so Podobniki iz sončnih vrharjev postali osojni graparji.

Mama je bila rojena v kmečko-delavski družini v Lazcu pri Otaležu. Stari oče je bil slep. Eno oko je izgubil med prvo svetovno vojno, drugega na poti v idrijski rudnik. Bil je občutljiv in moder možak. Ko sem kot šolar v kletko ulovil kosa, ga je pomirilo šele trdno zagotovilo, da bom rumenokljunca po končanem proučevanju izpustil.

Ljubezen se je vnela, ko je bila mama dekla pri Gorenjčevih. Njegovi starši so zaradi družbene razlike zvezi odločno nasprotovali. Oče se je odločil po svoje. Čeprav je bil najstarejši sin, ki bi prevzel kmetijo, se je odselil in prekinil vezi z rodbino.

Nikoli nisem bil razpet med različne pokrajine, pa čeprav je bila vmes rodna deželica. Vsaka pokrajina, ki ti razkrije dušo, ali bolj povedano, ki sprejme tvojo dušo, te duhovno obogati. Še več! Nekaterih pokrajin ne moreš resnično doživeti, če nisi bil prej v gosteh pri sosedah. Akademski slikar Rafko Terpin je nekje zapisal, da rovtarji v modrozelenem trikotniku med gorami vedno slutimo morje, sam pa v njem čutim kar klic širnega sveta. Lahko bi rekel, da so mi modrozeleni in oranžnordeči trikotniki moje mladosti pomagali globlje doživeti sončno Goriško, kot je doživijo Goričani sami.

Fotografirati sem pričel leta 1958 v fotografskem krožku idrijske gimnazije pod vodstvom Valija Trevna, tako da bom prihodnje leto praznoval 40-letnico fotografskega dela.

Pogoji za uspeh so štirje: prirojena likovna občutljivost, sposobnost fotografskega izražanja, trdo delo in če se izrazim z besedami pesnika Toneta Kuntnerja, v tebi mora biti nekakšen vrag, da ne odnehaš in si za fotografijo pripravljen oškodovati tudi najbližje. Zadnje posebno neizprosno velja za nas neprofesionalce, ki imamo najmanj dva poklica.

Največ da avtorju temnično delo, pa naj gre za črno-belo ali barvno fotografijo. Vedno znova si prisiljen razmišljati, zakaj fotografija ne deluje, čeprav te je motiv zadel. Ko smo ravno pri tem, moram pribiti, da umetniške fotografije ni brez avtorjevega laboratorijskega dela. Za dokumentarno, novinarsko, reklamno,

MORDA NAM ZA ZACETEK LAHKO POVEŠTE NEKAJ O SVOJBI KORENINAH, O TEM, KAKO STE POVEZANI Z IDRILJO IN S CERKNIM, PA MORDA O TEM, KAKO DOŽIVLJATE SVOJO RAZPETOST MED STRMIMI BREGOVİ IDRIJCE IN SONČNO GORIŠKO?

ŽE V GIMNAZISKIH LETIH STE SE ZAČELI UKVARJATI S FOTOGRAFIJO, KI JE BILA NATO OB POKLICU IN DRUŽINI VAŠA STALNA SPREMLJEVALKA. ZANIMIVO BI BILO SLEŠATI, KDO JE BIL VAŠ MENTOR IN VZOR, KOLIKO VESELJA, TRUDA IN TUDI ODPOVEDOVANJA JE BIL POTREBNEGA, DA STE DOSEGLI KVALITETO, KI PRINAŠA NADVIŠJA MEDNARODNA PRIZNANJA. KATERA PRIZNANJA SO TO IN KATERI NASLOVI TER KAJ JE TISTO, KAR ODLOČA, DA JIH PRIDOBIS?

znanstveno in celo izrazno fotografijo to ni tako pomembno. Umetnost pa je izključno stvar umetnika na vseh stopnjah njenega nastajanja. Povsod, kjer se vzgibi srca lahko sprožijo ali izgubijo, mora biti umetnik prisoten. Drugače igramo igro na srečo. Če dodam še misel akademskega slikarja Rudija Škočirja, da je umetnost popolnost, ki se ji mogoče parkrat v življenju približamo, brez dela v temnici zares nimamo nobene možnosti.

Lani sem dobil naziv odličnik (EFIAP), ki je srednje fotografsko odlikovanje Mednarodne zveze za fotografsko umetnost (FIAP). Pogoj je 50 sprejetih 20 različnih del na razstavah pod pokroviteljstvom FIAP. Letos sem kandidiral za najvišji naziv mojster (MFIAP), vendar so me postarji rešili razočaranja, ker kolekcija dvajsetih fotografij ni prišla pravočasno v Luksemburg. Število odlikovanj MFIAP je namreč omejeno in so jih od leta 1980 v svetovnem merilu podelili komaj nekaj čez sedemdeset. Pač pa se bom letošnjega leta spominjal po nazivu odlični razstavljalec (ED ISF), ki mi ga je podelilo mednarodno gibanje Podobe brez meja (ISF). Pogoj zanj je 6 nagrad (ali 15 pohval ali kombinacija) na mednarodnih razstavah pod pokroviteljstvom FIAP, ISF ali Ameriškega fotografskega društva (PSA).

Najvišji domači naziv mojster fotografije sem prejel leta 1989. V Jugoslaviji in v času mojega predsednikovanja ga je bilo težko doseči. Poleg kopice predpogojev je odločilno mnenje umetniškega sveta Fotografske zveze Slovenije (prej Foto zveze Jugoslavije), ki ugotavlja, ali ima najmanj 75% od predloženih petdesetih fotografskih del nadpovprečno tehnično, kompozicijsko in izrazno kakovost.

ZELO USPEŠNI STE TUDI V SVOJEM OSNOVEM
POKLICU. LANI STE DOBILI NAZIV PRIMARIJ (TU SE
SAMA PONUJA VZPOREDNICA S PRIM. JOŽETOM
FELCEM, DR. MED. – USPEŠNIM PSIHATROM IN
PISATELJEM). MORDA NAM LAHKO POVESTE, KAJ VAM
TO POMENI, KAKO USKLAJUJETE NADSE RESNO DELO
NA OBEH PODROČJIH, NA POKLICNEM IN
LJUBITELJSKEM?
KAJ MENITE O STANJU ZDRAVSTVA PRI NAS?

Naziv primarij mi veliko pomeni, saj je to priznanje za moje preventivno, raziskovalno, organizacijsko in vodilno delo v zobozdravstvenem varstvu in še posebej v moji specialnosti ortodontiji. Zelo ljubeznivo je, da se ob meni spomnite na veličana slovenske besede prim. Jožeta Felca.

Če hočeš uspeti na dveh področjih, moraš dvakrat več delati. Obsojen si na samohodništvo. Kdor si naloži še potrošništvo in druge »vrednote« okolja, ga zagotovo zlomi! Ne nazadnje ne smeš pozabiti na ohranjanje telesne vzdržljivosti. Malo za šalo malo za res: Tudi ljubico si težko privoščiš.

Naše zdravstvo nam še vedno nudi več, kot v njega vlagamo. Presežek nastaja na račun visoke strokovnosti in zavirljive moralno-etične naravnosti zdravnikov in drugih zdravstvenih delavcev. Uvajanje zasebnitva in tržnih prvin zdravstvu več škodi kot koristi. Vzemimo samo mojo veliko ljubezen zobozdravstveno preventivo. Redki so zasebni zobozdravniki, ki se ji bodo nesebično posvečali, saj si z njo žagajo vejo, na kateri sedijo. Dalje se zasebniki zanimajo samo za tiste dele zdravstva, ki nesejo, ostalo ostaja v breme zdravstvenih domov. Načeto je brez-pogojno zaupanje, ki so ga imeli bolniki do zdravnikov. Vedno več je tožarjenja na sodiščih. Pravzaprav drugega nismo mogli pričakovati, saj ne vemo več, ali zdravnik svetuje to, kar bi bilo za pacienta najprimernejše, ali tisto, s čimer bo največ zaslužil. Če povzamem, morali bi združevati vrline prejšnjega in sedanje-

ga sistema. Socializem le ni bil tako slab in Evropa se na marsikaterem področju lahko uči od nas. Trdno sem prepričan, da hišni zdravnik ne more enakovredno nadomestiti dispanzerskega varstva ogroženih skupin prebivalstva.

Časa se ne da zaustaviti! Tudi če bomo kje ohranili življenje in marsikje bi ga lahko, bo to nova arhitektura, drugačna kulturna krajina in spremenjena duhovnost.

Redki čudaki smo se med dopusti ter ob nedeljah in praznikih podajali v izginevaljoči svet. Nekateri izmed nas so se celo znali pogovarjati z domačini, ki so še vztrajali. Ni nas zanimala politika ohranjanja odročnih kmetij. Z nezadržno, včasih tudi žaljivo in brezobzirno strastjo smo iskali lepoto, prisuškovali življenju ter se oplajali z duhom davnine. Pisatelj Marjan Tomšič bi rekel, da nas je nezavedno žejalo po sokovih iz prakorenin.

Cikel »Utrinki na veliki čas« je pričel nastajati leta 1980, ko je leto za Kardeljem umrl tudi Tito. Njuni imeni sta prevladovali v napisih po hišah, s katerimi so Primorci po drugi svetovni vojni zahtevali priključitev k Jugoslaviji. Bilo je pomalem shrljivo. Pričakovali smo udar od zunaj, po naseljih so bile organizirane straže, napisi so bili večinoma že težko čitljivi in oba voditeja, s katerima so Primorci poistovetili svobodo, sta bila pod rušo. Zgrabilo me je in pričel sem mrtlično fotografirati narodnoosvobodilne »grafite« širom po Primorski in spregledane spomenike v Dolenji Trebuši, ki sta jih dva upokojenca postavljala na mestih, kjer so med drugo svetovno vojno našli mrtvega partizana. Besedilo sta izdelala tako, da sta v zrcalni sliki zvijala črke iz svinčenega traku in jih zalila s cementom. Ker sta včasih pozabila kakšno črko obrniti levo desno, kar je pogoj, da je gledana od spredaj pravilno postavljena, vse skupaj izgleda kot nekakšna predhodnica današnjih oblikovalskih pogruntavščin.

Rafael Podobnik primarij in fotograf

VRNIMO SE K UMETNISKI FOTOGRAFIJI. ZNANI STE PŮTEM, DA Z VELIKO SUBTILNOSTJO SLIKATE MOTIVE IZ NAŠEGA ROVARSKEGA SVETA OD PRELEPIH, PRAV NEŽNIH POGLEDŮV NA PLANINE IN DOMAČIJE OKROG POREZNA DO OSTRIH KONTRASTŮ MED SVETLOBO IN SENCO V HUDI GRAPI PA VSE DO TEMNIH DALJAV TRNOVSKEGA GOZDA. S POSEBNO LJUBEZNO TRGATE POZABI RAZPADAJOČE DOMAČIJE IN OBRAZE OSAMLJENIH, V ŽALOSTNO USODO VDAJNIH LJUDI. VAŠE FOTOGRAFIJE SO NABOLJ PRISTEN DOKUMENT ČASA, KI GA NI VEČ, NEUSMILJENEGA GARANJA ZA TO, DA SO LJUDI SPLOH LAHKO OSTALI V TEH GRAPAH IN STRMIH BREGOVIH. ZDAJ NARAVA NEZADRŽNO ZARAŠČA VSE, KAR SO SI BILI Z VELIKO MUHO IZTRGALI. NE VEM, ČE SE ZAVEDAMO, DA TAKO, KOT ŽIVNI (PO HEMINGWAYU) NJIM, ŽIVISI TUDI NAM. KAJ MENITE, ALJ LAHKO SPLOH SE KAJ NAREDIMO, DA SE PROCES USTAVI VSAJ TAM, KIER SO ZA TO UGODNI POGOJI?

SOLKANSKI MOST S SABOTINA, 22. 10. 1991
FOTO JOŽE VEHAR

POSEBNO POGAVLJE V OSODNI PRIMORSKI NOSI NASLOV »UTRINKI NA VELIKI ČAS«. TAKO KOT PRETRESLJIVE PODOBE OSTARELIH PREBIVALCEV GORENJE TREBUŠE ALI SAMOTNA KAPELICA V GRAPI NAS PRIZEMAJEJO FOTOGRAFIJE PREPOSTIH OBELEŽIJ, KI SO JIH PADLIM PARTIZANOM POSTAVILI DOMAČINI. Z OKORNO PISAVO NAPISANA PROŠNJA »ČELA NAŠA HIŠA JE DELALA ZA OSVOBODILNO FRONTO« POVE VEČ KOT VSI ZNANSTVENI IN DRUGI SPISI. LAHKO POVESTE, KAJ JE BILO TISTO, ZARADI ČESAR STE IZBRALI TE MOTIVE, IN KAKO GLEDATE NA NEOKURNE DEBATE O TEM, KAKO NARODNOOSVOBODILNI BOJ NI BIL, NARODNOOSVOBODILNI IN KAKO JE BILA OSVOBODILNA FRONTA LE PROTIIMPERIALISTIČNA ZVEZA?

Kakor že sami v vprašanju domnevate, me je prevzelo predvsem to, da so preprosti ljudje brez namiga od zgoraj in uradnega pompa postavljali obeležja navadnim, pogosto neznanim partizanom. Spomeniki stojijo po vrtovih, ob poteh, na obronkih, sredi travnikov... Zame so eden od izbruhov primorske biti. Preprosto sem jih moral skupaj z napisi ivrstiti v Osojno Primorsko in tudi v ponatisu bodo! Seveda gre samo za manjši izbor iz obširnega gradiva. Razstavo z istim naslovom sem imel leta 1981 v novogoriški Galeriji Meblo.

Takšna sprava, kot jo počenjamo mi, ko ne gre za znosno sobivanje različno mislečih, ampak za blatenje partizanov in povzdigovanje domobrancev, je velika zgodovinska napaka. Katoliška cerkev in desni skrajneži tako že drugič v tem stoletju razdvajajo slovenski narod. Brezobzirno izkoriščajo vero ljudi za politične cilje. Žolčno napadajo komuniste, kakor da sami niso povzročili še več nesvobode in nasilja. Čeprav čutiš in veš, da nam jemljejo veliko obdobje naše zgodovine, ne moreš nič narediti. Meni osebno je duševni mir prinesla misel dr. Veljka Rusa, ki pravi, da »se zaradi klerofašizma cerkvenega vodstva in desnih strank na pragu druge svetovne vojne napredni in svobodoljubni ljudje niso mogli vezati na nič drugega kot na komunistično partijo«.

Po mojem svetu so med zadnjo svetovno vojno ljudem sekali glave (pisatelj Ciril Kosmač je zajemal iz resničnih dogodkov) in jih žive kurili v gorečih domačijah. V vsaki vasi so bili pobiti talci, torej civilisti. Vse to pa naj ne bi bilo nič v primerjavi s povojnimi poboji domobrancev, ki so zame logična posledica štiriletnega medsebojnega klanja. Ne moremo jih odobravati. Tudi obsojati jih ne kaže, razen če bi cerkev izjavila, da je šlo pretežno za rodoljube, ki so bili z njeno pomočjo zapeljani k sodelovanju z okupatorjem.

Vsaka oblast, ki temelji na vseodrešujoči ideji in ne na demokraciji, se prej ali slej izrodi. Zahteve, ki jih zadnje čase postavljajo »črni«, kažejo, da bi nam bilo pod njihovo vladavino težje, kot nam je bilo v osemdesetih letih pod »rdečimi«. Govoriti v isti sapi o fašizmu, nacizmu in slovenskem komunizmu je neprišteveno ali podlo. To je enačenje povojnega življenja Primorcev z životarjenjem v času fašizma, kar je zame kaznivo dejanje. Biti komunist partizan je lahko pomenilo tudi to, da si moral biti v prvih vrstah, ko je bilo potrebno prebiti zasedo. Med jurišniki pa so vojaške izgube tudi 80%. Po vojni pa so komunisti v prostem času in brezplačno opravili mnogo družbeno koristnega dela. Sedaj delamo samo še za denar. Poraslo je število kraj in ropov. Malo zaradi nižanja življenjskega standarda, malo zaradi kopnenja socialistične morale in etike.

OMENILI STE, DA PRIPRAVLJATE PONATIS »OSOJNE PRIMORSKE«. ALI JO BOSTE DOPOLNILI Z NOVIMI FOTOGRAFIJAMI? ZELO ZANIMIVA BI BILA SKUPNA KNJIŽNA IZDAJA VAŠIH FOTOGRAFIJ IN REPRODUKCIJ SLIK VAŠEGA PRIJATELJA AKADEMSKEGA SLJKARJA KRJINARJA RAFKA TERPINA. SE VAM ZDI TAKA IDEJA PRIMERNA? MISLITE, DA JE URESNIČLJIVA?

V ponatisu Osojne Primorske bom dopolnil življenjepisne in bibliografske podatke ter seznam samostojnih razstav. Novih fotografij ne bom dodajal, poskusili pa bomo nekaj posnetkov bolje natisniti.

Čeprav sva z Rafkom Terpinom oba zagledana v rovtarski svet, sva precej samosvoja ustvarjalca. Skupaj sva razstavljala v Idriji, Kranju in Čedadu. Dokler sem v črno-beli tehniki beležil zapuščene hiše, Rafko pa jih je slikal tako, da so zavzemale večji del slikovnega polja, se je najino delo dopolnjevalo. Bolj ko so me premamljale druge teme, Rafko pa prehajal na čisto krajino, v kateri so hiše samo eden izmed gradbenih

prvin, manj je bilo vzrokov za najino skupno nastopanje. Mislim, da je akademski slikar Rafko Terpin zaoral tolikšno brazdo v Idriji in idrijskocerkljanskem svetu, da mi lahko izdate samostojno monografijo.

Zadnja leta sem fotografiral portrete cvetic, vendar zaenkrat še samejajo v arhivu. Počasi se nabirajo tudi posnetki oken in dreves. Cikel Opleski, v katerem beležim zidove zapuščenih hiš, je posnet in bi ga moral samo še laboratorijsko izdelati. Podobno je z gradivom o otoku Pagu. Največ časa pa že nekaj let posvečam spletu Tretja moč, v katerem se vedno bolj kažejo tri podteme: Osebe, Zaznamovani kamni in Stvari. Dogaja se v naravi in zapuščenih hišah. V njem prisluškujem svetu skrivnosti, dvoumnosti in čarovnij. Ker malo reklame nikoli ne škodi, moram sporočiti, da so med Osebam precej na gosto posejani ženski akti.

Geologa Jože Janež in prof. dr. Jože Čar sta me povabila, da fotografsko opremim knjigo Visoki kras. Gradivo sem oddal konec aprila. Trenutno povečujem predloge za knjigo Obrusnice, ki jo bova izdala skupaj s Pavletom Medveščkom, ki je v petdesetih in šestdesetih letih od vaških pripovedovalcev zbral moške pripovedi o ženskah. Moj pristop je avtorski, saj tiskarjem ne bom oddal surovih diapozitivov, ampak lastno-ručno izdelane barvne fotografije formata 20x25 cm. Dalje se z založnikom Brankom Lušino dogovarjava, da bi mi leta 1998 ob 40-letnici fotografskega dela založil monografijo, v kateri nameravam predstaviti cikla Opleski in Tretja moč.

V letih 1991–1996 sem bil ustanovni predsednik Fotografske zveze Slovenije (FZS), ki sem jo s pomočjo mojega tajnika, diplomiranega elektroinženirja Marka Mladovana, postavil na noge in povezal s FIAP. Veliko časa mi vzame mentorsko delo in pisanje fotografskih kritik, ki pa se resnici na ljubo bogato obrestuje, saj vzporedno urejam lastno podstrešje. V Trnovskem gozdu sem odkril dve nahajališči idrijskega jegliča. Po vsem, kar je prijatelj Rafko Terpin pisal o botanikih, ju ne mislim obelodaniti.

Rafael Podobnik primarij in fotograf

VEM, DA SE UKVARJATE ŠE S FOTOGRAFIRANJEM DRUGIH MOTIVOV: OD STRUKTURE LESA DO NAPLAVIN. KAJ NAM LAIKO POVESTE O TEM?

SODELUJETE ŠE PRI DRUGIH PROJEKTIH IN KNJIŽNIH IZDAJAH DRUGIH AVTORJEV. KATERIH?

UKVARJATE SE ŠE TUDI Z DRUGIMI KONJIČKI. ZANIMA VAS NARAVA, CVETJE, JAMARSTVO IN DRUGO. PROUČEVALI STE DELOVANJE ZAGANJALK, TEGA SE VEDNO NE DO KRAJA POJASNIENEGA NARAVNEGA POJAVA. O TEM STE GOVORILI NA ENEM OD MUZEJSKIH VEČEROV V IDRJI. SE S TEM ALI ČIM DRUGIM ŠE UKVARJATE, STE ODKRILI KAJ NOVEGA?

OZEBNIK,
V OZADJU TRIGLAV IN VRŠAC, 24. 10. 1995
FOTO JOŽE VEHAR

Poleg objavljenih poskusov z modeli zaganjalk, jih še cela vrsta čaka na obdelavo in objavo. Niti presenetljivo odkritje, da sem zalotil zaganjalko, ko je višinsko zaganjala pod minimalnim kritičnim dotokom, nisem uspel publicirati. V majhno opravičilo naj mi bo, da je bil izvir dolgo časa zasut. Lastnik zemljišča je tik nad zaganjalko z miniranjem zgradil cesto, čeprav je objekt občinsko zaščiten in čeprav sta iz literature že znana dva intermitentna izvira, ki sta nehala delovati zaradi gradbenih del. Pri skrunitvi so mi pomagali gozdarji. Pod vprašaj so postavili edinstveno naravno znamenitost, ki je na predlog muzejskega ravnatelja Srečka Logarja dala slovenski izraz za intermitente izvire. Že dolgo zbiram pogum, da bi obiskal ranjeno prijateljico, ki sem jo pričel meriti pred 32 leti. Če so meritve še možne, bom mogoče kdaj združil ugotovitve o zaganjalki in rezultate poskusov z modeli zaganjalk v skupni knjižni izdaji.

OB PREDSTAVITVI OSOJNE PRIMORSKE NA II. OBZORJU IDRUSKEGA RUDNIKA 21. 12. 1989 STE NAS TAKOLE NAGOVORILI: «KAKOR ŽE VEČKRAT V ŽIVLJENJU SO MI TUDI OB TEM ENKRATNEM IN ZAME TAKO POMEMBNEM DRUŽENJU V IDRUSKI JAMI STOPILJ PRED OČI NEPOZABNI VEČERI, KI SMO JIH KOI REDKOBRAZI GIMNAZIJCI PREŽVELI Z IDRUSKIMI KNAPI V KANONU, KLETNIH PROSTORIH TAKRATNEGA HOTELA NANOS TER NEKAKSNEM ANTIPODU NEBES.

KAKO SO ZNALI Z NAMI! KOLIKO ŽIVLJENSKE MODROSTI IN UMIRJENOSTI SO ŠIRILI OKROG SEBE!« IN NAPREJ «ČE NAM JE (RUDNIK) POL TISOČLETJA DALJAL ŽIVO SREBRRO, NAJ NAM NASLEDNJIH 500 LET DAJE ŽIVLJENSKA SPOZNAVNA, DA BI BILA RAVNANJA NAS IN NAŠIH ZAVAMCEV BOLJ ČLOVEŠKA.» KAJ MISLITE, DA BI BILO TREBA STORITI, DA BI SE TA VAŠA MISEL ALI ŽELJA URESNIČILA?»

ENAJSTO OBZORJE IDRUSKEGA RUDNIKA, 21. 12. 1989
FOTO JOŽE VEHAR

MISLIM, DA JE STANJE DUHA DAVES V TEJ NAŠI DRUŽBI NEKAM ČUDNO. ZAHVALJUJOČ POLITIKOM IN MEDIJEM SMO SLOVENC IZ DNEVA V DAN BOLJ RAZDVOJENI. STRINJALA BI SE Z VIOLINISTOM MIHO POGAČNIKOM, DA NAS LAHKO REŠI LE UMETNOST. UMETNOST SILI ČLOVEKA, DA SE KONCENTRIRA NA PRAVE STVARI, NA TISTE, KI SO ŽIVLJENJSKO POMEMBNE. KAKŠNO JE V TEM SMISLU PRI NAS STANJE NA PODROČJU UMETNISKE FOTOGRAFIJE? ALI SE MLADI ZANIMAJO ZANJO? ALI JO DRŽAVA PODPIRA?

ČE JE NE, KJE SO RAZLOGI IN KAJ BI BILO TREBA STORITI, DA BI SE STVAR SPREMENILA?»

S stalno razstavo Mestnega muzeja Pet stoletij rudnika živega srebra in mesta Idrije, turistično ureditvijo Antonijevega rova in organizirano skrbjo za številne tehnične in druge spomenike ste večino dela že opravili. Rabite še človeško tople in rahlo karizmatične strokovnjake, ki bodo znali posredovati izročilo preteklosti. Če se spomnim na mojega najljubšega likovnega kritika profesorja Janeza Kavčiča, vam zaenkrat tudi teh ne manjka.

Če upoštevamo, da so 3% prebivalstva domobranci ali njihovi potomci, 35% partizani ali njihovi potomci (po dr. Veljku Rusu), ostalih 62% pa se po mojem pretežno ukvarja s sedanostjo in prihodnostjo, nacionalna televizija ter nekateri časopisi res ne odražajo javnega mnenja. Nekaj televizijskih komentatorjev so razgnali po svetu, druge prestrašili, tretjim podarili stanovanja.

Slovenska izrazna fotografija je v vzponu. Mladi se zanimajo zanjo in dosegajo lepe uspehe. Škoda, da imamo premalo srčno širokih mentorjev in kritikov. Preveč

že žuganja in natikanja plašnic. Kakor vedno so najglasnejši tisti, ki čustvenih sestavin likovnega dela ne občutijo.

Država se tako kot do vse kulture tudi do izrazne fotografije bolj mačehovsko obnaša. Sedaj ko ni več kulturni minister prijatelj Sergij Pelhan, nas rešujejo občine in sponzorji. Na kulturnem ministrstvu so se ugnezdile komisije izvedencev, ki dajejo denar za tiste projekte, od katerih tudi njim kaj kane. Ker v Fotografski zvezi Slovenije večino dela opravimo sami in brezplačno, zanje nismo zanimivi.

Kongresi FIAP so vsake dve leti. Kot predstavnik FIAP za Slovenijo sem bil na 22. kongresu leta 1993 na Nizo-zemskem, kjer je bila FZS po enoletnem sodelovanju sprejeta kot polnopravna članica, in dve leti kasneje na 23. kongresu v Andori. Čeprav nimam več zadolžitve v FZS in FIAP, me je zaradi nenavadnosti dežele zamikal letošnji kongres v Šenženu na Kitajskem.

Bilo je enkratno. Kaj takega je možno samo ob zlitju kitajske gostoljubnosti, socializma, skrivnostnega in živopisanega daljnega vzhoda ter cenene delovne sile. Ne samo da so za nas nastopale številne pevske in plesne skupine, ki so si nas podajale s prizorišča na prizorišče, cele vasi, kot so recimo ribiška vas ali vas stoletnikov, so pozirale za nas.

Firmi Fuji in Kodak sta organizirali vsaka svojo fotografsko tekmovanje. Moram se pohvaliti, da sem na Kodakovem natečaju osvojil zlato medaljo in čedno vsoto kitajskih juanov, tako da ni bilo težav z nakupom daril.

Kitajski gostitelji so nam pripravili nekaj odličnih fotografskih razstav. Izkazali so se kot vrhunski fotografi cvetja, portreta, žanra in krajine. Imajo celo vrsto nenavadnih pokrajin, vendar so razdalje med njimi ogromne. Da bi spoznal vsaj eno, sem si po kongresu na petdnevem križarjenju z ladjo ogledal Tri soteske, ki se nahajajo na najdaljši kitajski reki Jangce v deželi Sečuan.

Zanimive, lepe in uspešne posnetke cvetja, ljudi ter pokrajine je lažje napraviti na Kitajskem, takšne z umetniškimi vzgibi pa povsod enako težko. Novost je računalniška fotografija. Fotografiranje z elektronskim zapisom brez uporabe klasičnih filmov in kasnejše kopiranje fotografij s tiskalniki si vztrajno išče svoj prostor pod soncem. Druga novost je računalniško spreminjanje in sestavljanje fotografij, ne glede na to, ali so bile posnete na klasični ali digitalni način. Razprave med nasprotniki in zagovorniki računalniške fotografije so živahne. FIAP stoji modro ob strani in zahteva edino to, da je vse uporabljeno gradivo posnel avtor sam. Torej da ni kaj ukradel in z računalnikom predrugačil v »lastno« fotografijo. Primerjava slovenske fotografije s fotografijo drugih narodov tokrat ni bila možna, ker novo vodstvo FZS ni sestavilo državne kolekcije za bienale enobarvne fotografije, ki je vsakokratni spremljevalec kongresa.

(november 1997)

RAVNOKAR STE SE VRNILI S 24. KONGRESA FIAP NA KITAJSKEM. ZA BRALCE JR BO ZELO ZANIMIVO, ČE NAM POVESTE VTISE O TEJ ZA NAS SE VEDNO EKSPOTIČNI DEŽELI IN SE POSEBEJ SEVEDA O UMETNIŠKI FOTOGRAFIJI. KAKŠNE SO RAZLIKE V TEJ UMETNIŠKI VEJI MED VZHODOM IN ZAHODOM, ALI SE NAKAZUJEJO NOVE SMERI IN KATERE TER KAM SE UMEŠČAMO SLOVENCİ – ALI SMO MORDA PO ČEM POSEBEJ RAZPOZNAVNI?

Rafael Podobnik

ZAMRLI VRISK
1997

LJUBKOVANJE MESECA
1996

VESELA DRUŠČINA
1996

DEKLIŠKA SOBA
1996

OBSOREJ
1996

SLEPI ZATREP 2
1997

JOŽE FELC

Zdravnik med sabo in bližino

ESEJ JE BIL PREBRAN KOT UVODNI
PRISPEVEK NA 8. EVROPSKI KONFERENCI,
KI JO JE PRIPRAVIL UNESCO NA TEMO
UMETNOST V BOLNIŠNICI.
KONFERENCA JE POTEKALA POLETI 1997
V LJUBLJANI.

Pričujoče razmišljanje o razmerju med umetnostjo in medicino ima nekaj terminoloških pasti. Ker bom pojma kultura in umetnost spričo namena našega srečanja pogostokrat uporabil sinonimno, naj najprej postavim vsebinsko razmerje med njima. Teoretski razmislek o pojmih je jasen. Preprosto rečeno pa: vse, kar je umetniško, nikakor ni kulturno. Še bolj to velja v nasprotni smeri. V nadaljevanju bom vendarle pojma kultura in umetnost povečini izenačeval. Predvsem zato, da bi čim bolj nazorno poudaril presenetljivo povezavo med duhovnim in materialnim, med čutnim in telesnim, med utvaro in realnostjo, med sanjami in resničnostjo. Iskanje človekove resnice se vedno giblje med navedenimi in še drugimi poli. Naj mi bo dovoljeno, da jaz brskam za resničnostjo med poloma: zdravnik–bolnik. Zaradi praktičnosti želim z besedo zdravnik imenovati vse različne profile zdravstvenega osebja, ki bolnega človeka zdravi.

Za to, kaj naj bi v medčloveških odnosih bilo kulturno, sem izbral Unescovo definicijo. Ta pravi, da je kultura dinamičen vrednostni sistem naučenih elementov, pričakovanj, konvencij, verovanj in pravil, ki omogoča članom določene skupine, da uresničijo kontakte med seboj in svetom, da torej med seboj komunicirajo in razvijajo svoje ustvarjalne potencialne.

Da bi bilo moje razmišljanje čimnazornejšo, sem ga izpeljal in nadgradil z vznemirljivo in presenetljivo zgodbo Oscarja Wildea o Narcisu. Iz literarne predloge izvemo, da je lepi mladenič Narcis občudoval sebe v ogledalu vode. Mladeniča je lastna podoba tako prevzela, da se ni mogel odmakniti od zrcala. Prevzet sem nad sabo, je občudujoč se v ogledalu jezerske gladine, umrl. Tedaj so prišle na breg nimfe. Ugotovile so, da se je jezero po Narcisovi smrti spremenilo v vrč solza. Na vprašanje nimf, zakaj joče, je jezero odgovorilo, da za Narcisom. In dodalo, da ne joče za Narcisom zato, ker je lepi mladenič umrl, ampak zato, ker je v njegovih očeh jezero gledalo čudo svoje lastne lepote.

Ker sem drzen, bom pričujočo zgodbo, ki pomembno odstopa od številnih variant pripovedi o nesrečnem samozagledanem mladeniču Narcisu, izrabil za razmislek, ki naj bi kaj prispeval k vsebini razprav na našem srečanju. Na njem bomo govorili o razmerju med umetnostjo in medicino kot zelo posebnem in važnem odnosu med dvema strukturama, ki ju anticipirata v najgloblji vsebinski različnosti bolnik na eni in zdravnik na drugi strani.

Čudovita zgodba Oscarja Wildea ponuja, da v samozagledanem mladeniču Narcisu prepoznam premnoge duševne značilnosti bolnikov. Če nekoliko sestopim iz poetskih širjav Narcisove zgodbe v osebnost bolnikov, ki jih že veliko let zdravim, se mi prikaže polje odnosov med njimi in menoj kot medij prepletanja medicinskih problemov, v katerega vseskozi posegajo čustveni, nazorski, rivalitetni in še mnogi drugi za celostnost odnosa važni elementi. Zaradi splošnosti in načelnosti se seveda moram v tem prispevku izogniti globljim teoretskim razmislekom o psihi bolnika. Mnogi so obsedeni z neponovljivo izjemnostjo svoje bolezni, »saj zdravniki takega primera še niso imeli, iz njega bodo nemara vznikla spoznanja splošne vrednosti, od katerih bo nemara imelo korist vse človeštvo...« itd. Da, bolniki se velikokrat sproščajo z dojemanjem lastne tragične neponovljivosti. Bolj ko je tragična, več samozagledanosti ponuja. Od razumske in čustvene egocentričnosti ni daleč do samopomilovanja. Od tu pa ne do samoobčudovanja, od katerega se da nekaj časa živeti.

Narcisovo smrt je moč razumeti tudi kot posledico otopelosti bližnjih za mladeničevo lepoto. Toda ta možnost je izključena, saj so vendar jezerske nimfe ugotovljale žalost vode, nad katero je mladenič klonil. Samozagledanost jezera je v Wildeovi baladi enako vzročno pogojena kot Narcisova. Gre torej za zrcalno podobo enega stanja. V naših močeh ni, da bi bili zmožni razločiti, katera resničnost pogojuje drugo, sebi podobno in celo enako. Torej, bolnik je umrl zato, ker se je odtujil možnosti uresničevati se v bližini, v katero se je bil zamaknil. Njene razsežnosti, zanj življenjsko važne, ni mogel dojeti. Še več, bolnikova egocentričnost je bila tolikšna, da mu je zadostovala in omogočila dopolnitev samozagledanosti. V Narcisovem primeru je to smrt. Za slovenskim pesnikom Alojzom Gradnikom moram ponoviti: smrt kot najskrivnostnejša ljubezen. Eros – Tanatos.

In jezero. Po mladeničevi bolesteri samouresničitvi se je spremenilo v vrč slanih solza zato, ker ni moglo več občudovati v njegovih očeh čudo svoje lepote, smisla, namena, priložnosti... Jezero – zdravnik torej, ni uresničilo svojega poslanstva. Ni ga zmoglo, mogoče ga ni znalo, nemara je bilo oholo, kot Narcis zagledano samo vase. Vsekakor zgodba ponuja sklepanje o podobnih duhovnih vsebinah obeh protagonistov zgodbe.

Zato bom Wildeovo zgodbo interpretiral kot pripetljaj dveh skoraj enakih, med sabo pa odvisnih, celo dopolnjujočih se bivanjskih struktur.

Ali ni za kakršno koli razpravo o žalostnem jezeru potrebno najprej poudariti, kako je bilo to kot Narcis rahlo, samozagledano, potrebno bližine, ranljivo. Narcis je bil prehudo bolan, da bi mu uspelo odmakniti se od sebe. In jezero – zdravnik je bilo zaradi samozagledanosti in mogoče še zaradi mnogih drugih vzrokov prešibko, da bi mladeniču – bolniku znalo omogočiti prvi korak od sebe.

Ta tragična zgodba o bolniku in zdravniku naj bo izhodišče za razmislek o možnih in najbrž tudi nujnih oblikah srečevanja med samo navidez različnima, celo izključujočima se stanjema duha dveh bivajočih avtonomnosti. Kako premagati njuno usodno razdaljo. Kako vzpostaviti med njima čustven naboj, da bo ta odreševal in ne vznemirjal. Da bo mladeniču in jezeru omogočal in določal razživetje tiste prisrčnosti, ki presega in premaguje nevarno poznanstvenost, zdravorazumarstvo, formalno logiko in še druge vzroke medčloveških odtujitev.

V psihiatriji govorimo o transferu in kontratransferu. Gre za čustveno dogajanje med zdravnikom in bolnikom, med psihoterapevtom in klientom – med jezerom in Narcisom.

Mislim, da je ena največjih pomanjkljivosti sodobne medicine, da ločuje med telesnim in duševnim, kar pomeni, da spregleduje človekovo biopsihično enovitost.

Naj v tem eseju posvetim nekaj besed zdravniku. Je visoko izobražen, izveden in največkrat zaposlen do tiste mere, ko je ogrožena njegova privatna in družinska integriteta. Z drugimi besedami: je uspešen v poklicu, čustveno pa nezadovoljen. Njegovi medicinski dosežki, ki imajo lahko planetarno referenco, so zgolj paliativno zdravilo za njegovo globalno duhovno obubožanost. Zadržano upam, da je tako le z manjšino zdravnikov. Če se motim, me je strah in je moja interpretacija Wildeove balade še aktualnejša, kot sem mislil. Ker sem zdravnik, postaja bolj tragični subjekt jezero kot pa mladenič – bolj zdravnik kot bolnik.

Kako torej pomagati zdravniku, da bi bil trdnejši v svojem medicinskem, psihološkem, socialnem in duhovnem poslanstvu. Da bi bil ob na smrt bolnem Narcisu spretnejši, predvsem čustveno bolj razprt. Morda do tolikšne mere, da bi bolni mladenič z njim spregovoril. Da bi mu jezerska gladina pomagala srečati se s sabo na tisti ravni, ki omogoča dobiti se z bližnjim in preživeti. To pomeni, sestopiti iz utvare egocentrizma v areno vsakovrstnih čustvenih, družbenih, ustvarjalnih odnosov. Z metaforo bi Narcisovo ozdravljenje opredelili kot odkritje ljubezni do bližnjega v sebi.

To pa je tisto, na kar merim s svojim razmišljanjem ob neki literarni predlogi. Vem, da je transferno-kontratransferna zveza med bolnikom in zdravnikom najbolj zapleten problem psihoterapevtske prakse, pravzaprav pa vse medicinske stroke. Za čarovnice in šamane ni. Tudi za novodobne lumpenzdravnike, od katerih se eni imenujejo radiestezisti, ni. Morda pa so ti, ki se za hrptom uradne medicine ukvarjajo z zdravilstvom, prav zato včasih uspešnejši od nas, zdravnikov. Ti samooklicani »zdravniki«, ki jih mrgoli v okoljih, kjer se znanstvena medicina postavlja z največjimi dosežki, so najbrž tudi srečnejši, bolj zadovoljni sami s sabo.

Če se samo za hip še povrnemo k Oscarju Wildeu, bi iz njegove zgodbe povzel za zdravnike najvažnejšo misel: jezero je jokalo, zato ker po smrti Narcisa v njegovih očeh ni več občudovalo svoje lepote. Če poenostavim: lastne omnipotence. Ali ni človeškost, ki jo zdravnik najprej mora uzreti sam v sebi, tisti vir moči in trdnosti, ki je odločilna za preživetje bližnjega – naj bo Narcis ali Zlatoust.

* * *

Predhodno sem samo bežno omenil važnost čustvenega prenosa med pacientom in terapevtom, kar v psihiatriji imenujemo transferno – kontratransferno situacijo. Zdi se mi, da je prav na tej točki med-človeških odnosov križišče vseh človekovih danosti in priložnosti. Mislim, da je usodno, ker v temeljih zadeva preizkušnjo, v kateri sta znanstvenik – zdravnik in umetnik – pesnik, v isti uri spoznanja o neobходимosti trpljenja. To je onkraj ideoloških predpostavk o začasnem in večnem in tudi o ločevanju med zdravnikom in bolnikom. Oba sta v isti barki časa. Časa kot medija končnosti in večnosti, strahu in sreče. Dilemo, o kateri razpravljam, je genialno ubesedil največji slovenski pesnik. Zdi se mi, da je v tej štiri-vrstičnici zapisano tisto, kar nas trpinči, preizkuša in osrečuje:

*Sem dolgo upal in se bal,
slovo sem upu strahu dal.
Srce je prazno, srečno ni,
nazaj si up in strah želi.*

Med zdravnikom in bolnikom se vedno odigrava edinstvena, največkrat nepredvidljiva kriza. Lahko jo opredelimo tudi kot možnost in perspektivo zdravljenja. Poanta krize je nekaj protislovnega, težkega, neuresničljivega. Obema, zdravniku in bolniku nikdar ni dano biti zadoščen. Zdravilstvo je torej le ena od možnosti in priložnosti vzpostavljanja bližine. Največja. Brez zadržkov jo lahko poimenujemo kultura. Še več. V konkretni medicinski praksi je to kultura na preizkušnji.

Pacient in zdravnik po zavestnih in izvenzavestnih poteh vnašata med terapevtskim postopkom drug v drugega manj pomembne, a tudi najbolj važne vsebine svojih neponovljivih identitet. V tem dinamičnem procesu se vrši spoznava in samospoznava drug drugega. Zdravljenje nekega organa ali bolezni je mogoče samo priložnost za prebuditev dotlej tleče človekove dojemljivosti. V tem soju je razumevanje bolezni, zdravljenja, trpljenja, medčloveških odnosov, tragičnosti in radosti, dvignjeno nad vsako rutino. Imenujmo ta odnos dejavno kulturni. Če sem nekoliko pesniško vznesen, bi dejal, da je bolezen za človeka velika priložnost. In če sem najbolj oseben, pa zato oporečniški z mnogimi medicinskimi doktrinami od Hipokrata dalje, bi zapisal celo tako, da je bolezen lahko tudi sreča. Naj se s takim razmišljanjem čisto ogradim od kakršnekoli mistične podpore takemu razglabljanju, čeprav ji ne odrekam veljave.

* * *

Naj nekoliko razmislimo o možni preprečitvi Narcisove smrti in jezerskih solza. Preprečiti smrt in solze je nemogoče, ker oboje izraža bistvo človekove najgloblje resničnosti. Ker je ta resničnost

absolutna, jo nekoliko obvladujemo le, če se globoko zavedamo pomena iracionalnega v človeku. Namreč, bolezen še zdaleč ni poslednja bolnikova in zdravnikova preizkušnja. Življenju, trpljenju, boleznim nepreklicno sledi konec – smrt. Pravzaprav šele ta resnica postavlja na piedestal prej nakazane. Lahko bi s tem zaključili to razmišljanje. Naslonil bi se na tiste mislece in praktike, ki življenje dojemajo kot epizodo. Ker pa je naš credo svetost življenja, nimamo drugega izhoda, kot dalje razglabljanje o smislu in namenu bližine. Iz vozla nepreklicne minljivosti se nam je moč rešiti le tako, da po Narcisovi nesrečni smrti ostaja jezerska voda živa. Živa, sočutna, stregnjena, pa modro žalostna.

Drago mi je z Oscarjem Wildeom sproščeno razmišljati o tistih pravzrokih človekovega pesimizma, filozofsko utemeljenimi s predpostavkami o niču in svobodi. Moja skušnja demantira vsako predpostavko, ki temelji na vse-mogočnem zdravniku na eni in pomoči potrebnim revežem na drugi strani. Ta delitev se v moji klinični izkušnji še nikoli ni izšla. Še več, kadar sem ji pod vplivom vsakovrstnih avtoritet na področju zdravstva ali filozofije nasedel, sem se notranje zlomil. In naj se sliši še tako absurdno, ob reševanju hudih in najhujših primerov življenja in smrti so se odpirale zame in za bolnika znosne možnosti, če sem se le zatekel po pomoč k iracionalnemu. Kako naj to svojo prepričanost razumljivo opredelim z besedo? V vsakdanjem življenju ji rečemo »tisto več«. Religijske in filozofske prakse žalost in smrt z demagoško avtoritarnostjo največkrat postavljajo izven človeka. V mislih imam žalost in smrt kot reprezentant dogajanj med bolnikom in zdravnikom.

Zdravnikova opravila in bolnikovo zatekanje po pomoč k njemu so povečini dajanje in sprejemanje na ravni, ki se največkrat ne dotika zadev preživetja, vendar so pomembna za erupcijo ustvarjalnosti. Ta zdravniku omogoča pomagati Narcisu, ki je obseden od samozagledanosti. Zdravnik, če je osebnost, se bo zagledal v Narcisovih očeh, vendar videnje sebe v njih ne bo omajalo njegove duhovne avtonomnosti. Tudi če se zgodi, da se pacientova usoda zaključí tragično, ne bo točil solza. Saj živi omejenost, ki je splošno človeška, ne samo bolnikova usoda. V tem je njegova zrelost, v tem je njegova moč, v tem je njegova kultura. Jezerske solze torej ne razumevam kot izraz sočutja in bolečine, ampak boleznega egocentrizma. Tako jih razumem jaz, moč jih je tudi drugače. Umetnost je onipotentna zato, ker jo lahko vsak doumeva po svoje.

* * *

Bližina je srečanje dveh subjektivnosti. Če ni poglobljena z elementom iracionalnosti in če ne presega mejá evklidovskih razsežnosti, je tragična, lahko preleta.

Specifičnost razmerij: zdravje–bolezen, zdravnik–bolnik, jezero–Narcis ali kakršnakoli druga od neskončno možnih nima v tem soju razmišljanja

izjemnega pomena. Glede na izrečeno, bi kdo utegnil soditi, da sem avtor tega zapisa eden tistih disidentov med zdravniki, ki se zaradi kakšne demagoške zagledanosti odpovedujejo poklicu, največkrat opredeljenim z absolutizacijo znanstvene perfekcije. Po mojem je to ozkost, zaradi katere se je zdravnik oddaljil od svojega osnovnega poslanstva: biti človek ob človeku, z njim vzpostavljati zavest o končnosti ali o prehajanju. Ideološka razlika med obema perspektivama je velika, zdravnikov postopek pa glede na eno ali drugo nazorsko usmerjenost v obeh primerih enak. Vsebinsko bi ga na kratko zaznamoval kot visoka pesem rojstva, trpljenja in umiranja.

Sprašujem se, kaj s tem zapisom tehtnega sporočam zdravnikom in bolnikom?! Mogoče to, da med obema strukturama ni nobenih velikih vsebinskih ločnic. Pa ne zato, ker je pač vsak zdravnik kdaj bolan in na koncu tako ali drugače klone pred največjo in najpravičnejšo resnico življenja, ki je smrt. Rad bi poudaril, kako samospoštovanje, samozavedanje lastne neponovljivosti ne smeta imeti nič skupnega s samozagledanostjo. Ta lahko celo vzdržuje človekovo kredibilnost, vendar lažno. To je tragičen pojav, ki razkriva predvsem človekove tanatos plasti – v Wildeovi baladi v pesniški prisposobi samozagledanega in zato neozdravljivega Narcisa.

* * *

Pooblastili ste me in verjetno pričakujete od mene, da bom kaj spregovoril o odreševanju zagatnega položaja, v katerem naj bi bil človek (po Sartru) odgovoren sebi in nikomur drugemu. Jaz vidim rešitev v zavestnem poudarjanju odgovornosti do bližnjega. Ta nikoli ne bo tako neznanska, kakor jo je zapovedal Jahve iz biblije pred dva tisoč leti. Dejal je, da mora biti ljubezen do bližnjega enaka kot do samega sebe. Profetska zapoved. Mislim, da je slepo podlegati zapovedim enako velika pomota kot s krampom lotiti se sanj. Verjamem, da je v človeku vest, ki je v trenutkih preizkušenj odločilna. Verjamem, da k njeni popolnosti pripomorejo zapovedi prerokov in izbranih pravičnikov. Od koga izbranih, ne vem. Zakaj so včasih profeti gluhi za sanje – ne vem.

Znosnost preživetja je nekje na sredi. Toda tudi tam je ne bi bilo, če se človek ne bi v odločilnih trenutkih posluževal sanj. Vsebina pojma je metaforična, tako kot je večplastno sporočilo Wildeove balade.

Zdravnik in bolnik ne moreta shajati drug brez drugega, ne da bi se v najodločilnejših trenutkih sobivanja, ko delita skupno usodo, poslužila sanj. In ker s tem zapisom želim biti tudi konkreten, poveden, naj zapišem, da je umetnost kot del kulture v najtežjih trenutkih odrešujoča možnost. Samo zato je taka, ker je iracionalna in do absurda individualna. Taka pa je zmožna med ljudmi topiti razdalje, kar z drugimi besedami pomeni, mehčati samozagledanost. Šele umetnost vzpostavlja temeljni relativum, ki se ga pesniki zavedajo, navadni zemljani pa prenašajo njegovo pezo, ne da bi jo znali izpovedati.

Morda sem bil v svojem razmišljanju pretežak, morda preokoren, premalo praktičen. Postavlja se mi vprašanje, ali sem sploh jaz tisti, ki naj bi avditoriju iz celega sveta v enem zamahu znal kaj povedati o medicini in umetnosti. Vem, da bodo za mano nastopili referenti, ki bodo bolj sporočilni, bolj praktični in glede izmenjave izkušenj primernejši. V Sloveniji, ki jo mnogi obiskujete prvič, se odvija bogato znanstveno, umetniško, kulturno življenje. Ker živimo na prepihu treh kultur, je individualna in narodna samosprašljivost del naše arhetipske vsebine, kakor bi dejal Carl Gustav Jung.

Predno sem se odločil, da bom nastopil pred tako spoštovanim avditorijem, sem že vedel, da pred vami ne bom fizično navzoč. Ali ni tudi v tem globlje sporočilo, kako so beseda, sanje, duh tisti univerzum, ki omogoča bližino. Ta je tudi solidarnost, upanje, prijateljstvo, ljubezen... Kaj pravzaprav bližina ni, se sprašujem.

Moj prispevek vam je prebrala moja žena (prof. Alenka Höfferle – Felc, dr. med.), ki angleško mnogo boljše govori kot jaz. Moja odsotnost pa ima čisto drugi vzrok. Kljub temu da sem že petindvajset let predstojnik druge največje psihiatrične bolnišnice, sem tetraplegik, petnajst let vezan na invalidski voziček. Po Oscarju Wildeu mi je omogočeno prenašati peze Narcisa in jezera hkrati.

Publika prihodnosti ali nove oblike posredovanja umetnosti in kulture

ESEJ JE NAPISALA IDRJSKA GIMNAZIJKJA TEA HVALA
V OKVIRU EVROPSKEGA NATEČAJA ZA LIKOVNA IN LITERARNA
DELA ZA LETO 1997.

OCENJEN JE BIL NAJVIŠJE – S PRVO NAGRADO.

EVROPSKA HIŠA MARIBOR JE AVTORICO ZATO POVABILA
NA MEDNARODNI SEMINAR EVROPSKI IMPULZI, KI JE POTEKAL
OD 6. DO 11. OKTOBRA 1997 V BAD MARIENBERGU.

TEA HVALA

Sledeč smernicam, podanim v naslovu, je to razmišljanje o možnostih za bolj učinkovito posredovanje umetnosti in (posledično) kulture v evropskem prostoru v bodočnosti, o kateri pa se da pisati edinole izhajajoč iz sedanjega stanja. Namreč z upoštevanjem trenutne prisotnosti umetnosti v medijih, saj so le-ti posredniki med ustvarjalcem in umetniškim delom na eni strani ter publiko na drugi. V nasprotnem primeru gre za neposreden stik, katerega učinkovitost je odvisna od povsem subjektivnih dejavnikov, kot sta volja in pripravljenost za sodelovanje, tako ustvarjalca kot prejemnika. Tudi v primeru medijskega posredovanja je težko govoriti o objektivnosti, a vendar prisotnost večjega števila vpletenih implicira kritiko in selekcijo. Slednja je v z umetniškimi (in »umetniškimi«) deli tako bogato posejanem prostoru, kot je Evropa, potrebna.

Tako se trojica umetnik (in njegovo delo), medij (in strokovna kritika) in publika (in sprejetje dela, tudi kritike) poveže v celoto kulture, zavoljo preživetja katere pa je vredno posamezne člene preučiti ločeno in z natančnostjo. Hkrati pa razpolaganje s temi pojmi zahteva jasno razlago, kaj vse vključujejo in pomenijo v kontekstu Evrope.

Novo v starem svetu

Evropa, pustimo ob strani geografske omejitve, obsega najstarejši in stoletja tudi najmočnejši kulturni prostor v svetovnem merilu. Zato vstop v Evropo za slovenskega (ali kateregakoli drugega) avtorja pomeni stik s svetovnimi mediji in publiko. Izziv. Določena zadržanost malih narodov je potem razumljiva, ni pa priporočljiva. V isti meri je škodljiva tudi prevelika prilagodljivost novim kriterijem. Katero pot torej ubrati?

Kompleks številčne majhnosti vodi v dve skrajnosti; bodisi v dokazovanje svojega »prav« za vsako ceno

bodisi v pohlevno prikimavanje močnejšim bratom. Slednjo dobro poznamo iz zgodovine slovenskega naroda; prisotna je celo danes, ko se vodilni možje mnogim tehtnim pomislekom navkljub (predvsem s področja gospodarstva) odločajo za Evropo. Želimo si torej samostojnosti in hkrati padamo v novo odvisnost.

Te razmere se prenašajo tudi v kulturo in politiko njenega predstavljanja svetu. Kot bi številska omejenost zaznamovala tudi miselno, javno mnenje znotraj lastne države spodbija ceno domačim avtorjem in jim v zgled daje milijonske povečave uspeha tujih, brez upoštevanja dejstva, da »kvantiteta še ne pogojuje kvalitete«. Resda je mnenje strokovne kritike drugačno, a kaj, ko je največkrat odločujoče prav laično zmrdivanje in njegov daljnosežni, v teh razmerah uničujoči, vpliv.

Zato je pomemben posameznik, ustvarjalec, ki se ne ozira na ocene ter ostaja zvest sam sebi. Ne zvest narodu, ampak sebi, kajti narod kot način identifikacije individuumu ni potreben. Ravno s to (samo)zavestjo lastne izvirnosti kot tudi neizbežne socialne zaznamovanosti in zato drugačnosti lahko brez strahu vstopamo v širine Evrope. Kajti tudi ta je naveličana klasičnih vzorcev in njihovih (ne)posrečenih modifikacij; hoče eksotiko. To se je jasno pokazalo v velikem, četudi trendovskem zanimanju za umetnost vzhodnoevropskih držav po padcu vzhodnega bloka. Trend je muha enodnevnica, vendar v času brezglavega hitenja in drvenja po informacijski avtocesti prav ta odloča o uspešnosti. Uspeh pa pomeni preživeti warholovskih petnajst minut slave in se obdržati v zavesti Evrope.

Biti mlad

Kot pomembni temi znotraj okvirov vprašanja novih oblik posredovanja umetnosti in kulture sta navedeni tudi kultura in umetnost mladih ter vsakdana. Ti dve postavki se po premisleku izkažeta za nadvse samoumevni in upoštevani v sami definiciji umetnosti. Po oznaki v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, ki pravi, da je umetnost »dejavnost, katere namen je

ustvarjanje, oblikovanje del(a) estetske vrednosti« pa postavki nista tako očitni, zato sledi (moja) razlaga.

Kdo je umetnik? To ni abstraktni približek pike v vesolju, to je človek, ki se zaveda, da je samo pika v vesolju. Pika, ki živi življenje. S stališča samosvoje, a hkrati univerzalne podobe skuša svet opisati, razumeti svoje mesto v njem. Razumevanje pomeni opazovanje, interpretacijo in navdih, ki vodijo v izražanje. Od tod estetika, vsakemu posamezniku lastna karakteristika, ki ga dela posebnega in drugačnega; lepega. In delo odseva življenje. Ostaja pa vprašanje: če je vsak človek edinstven, zakaj ni vsak tudi umetnik? Ljudem le redko odrekamo njim lastno podobo, njihovem delu pa to počnemo stalno. Paradoksalno odgovarjam, da je vsak človek umetnik. Vsakdo je namreč najprej otrok, otrok pa je rojen s predispozicijo umetnika; ima sposobnost čuditi se stvarjem in spraševati »zakaj«. Zato pesniška metafora Borisa A. Novaka, ki pravi, da je vsak pesnik majhen otrok in da je vsak otrok majhen pesnik, ni zgolj lepa besedna zveza. Očitno ostanejo umetniki tisti ljudje, ki svojega otroštva niso zavrgli in načrtno pozabili. Mladost je torej nepojmljivo trdno vtkana v umetnost in biološka starost pri samem ustvarjanju ni pomembna. Gotovo življenje prinaša preizkušnje in preko le-teh izkušnje, modrost. A to je že vprašanje vsakdanjosti.

Biti vsakdanji

Trdim, da je vsa umetnost vsakdanja, ravno tako kot je vsak umetnik mlad. Telo, duša in duh tvorijo celoto, človeka, kateremu je dano eno samo življenje. Četudi lahko doživljanje le-tega poteka na več (vzporednih) ravneh, od povsem nagonско-telesnih pa do kontemplativno-duhovnih, ostaja življenje eno.

Tudi »troedini« navdih, ki izhaja iz izkušenj in dnevnih dogodkov, je edini navdih, ta pa sili na plano v izražanju. In vsakdanje življenje je edino življenje. Umetnost je ena sama. Edinstvena, ker je tako življenje posameznika.

Človekov krik odmeva od prvih solza, ko vsiljivi zrak duši mala pljuča, do nemega šepeta na ustnicah umi-

rajočega. Pomembno je, da človek sprejme krik tesnobe in ga živi, potem ostane mlad, umetnik in četudi minljiv ga njegovo delo (priznanje kriku) naredi nesmrtnega. Živega v zavesti ljudi, ki pridejo za njim.

Kulturni relativizem

Med množico različnih narodov ter njihovih jezikov, običajev in navad je komunikacija bistvenega pomena. Neposredno sporazumevanje je otežkočeno zaradi te pestrosti, a skupni jezik (na primer esperanto) bi jo potisnil v pozabo. Oškodovani bi bili vsi narodi, zato ima v vprašanju kulturne izmenjave umetnost vodilno vlogo. Bolj kot literatura je tu pomembno vizualno in zvokovno izražanje, ples, slikarstvo, film, glasba in fotografija. Le-te niso odvisne od jezikovnega razumevanja. V primeru literature je pač potrebno prevajalstvo, ki literarno delo okni za specifično izvirnega jezika, vseeno pa mnogo prispeva k internacionalizaciji posameznih kultur.

Seveda pa tudi v primeru povezovanja preko umetnosti naletimo na mnoge organizacijske in tehnične probleme, za katere pa ne bi smeli biti odgovorni sami umetniki, ampak (ne)vladne organizacije, ki si povezovanja narodov sploh želijo. Na podlagi mednarodnih kolonij, taborov, simpozijev, srečanj, razstav... se stiki najlažje poglobijo in je za preučitev s tega stališča zanimiv tudi letošnji mesec kulture v Ljubljani, ki s svojim uspešnim potekom lahko služi kot model drugim, podobnim projektom.

Mediji in kritika

Nazadnje pride na vrsto še povezovalni člen med umetniškim delom in publiko. V danes vse širšem medijskem prostoru se odpirajo nove poti tudi umetnosti. Zdi se, da je pripravljenost za sodelovanje prisotna na obeh straneh, vseeno pa pogosto ne pride do konkretnih dogovorov. Tako po krivici ostajajo v senci mnoga kvalitetna dela, saj (ne glede na absurdnost ugotovitve) velja promocija v navalu vsemogočih umetnosti z navednicami in brez) vse več. To dejansko pomeni, da lahko slabo delo z dobro promocijo nadomesti dobro brez promocije. Seveda še vedno obstajajo kritiki iz mesa in krvi, ki znajo ločiti zmo od plevela, a tudi

v njihovi stroki je vse več korupcije, ki spodkopava utemeljenost njihovih sodb.

Internet, kot najmanj omejen medij, ima v tem pogledu precejšnjo prednost pred tiskom ali televizijo, vseeno pa tudi tam nihče ne odgovarja za verodostojnost podatkov. Lažne identitete si ni težko izmisliti – težje jo je razkrinkati. Moč črnila na papirju ostaja v zavesti ljudi zasidrana daleč pred govorjeno besedo in to prednost časopisno-revijalni medij tudi spretno izrablja.

Ali umetnost spada v okvirje takšnega, skoraj podlega poslovanja? Je umetnost tržno blago? Ta odločitev je prepuščena avtorjem in njihovim načelom. Verjetno pa med ustvarjalci ni pretirane naklonjenosti taki miselnosti. A ne glede na monopol, ki ga multinacionalni mediji izvajajo nad dotokom in predajo informacij, še zmeraj obstaja alternativa.

Do it yourself

Ali samozaložništvo v vseh mogočih variacijah. To je: izdajanje svojega dela v medijski prostor preko svoje publikacije, predstave, oddaje... ki je v celoti avtorsko producirana, kar sicer pomeni, da ogromno dela, ki ga v primeru povezave z multinacionalno prevzamejo menedžerji, ostane na plečih avtorja, vendar je plačilo vredno truda. Rezultat dela je popolnoma samostojen umetniški izdelek, za predstavitev katerega avtorju ni bilo treba sklepati velikih in žaljivih kompromisov. To je delo, ki je v celotnem postopku objave oz. predstavitve občinstvu slonelo na prizadevanjih avtorja, kar mu je dalo obvezujočo svobodo. Svobodo, da svoje delo kuje v zvezde ali ga uniči, skratka počne z njim, kar hoče, saj ni odgovoren nikomur, razen sebi. Osebnostno zadovoljstvo in mima vest sta toliko bolj upravičena, ker je avtor lahko prepričan, da ni bil v procesu nastajanja dela nihče izkoriščen, kar se največkrat dogaja za zaprtimi vrati velikih korporacij.

A kako ostati sam svoj gospodar in preživeti? Seveda ne obstaja univerzalen odgovor, ki bi zajel vsa področja in nudil gotovost; vsaka dejavnost ima svoje specifične lastnosti in le z upoštevanjem teh so rezultati vidni. Pot je za vsakogar drugačna in vsak jo mora odkrivati sam. To pa ni lahko delo.

Največji problem so finančna sredstva, vendar se da dobršen del teh pridobiti z apeliranjem na fundacije, ki so specializirane za avtorjevo aktivnost. Dokaj aktivna je fundacija Soros, ki sicer postavlja svoje pogoje, vendar ti niso toliko obremenjujoči, da bi ovirali svobodo izražanja. Obstaja tudi možnost prošnje za sponzorstvo pri finančno stabilnih organizacijah ali skupinah, ki se ukvarjajo s podobno dejavnostjo, ponavadi so soustvarjalcem, posebej mladim, naklonjeni (Štirinajsto številko neodvisne strip revije Stripburger je na primer sponzoriralo tudi podjetje, ki v Sloveniji zastopa svetovne proizvajalce risarskih materialov /barve, platna/).

Nato pa je predvsem pomembno, da ustvarjalec ve, kaj hoče. In v skladu s tem ravna. Nekaj možnosti: samozdajanje lastnih literarnih del; izdajanje časopisa ali revije (tako imenovani fanzini, ki so se v ZDA pojavili že med II. svetovno vojno, v Evropi pa šele s prihodom punka v 80. letih), kjer pač pišeš, kar sam hočeš; tudi ustanovitev lastne radijske postaje oz. programske ure na lokalni radijski postaji; lastna stran na internetu; performansi v lastni režiji in distribuciji (lastniki manjših »underground« klubov so nad takimi ponudbami več kot navdušeni, saj njihovi programi velikokrat čez čas postanejo monotoni); razstave in koncerti v okviru lastnih zmožnosti, kar lahko pomeni hišno zabavo ali festival ob najbližjem jezeru... možnosti so neizmerne in velikokrat lažje uresničljive s pomočjo prijateljev, ljudi, na katere se lahko zanesesh.

Mikrokozmos ali svetovna vas?

Pod prejšnjim naslovom sem govorila o sicer široki paleti aktivnosti, vse pa so bile omejene na geografsko zelo ozko področje, kar v času, ko z vseh strani v ušesa bobnijo razglasi o svetu kot globalnem naselju, ni ravno aktualno. A gledano realno, je ideja svetovne vasi neizpeljiva in utopična, kot je utopična tudi ideja (miselno) enotne Evrope. Svet je majhen za tiste, ki si lahko privoščijo elektronske medije in imajo denar pod palcem, lačen otrok v Ruandi pa se bo čutil precej samega, čeprav dejansko živi v vasi. Pa tudi pričakovati vaško mentaliteto solidarnosti na dimeziji sveta je iluzorno. Vsaj v okvirih obstoječih družbenih sistemov.

A mi živimo tu in sedaj in prisiljeni smo v življenje v tem trenutku. Kaj nam ponuja, je le v manjši meri odvisno od nas. Vseeno pa mi ravno možnost aktivnosti znotraj »kolektiva«, v okviru prijateljev, katerim lahko zaupaš (kar ne pomeni nujno etnocentrizma, zadrževanja znotraj lastnih meja), potrjuje, da je razdrobljenost odgovor na vprašanje, kako do bolj učinkovite izmenjave umetnosti in kulture med različnimi narodi. Nemogoče je od ljudi, ki so si tuji, pričakovati sodelovanje zavoljo občutka, da počnejo nekaj dobrega. Glas kapitala je premočan in zato sklepam, da potencial in moč umetnikov leži v dejavnosti v njihovem ožjem okolju; seveda z zavestjo o vseobsegajoči umetnosti. Tako slogan »act locally-think globally« ne bo le v prazno izzvenela farsa.

LILIJANA HOMOVEC *Pesmi*

Rodila sem se 31. 5. 1960
v Predgrižah, vasi, za katero
vedo skoraj samo njeni prebivalci.
Od malega sem živela sredi polj in
v gozdu, zato so ostali moja
ljubezen do danes. Osnovno znanje
sem pridobivala na črnovrški
osnovni šoli. Po končani gimnaziji
v Idriji sem se odločila za
učiteljski poklic. Kljub občasnim
nihanjem sem prepričana, da je
bila moja odločitev pravilna, saj mi
poklic danes veliko pomeni.
Izpolnjuje moj čas in moje misli,
kar jih seveda ne porabi družina.

Prve vrstice sem napisala
v osnovni šoli. Kasneje je to postal
moj način izpovedovanja
neznanemu poslušalcu, čeprav
nikoli nisem želela avditorija za
svoje pesmi. Zdele so se mi kot
obleka. Če bi jih prebrala, bi ostala
gola pred svetom. Danes tega
občutka ni več. Želim, da tudi kdo
drug v mojih besedah najde
samega sebe.

*Ko bom zopet čisto majhna,
samo za eno majhno pest,
bom poslušala ljudi
in se učila živeti.
Potem bom zrastle
in kupila bom hladilnik,
Sedla bom na vse police,
lizala marmelado
in ostala hladna.
Tudi takrat,
ko se me boš dotaknil.
Nemogoče!
Takrat se bo pokvaril hladilnik!
Velika bom,
topila se bom v tvojem objemu.*

*Ko spet se bova srečala
v poplavi nekih novih nad,
ko bova čisto sama dala
v knjigo nov list za odpad,
ko bova znova si prižgala
luč na poti v isti svet,
legla bova mirno na zemljo,
ti boš meni in jaz tebi bom oko,
odeja najina bo zvezdnato nebo,
kot še nikoli, nama skupaj bo lepo.*

Divje, ponorelo buta vame
 vsak večer,
 in prosi milo in se hlini.
 »Izgini«
 Potem zapiha in me zaniha
 in sem njena!
 »O ne! Izgini!«
 In kljub temu ostani!
 Saj si edina ljubica mi zvesta,
 ki me ovijaš kakor prsta,
 me poljubuješ, ko zaspim,
 in vsako jutro in ves dan
 v vsakem dihu in povesod,
 kjer grejo misli, vsako pot
 mi prej opiješ.
 »Ostani z mano!«
 Saj ni potrebno butati na vrata
 in ne prositi,
 odprto vse je na stežaj
 in vidiš, kličem te nazaj!
 »In pridi, ljubica!«
 Samo, da nisem sama!

*Jaz sem mačka
in imam tisoč življenj.
Včasih me pohodiš
drugič ustreliš,
lahko me še povoziš,
prežagaš, zadušiš.
Vedno se pobrem
in znova zaživim.
Le predem bolj poredko
in manj se veselim.
Da ni naslednjič zadnjič,
tega se bojim!*

Čisto prazna sem,
kakor vodnjak po petih
letih suše.
Čisto sama sem,
kot travnik pokošen v soncu,
ki ga še mravlje zapuste.
Čisto nema sem,
kot pesem, ki so jo
že vsi zapeli.
Čisto gola sem,
kakor lipa sredi
tople zime.
Zlomljena sem,
kakor žarek, ki skozi vodne
kaplje ne prodre.
Čisto nora sem,
tako kakor je noro vse.

Čaka drevo v parku,
da se listje mu osuje –
in se je.
Čaka roža vsako zimo,
da požene –
in vzcvete.
Čaka luna vsak večer,
da obsije svoj vsemir –
glej jo, tu je.
Čaka zemlja vode hladne,
da razmoči njene brazde –
dež to ve,
čakam tebe in spomine –
ti pa – ti pa ne.

*Že neštetokrat sem se zmotila
in napake stokrat ponovila,
kot pes sem se zavlekla v kote skrite
in lizala si rane vse razrte.
Od bolečine mi šumelo je v ušesih,
me treslo je kot stene ob potresih.*

*Vse rane so se s časom zacelile,
le kakšno sled za sabo so pustile.
Ker sem neštetokrat se že zmotila
in vse napake stokrat ponovila,
je zarastlin tako veliko,
da naredijo čisto drugo sliko.*

*Besede trde so kot kamen,
koraki kot v očenašu amen,
duša je kot prazna vaza
pogled je tuj in brez izraza.
Še moja draga verna dlan
se dvigne in zamahne v stran.*

*Nekoč, ko bodo polja obrodila že sadove,
 ko bo v skednjih že dišalo po pšenici
 in bodo v peči plapolali rdeči zublji,
 ko bodo trave že klonile v mrzlih jutrih,
 ko ob večerih se bo širil vonj po zimi,
 ko bodo dnevi kratki, prehlajeni,
 noči pa dolge in snovi zamujeni,
 takrat, ko se predajal boš jeseni,
 premisli, da se z vsakim dnevom nova noč rodi,
 da z vsakim rojstvom smrt se prebudi,
 da vsako seme počitka si želi,
 ko ti umreš, se drug rodi,
 a ne več takšen, kot si ti,
 vse mineva, vse beži,
 čas med prsti ti polzi,
 a brez kesanja si priznaj,
 če si ljubil in bil ljubljén kdaj,
 potem ne joči, če ni maj,
 ne želi časov si nazaj,
 saj v tebi dosti je topline,
 ki ni kot ogenj, ki ne mine
 in ti poklanja te spomine,
 ki so tvoji spremljevalci,
 da nisi sam v tej jeseni
 in vse ti toliko pomeni.*

*Na sotočju dveh deročih rek
bom poiskala strmi breg.
Na vlažnih listih žametnih
si bom privoščila oddih.*

*Le voda mimo bo šumela,
kristalno jasno mi bo pela,
v soncu kapljice letijo v krog,
kot bi narisal jih Van Gogh.*

*Na vrhu brega Čas stoji,
čez čas mi pramen posvetli.
In voda še naprej šumi
in kaplja v soncu se blešči.*

*In potem, некоč
se krog zapre,
le radij kratek,
to je vse,
zaprt si znotraj
in molčiš,
še misli svojih
se bojiš.
Z drevesi bi govoril,
pa ne znaš
in niti mravlje
niso partner naš.
Vse ose, pajki in čebele
bi našega jezika ne dojele.
Tako si sam,
molče zaprt
– pač ni ljudi –
in čakaš smrt.*

Borgesove izmišljije

izbral JOŽE ČAR

Izmišljije o človeku

- Pomislil sem, da je človek lahko sovražnik drugih ljudi, sovražnik drugačnega prizadevanja drugih ljudi, ne more pa biti sovražnik take pokrajine: sovražnik kresnic, besed, vrtov, vodnih strug, sončnega zahoda.
- Pomislil sem, da tudi v človeški govorici ni stavka, ki ne bi vključeval vsega sveta. Če rečeš »tiger«, rečeš obenem tudi tigri, ki so ga zaplodili, sme in želve, ki jih je požrl, paša, ki so se z njo hranile sme, zemlja, ki je kot mati rodila pašo, nebo, ki je od njega zemlja dobila svetlobo...
- Nobena njegova izgovorjena beseda ne more biti manjša kakor vesoljstvo ali manjša kakor vsota časa.
- Na zemeljskem krogu so stare oblike, neuničljive in večne; katera med njimi bi lahko bila simbol, ki ga iščem. Kakšna gora bi lahko bila božja beseda, lahko bi to bila reka ali cesarstvo ali podoba ozvezdij. Vendar se v stoletjih gore nižajo, tok reke pogosto ubere drugo pot in cesarstva doživijo spremembe in opustošenje, in podoba ozvezdij se spreminja. Na nebesnem oboku vlada sprememba, gora in kamen sta posamezni bitji in posamezna bitja minevajo. Iskal sem kaj trajnejšega, kaj neranljivega. Pomislil sem na rodove žit in živali na paši, ptičev in ljudi. Mogoče je čarovni izrek zapisan na mojem obrazu; mogoče sem sam cilj svojega iskanja.
- Človek se polagoma staplja z obliko svoje usode. Človek se sčasoma poisti s tistim, kar ga določa.
- Nobena odločitev ni zadnja, vse se delijo v druge.

- Sicer pa ni nič tako okuženo z izmišljijami kakor zgodovina Družbe.
- ...da je brez pomena potrjevati ali zanikati resničnost te mračne Družbe, ker Babilon ni nič drugega kot neskončna igra naključij.
- Potem sem pomislil, da se vse, kar se človeku zgodi, zmeraj zgodi ta trenutek. Stoletja in stoletja trajajo, in vendar se vse dogaja zmeraj v sedanjosti; nešteti ljudje so v zraku, na zemlji in na morju, in vendar se vse, kar se resnično dogaja, dogaja meni...
- Čas se nenehoma cepi proti neštetim prihodnostim.
- Ta vzorec časov, ki se približujejo drug drugemu, se cepijo, se križajo ali ki se dolga stoletja ne poznajo, zajema vse možnosti. V večini teh časov nismo bivali, v nekaterih – bivate vi, jaz pa ne; v drugih bivam jaz, ne pa vi; spet v drugih oba.
- Različnim prihodnostim (ne vsem) zapuščam svoj vrt s potmi, ki se cepijo.
- Nisi se prebudil v bedenje, ampak v neke prejšnje sanje. Te sanje so v nekih drugih sanjah in tako naprej in neskončnost, ki je število peščenih zm. Pot, ki jo moraš prehoditi nazaj, je brez konca, in umrl boš, preden se boš zares zbudil.

Izmišljije o družbi

Izmišljije o času

JANEZ KAVČIČ

MESTNI MUZEJ IDRİJA – NOMEN ET OMEN. Po razdelitvi prejšnje idrijske občine na občini Idrija in Cerkno so se v Cerknem, med drugim tudi v vrstah občinskih svetnikov, pojavile zahteve po preimenovanju Mestnega muzeja Idrija. Ustanova, ki bo leta 1998 praznovala 45-letnico svojega vsestransko uspešnega delovanja, naj bi po novem v svojem uradnem nazivu »enakopravno« upoštevala imeni obeh občinskih središč. Po prepričanju (nekaterih) cerkljanskih občinskih mož naziv našega muzeja ni več ustrezen, saj se trije muzejski objekti nahajajo na ozemlju občine Cerkno, preimenovanje muzeja pa naj bi bilo potrebno tudi zaradi učinkovitejše »promocije« nove občine. Vprašanje seveda ni formalne narave, saj se je zaostriло ob dejstvu, da stoji muzej pred sprejetjem novega ustanovitvenega akta, s katerim je povezano njegovo nadaljnje financiranje.

Zagovarjam stališče, da improvizacija novega muzejskega imena zazdaj ni potrebna in da bi utegnila v prihodnje povzročati več zapletov in težav kot pa koristi. Podobno mnenje zastopajo tudi drugi muzejski delavci in naši zunanji strokovni sodelavci. V domovini in po svetu poznamo množico najrazličnejših podjetij, firm, institucij, ustanov in korporacij, ki razvijajo svojo dejavnost in ustanavljajo svoje enote (obrate, poslovalnice, izpostave itd.) daleč preko lokalnih meja – celo v drugih državah, pa kljub temu ohranjajo prvotno ime svojega matičnega kraja. Na izvirni tradicionalni naziv so celo ponosni in ga na vse načine ščitijo, saj je kot njihova licenca znak renomeja in jamstvo kvalitete. Muzeji niso v tem pogledu nikakršna izjema. Tudi slovenska muzejska mreža vključuje vrsto krajevnih in pokrajinskih institucij za varstvo dediščine, ki so ne glede na to, da po novem delujejo na območjih številnih občin, obdržale ustaljena in uveljavljena imena. Mestni muzej Idrija je danes nedvomno tisti »nomen et omen«, ki v strokovnih krogih in tudi v širši javnosti nekaj pomeni. Pod nazivom, ki ga zaznamujejo dobra štiri desetletja uspešnega dela, je muzej poznan doma in na tujem, razvija stike s sorodnimi ustanovami in vzpostavlja vezi mednarodnega sodelovanja. Navsezadnje je od aprila 1997 po vsej Evropi znano, da je Mestni muzej Idrija najboljši evropski muzej tehniške dediščine v letu 1997. Ime muzeja velja torej ščititi in popularizirati tudi v odnosih z »velikim« svetom, za katerega žal vemo, da občasno še vedno zamenjuje Slovenijo in Slovaško.

Po drugi strani pa so poti in – bojim se – stranpoti v sistemu naše lokalne samouprave dokaj stihijsko (ne)domišljene, nepredvidljive in brez jasnih

ciljev. Zdi se, da se globalni družbeni in nacionalni interesi, ki dolgoročno zagotavljajo tudi perspektive posamezniku, izgubljajo v navzkrižjih kratkovidnih lokalističnih težnj. Iz dneva v dan se, kot gobe po dežju, spočenjajo zahtevki po ustanavljanju novih občin. Danes ni mogoče predvideti, kakšna bo teritorialna razdelitev naših krajev čez pet ali deset let. Lahko se zgodi, da bo dejavnost Mestnega muzeja Idrija »pokrivala« ozemlje, na katerem ne bosta samo sedanji občini Idrija in Cerklno. Precej je bilo že govora o razdelitvi idrijske občine na mestni in okoliški del, osamosvojitvene ambicije Spodnje Idrije pa utegnejo dodatno zamajati ustaljeni regijski idrijsko-cerkljanski dualizem. Ni izključena možnost, da se bodo nekoč naši muzejski objekti znašli na ozemljih treh ali celo štirih občin. Bog ve, kdo in kako bi bil v tem primeru sposoben manipulirati z muzejskim nazivom, ustanovitvenim aktom in financami – seveda ne na škodo stroke in dediščine, ki je muzealcem zaupana!

Potrebno je poudariti še nesporno resnico, da je Mestni muzej Idrija vsekozi in brez najmanjše diskriminacije bedel – upošteva je zgolj strokovne kriterije, nad vsemi svojimi objekti na Idrijskem in Cerkljanskem. Bevkove domačije v Zakojci in Partizanske bolnišnice Franje danes ne bi bilo več, če ne bi muzej poskrbel za njuno velikopotezno sanacijo, kot je na primer poskrbel za Kamšt ali Klavže. Muzealci zato pričakujemo, da nam bosta sedanji občini s preudarno naklonjenostjo stali ob strani in pomagali urejati pravne in finančne osnove za naše delo. Napenjanje loka v zvezi z nazivom muzeja v tem hipu nikakor ni produktivno. Pozornost je treba usmerjati predvsem v realizacijo programov muzejskih dejavnosti. Čas bo pokazal, kakšno bo mesto našega muzeja v slovenski muzejski mreži, kakšna bo muzejska zakonodaja in kako se bo ustalila teritorialna razdelitev Idrijskega in Cerkljanskega. Vprašanje morebitnega preimeno- vanja muzeja ostaja seveda odprto samo za premišljene odločitve v prihodnjih letih.

JANEZ PODOBNIK

Iz nagovora v Novi Gorici
14. septembra 1997

Primorska je prostor, ki žari na svoj, izviren način. Je prostor, ki ga napolnjuje optimizem in veselost primorskih ljudi. Primorski človek prinaša v bogato duhovno paleto slovenskih značajev gostoljubno odprtost, vedrino, vrojeno zraščenost narodnim vrednotam, še posebej povezanost s slovensko pesmijo in slovenskim jezikom.

Primorska je za Slovenijo dragoceni prostor. S svojim zgodovinskim spominom hrani tako trpljenje, bolečine in težke izkušnje kot tudi izkušnje, polne lepih doživetij in pristnih človeških vezi. Danes je priložnost, da se s posebno spoštljivostjo poklonimo primorskemu uporništvu. Kot v filmu se pred nami vrstijo dogodki: prve žrtve fašizma v Evropi so bili bazoviški fantje pa pevovodja Bratuž iz Gorice; preganjanja primorskih

izobražencev, še posebej številnih primorskih duhovnikov, ki so s svojo predanostjo slovenstvu krepili tako duhovno kot tudi nacionalno in kulturno zavest primorskih Slovencev; politični procesi nad primorskimi prebivalci; delovanje organizacije TIGR, ki deluje zgoj na narodnostnih temeljih, brez najmanjših revolucionarnih primesi; ustanavljanje prvih partizanskih enot, ki preraste v narodnoosvobodilni boj, v katerem se je Primorska enotno uprla fašizmu...

Primorski duh uporništvu se je soočil tako s fašizmom, nacizmom in komunizmom – vsemi ključnimi totalitarizmi 20. stoletja; in vse je preživel, kot je preživelo slovenstvo.

Ljubezen do življenja je na Primorskem vedno kljubovala ostrim burjam in ujmam, ki so pretresale njen obraz, njeno dušo in njeno trdno narodnostno jedro. Iz pogorišč evropske zgodovine je zmogla razviti novo življenje in povezati sile za novo upanje. Ko se je 15. septembra 1947 z udejanjanjem mednarodnega dogovora v Parizu dokončno postavila meja skozi srce Primorske, smo izgubili mestna jedra primorske pokrajine. In takrat se z veliko mero človeške solidarnosti in tudi prave trme Primorska sooči z novimi razmerami: danes sta Nova Gorica in Koper urbani središči novega primorskega utripa. In Slovenija je morska država, česar se premalo zavedamo.

Primorska in njena zgodovina nam govori tudi o izzivih, ki jih prinaša življenje ob meji. Geografski prostor Primorske, Benečije, tržaškega zaledja in Julijske krajine postaja za obe sosednji državi – za Slovenijo in Italijo – evropski izziv tretjega tisočletja. Uresničevanje medsebojnega spoštovanja, dobrososedskih odnosov, rahločutnost do duhovnih, narodnostnih in preživetvenih sposobnosti; vse to prerašča v zavezo in odgovornost, ki jo naša skupna preteklost nalaga sedanosti in bodočnosti. In ob tem moramo biti povsem stvarni: Slovenija zagotavlja italijanski manjšini na svojem ozemlju nadevropske standarde. Zato so upravičene zahteve Slovenije kot tudi Slovencev v Italiji, da bo Italija zaščitila slovensko manjšino v Italiji na enaki ravni, kot je zaščitena italijanska manjšina v Sloveniji.

Kaj Slovenija danes najbolj potrebuje? Odgovorov je najbrž več. Prepričan pa sem, da Slovenija v vseh svojih pokrajinah potrebuje trdne in solidarne vezi med slovenskimi ljudmi. Ni nas veliko in marsikateri del Slovenije se danes žal spopada s hudimi demografskimi upadanji. Posebno pozornost in energijo moramo usmeriti prav v ohranjanje življenja v obmejnih predelih. In če pogledamo celotno Slovenijo, potem ima tudi v tej luči Primorska, pri čemer pa si enako mero državne pozornosti zaslužijo tudi druga obmejna območja, posebno mesto.

V teh dneh je bilo in bo še o Primorski izrečenega veliko lepega. Prepričan sem, da prebivalci ostalih slovenskih pokrajin to sprejemajo z veseljem.

Kajti vse to lepo bogati našo Slovenijo. Slovenija potrebuje optimizma, pristne človeške vedrine in plemenitosti. In to so tisti temelji, na katerih se krepil izročilo Primorske; temelji, na katerih danes nove generacije iščejo navdihe, da bodo živele v sreči NA SVOJI ZEMLJI.

SAMO BEVK

Iz govora v Cerknem
27. septembra 1997

Zaradi zgodovinskih dejstev se lahko danes ponovno vprašamo, na podlagi kakšnih argumentov je izginilo ime SPOMENIK NOB iz uradnega naslova cerkljanske osnovne šole ali pa ime primorskega narodnega junaka Janka Premrla-Vojka s pročelja črnovrške šole. Cerkljanska šola je nosila lepo ime: SPOMENIK NOB. Odločilno za tako poimenovanje pa je bilo tudi mnenje velikega cerkljanskega rojaka, slovenskega pisatelja Franceta Bevka. Šola je bila zgrajena na pobudo in predvsem z denarjem, ki so ga zbirali borci iz vse Slovenije in zamejstva. Pobudniki njene gradnje so imeli pred očmi predvsem dejstvo, da je potrebno investirati v uporaben objekt, v objekt, ki ga je Cerkno nujno potrebovalo, v vzgojno-izobraževalno ustanovo, ki bo omogočala bolj kvalitetne pogoje za šolanje učencev in delo učiteljev, skratka za objekt, od katerega bodo imeli in imajo še danes koristi vsi prebivalci Cerkljanske. In ni pošteno, da je tako plemenita gesta nekdanjih partizanov in udeležencev NOB doživela ponižanje s preimenovanjem šole. Mislim, da lahko današnji slavnostni zbor naslovi vodstvu šole in občini tako v Cerknem kot v Idriji oz. v Črnem Vrhu zahtevo, da ti dve nečastni preimenovanji popravi.

CVETO KODER

O IDRIJSKI ARHITEKTURI. Velikokrat vzamem v roke mapo s povečanimi fotokopijami razglednic stare Idrije in si jih počasi ogledujem. V svoji predstavi si del za delom gradim predstavo o podobi mesta na začetku stoletja. Kot na prosojnicah ga projiciram čez današnjo podobo in se sprašujem, kaj je tisto, kar je moral razvoj nujno spremeniti in kaj bi lahko starega ohranili.

Brez dvoma so iz mesta morale izginiti vse tiste rudarske stavbe, ki jih je razvoj tehnologije prehitel.

Največjo spremembo je doživelo območje od stare pošte do hotela Nanos. Z novo zasnovano poslovnega centra v 70. letih smo izgubili »vrata« v mesto. Stara Bašerija z lesenim mostovžem čez cesto in trg z vodnjakom pred njo je bila neizbrisna razglednica, ki si jo je naša generacija vtisnila v spomin.

Zdaj prihod v mesto določata še dve hiši, ki sta k sreči še ostali na istem mestu, to je hotel Didič in Gabronova hiša. Po njih se stari Idrijčani, ki prihajajo v Idrijo še lahko orientirajo.

Ne bi sodil o arhitekturi, ki se je ob hitrem razvoju mesta po 60. letu dogajala na tem mestu in je bila kot povsod v tem času »moderna« in individualistična ter čisto nič mestotvorna.

Čas bo prinesel svoje, materiali, ki niso tako trajni kot kamen, omet in preizkušene strešne kritine, bodo sčasoma potrebni zamenjave in rekonstrukcije. Gotovo se bo začel vse bolj upoštevati red mesta z določenimi višinskimi elementi, kot so strešni ali fasadni venci, fasadni ritmi, odprtine, predvsem pa poenotenje strešnih kritin.

V nepozabnem spominu mi bo ostal letošnji nizek let nad mestom s helikopterjem slovenske vojske, ki ga je upravljal naš rojak, major Križič. Vidi se, da je mesto že izrabilo vsako ped zemlje, vendar pa strešne kritine vseh vrst in vseh naklonov kazijo »peto« fasado, ki je vidna tudi z okoliških hribov nad mestom.

Nedopustno je, da nismo mogli z nobenim ukrepom zadržati, prepovedati in sanirati uporabe valovite surove aluminijaste strešne kritine, ki na več mestih naravnost zrcali sončne žarke. Da se tega ne zavedam le sam, kažejo številni razgovori z Idriječani, ki jih to boli, in tudi čudovito pismo, ki mi ga je napisala Idriječanka v zvezi z neredom in samovoljnimi rešitvami pri raznih posegih v prostor na območju mesta.

Kljub temu pa je čudovit pogled na staro mestno jedro, kjer se kažejo uspešno izvedene plombe in rekonstrukcije, ter na nov Kolektorjev kompleks »na haldi«, ki je lep tudi iz zraka. Urejenost naredi na obiskovalce brez dvoma močan vtis o Idriji, ki si bo v nekaj letih zagotovila pomemben turistični status. Zdaj je čas za adaptacijo in urejanje tudi privatnih turističnih sob, ki bodo prinašale lastnikom dodaten dohodek.

Ko gledam stare razglednice trga s podobo zvonika cerkve sv. Barbare, si to dimenzijo, ki je segala do višine Merkurja na gradu, komaj znam predstavljati, gotovo pa je, da je ta mogočna vertikala dajala mestu in vsej kotlini tisto ravnotežje, ki ga zdaj nima.

Prepričan sem, da noben nadomestek, ki ne bi odgovaljal tej dimenziji kubusa, ne bi mogel danes ustrezno nadomestiti te prostorske komponente mesta, zato se je bati vsake nestrokovne in prenagljene odločitve.

Pustimo času čas!

IVAN MOHORIČ

SOVJI LET NAD NAŠIM GNEZDOM. Letanje je proces, ki se praviloma odvija med nebom in zemljo. Če to počno modreci, jim seveda lahko med ptičjimi bitji, ki jim je let v krvi, kaj hitro najdemo sorodne sovje duše. Še posebej, če se vse dogaja v temi.

In tako je (vsaj meni) izzvenel film *Med nebom in zemljo*, ki smo ga predpremierno videli ob občinskem prazniku in potem na programu televizije Slovenija. Smo res taki? Da se vse skupaj začne v jutranjem mraku rudarske prizivnice, je pravzaprav logično, vendar bi bil konec morda lahko (ali pa bi celo moral biti) drugačen. Ko v nostalglični *slow motion* tehniki padejo topilniški kondenzatorji in s tem simbolno oznarijo konec rudarjenja, bi samo rahel zasuk kamere v načinu *fast motion* pokazal ponosne zgradbe Kolektorja, ki je dobesedno zrastel na poltisočletnih temeljih, in tako bi bila vizija leta 2000, ki jo film neskromno naznanja v podnaslovu, bolj verna podoba dejanskega stanja. Idrija pač ni hiralnica starih tradicij, temveč alkimistični kotel, v katerem vre življenjska sila sedanjih rodov, napajajočih se v bogatem izročilu preteklih; je nekakšen mlin, v katerem hudič (ali pa morda celo Bog?) iz starih babur ustvarja najstniške lepote. Strogi statistik bi morda rekel, da se Idrija relativno poredko pojavlja v javnih občilih, toda v sedanjih časih, ko je dobra novica le slaba novica, pač ni čudno. Stečaji, stavke, kriminal – takšen in drugačen – niso značilnosti tega mesta. O gospodarskih, športnih in kulturnih dosežkih pa se tako ali tako skoraj ne piše, saj dandanašnji ljudje radi berejo (in gledajo) le vesti o tistem, ki se mu godi slabše. Morda je tudi to eden od vzrokov, zakaj v filmu manjkajo ravno ti svetli elementi in prevladujejo tisti temni in črnogledi. In ker sem že omenil statistiko, ne morem mimo definicije, ki jo je nekoč davno na Ekonomski fakulteti med predavanjem povedala prof. dr. Mara Bešter: »Statistika je idealno sredstvo za masovno zavajanje širokih ljudskih množic.«

Morda bi lahko v to kategorijo stlačili tudi izjavo primarija dr. Jožeta Felca, ki kot nosilni steber štrli prav sredi filma in kateri daje podporo še razmišljanje akademskega slikarja?

Že res, da so sove pregovorno ptice modrosti, toda ob njihovem oglašanju nas praviloma mrzlo spreleti po hrbtu. Vsaj mene je. Upam, da ne upravičeno, ker bo sicer naslednji dokumentarec o Idriji imel naslov *Let nad kukavičjim gnezdom 2*.

DUŠAN ŠAROTAR

Iz ocene romana Aleša Čarja,
Igra angelov in netopirjev
Dialogi 5–6, 1997

ALEŠ ČAR JE NA KNIŽNEM SEJMU
V LJUBLJANI ZA ROMAN PREJEL
PRIZNANJE ZA NAJBOLJŠI PRVENEK
ZADNIH DVEH LET (1996–1997)

TOPOLOGIJA DUŠ IN KRONOLOGIJA SVETA. Hkrati z osebni-
mi zgodovinami, ki so tesno povezane tudi s kolektivno dinamiko,
s petstoletno zgodovino rudarskega mesta, ki je tudi obratno trdno
vpeta v bivanjsko strukturo njenih prebivalcev, pa nam Čar v romanu
ponudi kronologijo sveta, ki propada z vrednotami, običaji in moralo vred.
Kot izvemo iz romana in o čemer pričajo tudi materialni viri, se mesto z
zapiranjem rudnika živega srebra preobraža, odmika in izvija iz primeža
muk slave, ki mu ga je prinašal rudnik. Stoletja je bil rudnik v mestu edini
faktor za izgradnjo mentalitet, zdaj ga ni več, mestu ostaja le zgodovina in
varljiv spomin, ki se mora vpisati v prihodnost. Toda prihodnost so ljudje,
potlačene mentalitete, malomeščani, strahopetci in zalezovalci, skratka,
grumovska struktura kot univezalni položaj.

FRANCE ŠUŠTERŠIČ

DIVJE JEZERO – SMRTONOSNI DRAGULJ? Pravijo, da nekateri dragulji nosijo svojim lastnikom nesrečo. Pravijo, Divje jezero se mi je vedno zdelo kot smaragd, okovan z zlatom jeseni in srebrom pozimi. Še posebej, če se povzpneš malo v breg in ga ne gledaš ravno z gladine ali mostička.

Prijatelji, ki so se hodili vanj potapljat, so govorili kot o nečem lepem: lep rov, lepa skala, lepi odsevi, ko pogledaš nazaj proti vhodu. Celo lep kapnik nekje trideset metrov globoko. Skratka, lep potop.

Potem pa smrt.

Prva. Se pač zgodi.

Misli švigajo sem in tja. Kdaj pa kdaj se spotaknejo pri zloveščem vodnjaku v daljnem Chichen-Itzi, saj je tudi ta kraški izvir. Kaj pa diamanti eksotičnih imen in prekletstvo otočka Lokruma? Pa faraonova kletev?

Druga. Saj te presune. Ampak prav mu je, kaj pa se ni pozanimal, kako je na stvari.

Prva osuplost mine in možgani spet delujejo, kot je treba. Hladno, kot da bi bil sam pred trikotno odprtino na osemdesetih metrih in razsojal, kaj zdaj.

Tretja. Zdaj ni več vse tako, kot se ti zdi naravno. Vsi zvonci zvonijo. Nekaj je narobe! Hudo narobe.

Kmalu po prvi nesreči sem na radiu slučajno naletel na intervju z znanim slovenskim potapljačem, ki se je usmeril tudi v podzemlje. Verjamem, da možakar obvlada spuščanje v morske globine in povratek nazaj. Zgrozil pa sem se, ko sem začel »brati med vrsticami«. Vsaka njegova beseda je izžarevala tako popolno nepoznavanje podzemlja, da sem se spraševal, kako da je sploh še živ. Kot da bi poslušal prostega plezalca, ki imenitno obvlada »desetice« v telovadnici, a se še ni povzpel na Šmarno goro, ali če hočete, na Vojsko, govoriti o Himalaji!

Na vsakih nekaj stavkov neomajna vera, da je Divje jezero sifon, ki ima na drugi strani »izhod«. Vse je bilo usmerjeno v tisto, kar je zadaj. Kar je vmes, je samo stvar tehnologije, ki jo mi, pravi potapljači, obvladamo. Če so se jamarji-potapljači ustavili na osemdesetih metrih, so pač šleve.

Stvar je v tem, da tistega »zadaj« zelo, zelo verjetno sploh ni! Divje jezero je eden oddušnikov popolnoma zalitega freatičnega sistema, ki se lahko razprostira kilometre daleč in stotine metrov globoko, o kakem »kopnem« rovu pa ni sledu. Kot mravljišče, prežeto z vodo.

Kako lepo se bere stavek (v sicer odličnem) vodniku Divje jezero pri Idriji (str. 60): »Divje jezero uvrščamo med vokliške izvire, katerih posebnost je, da se strm sifonski rov obrne navzgor šele v velikih globinah...« Saj res, kdo pa je že videl, kako se »strm sifonski rov obrne navzgor«. Kar naravnost povem – nihče. »Sifone« so izsanjali klasiki krasoslovja, ki si pred sto leti niso mogli predstavljati, da bi voda pod zemljo tekla kaj dosti drugače kot na površju. Danes vemo, da so jame v nadstropjih, kakršna je Postojnska, velike izjeme in le tam se kdaj pa kdaj pojavi nekaj »sifonu« podobnega.

Kraške vode se večinoma pretakajo skozi popolnoma zalite splete kanalov, ki le izjemoma sežejo dovolj visoko, da se pojavijo zračni mehurji. Morda je tudi Habečkovo brezno eden izmed njih. Zagotovo pa tam ni večjih »vodoravnih« rovov. Lahko, da bodo potapljači še kje naleteli na prosto gladino. Ampak naprej ne bo šlo. Ko se bo tehnologija z leti izboljšala, bodo nedvomno odkrili kilometre zalitih kanalov. To pa bo tudi vse.

Divje jezero ni sifon – je ventil zalitega spleta. Kdor tega ne dojema, je obsopen na smrt ali pa sokriv smrti nekoga drugega. Narava se ne da posiljevati z zastarelimi teorijami ali ihtavo vero v nekaj, česar ni!

Divje jezero –
naj bo še tako lepo –
je še vedno divje.
Nomen est omen!

RAFKO TERPIN

ŠE O ŠVICI. Ob zanimivem članku iz I. štev. IR 1997: Prenova stavbe Kosovelova 8 ali moja zgodba o Švici – Anite Vidic Grah – bi se dalo reči naslednje: Steinberg je že obstoječo manjšo hišo le podaljšal, dvignil in povečal okenske odprtine. Najbrž je nad vhodom vgradil gank, ki ga prejšnje poslopje verjetno ni imelo. Nič pa ni znanega, kdaj je gank izginil. Ko so 1995 leta z južne stene sneli omet, se je vse lepo videlo: zvišanje sten, podaljšanje hiše proti Lipuščku, zvečanje oken in sledovi starega ganka. Po vsem povedanem bi za očeta naše slavne Švice še zmeraj lahko imeli Steinberga.

Načrt Švica (objavljen v Boškovičem članku Ob prenovi Švice, 1/1997, IR) je verjetno starejši. V imenovanem arhivu obstaja namreč še več po izdelavi in mizarski tehniki zelo podobnih načrtov, ki govore o pomembnih stavbah starega placa, a zanje vemo, da so bile postavljene v 18. stol.

Če domnevamo, da je Steinberg gradil okrog 1735. leta, je mogoče uporabil kar ta načrt. Meni se zdi verjetno. Mislím tudi, da so Švico tako temeljito, kot kaže načrt, prenavljali samo enkrat. Kdaj? Zares, kaj ni bil to kar Steinbergov čas?

OTISI. V deveti številki letošnjega Planinskega vestnika piše B. Gaberšček, kako nekdo seka lepo rastoče tise v dolini Kamniške Bele.

Mislím, da bi bilo treba Gaberščku in še komu povedati, da temu zavarovanemu slovenskemu iglavcu strežejo po življenju predvsem lovci. Tudi v naših govcih. Čudovit dvobarven tisin les je kot nalašč za podstavke lovskim trofejam. To je znano. Ker so mnogi lovci hkrati gozdarji, prihaja do škode še lažje in hitreje.

Lovcem v premislek bi lahko rekli naslednje: bogastvo naših gozdov se meri tudi po številu tisinih dreves, ki še rasejo v njem.

Kaj ni nagnojev les enako lep, zanimiv, bogat – in ga ni niti približno toliko škoda kot tise?!

FRANC PAVŠIČ

GORENJA MLAKA IN SPODNJA IDRİJA. Z velikim zanimanjem sem v prejšnjih Razgledih prebral mnenje g. Terpina o lokaciji Zgornjih in Dolnjih mlak, o katerih pišeta g. Janez Filipič v knjigi *Otalež* in g. Janez Kavčič v knjigi *Spodnja Idrija*. Oba namreč dopuščata možnost, da se je Spodnja Idrija v srednjem veku imenovala Gornja mlaka. Očitno ju je zavedel članek Franca Rupnika: *Naselitev ljudstva ob gornji Idrijci in okolici Cerkna*, objavljenem v *Koledarju goriške MD* za leto 1940. (Čeprav tega v navedbi virov g. Filipič ne omenja). Citirani članek je nekoč zavedel tudi mene, čeprav sem mu le težko verjel. Nisem mogel razumeti, kako naj bi ime Gorenja mlaka kar tako brez sledu izpuhtela v nič, saj vemo kako vztrajna je tradicija, in se zamenjalo s Spodnjo Idrijo. No, g. Terpin je razrešil vprašanje Gornje mlake, ki »še zmeraj živi« kot pred stoletji: pri Andrijonu in Obidu nad Pirhom. Tudi zemljevid 1:50.000 in topografska karta jo označujeta tam, le o tretji kmetiji sem v dvomih, če naj bi res bila na »Pagariš«. Ni nujno, da bi bila prav tam. Ime pogorišče je lahko nastalo zaradi pogorelega kmečkega objekta: kozolca, senika, gozda itd. Osebnostno menim, da če že je bila in so pogoji zanj, bi jo v tem času verjetno že kdo obnovil. Bolj možno je, da bi bila tretja kmetija, citirana v urbarju iz leta 1377, sosednja kmetija, ki ji danes pravijo Pri Gopalu Na zgojnah. Nikakor pa ni mogoče trditi, da bi Pirhova kmetija predstavljala Dolenjo mlako, ker je menda precej mlajšega datuma.

O Dolenji mlaki naslednje: onkraj Idrijce je obsežna ravnica, preko katere je v pradavnih časih tekla reka, dokler le-ta ni našla globlje poti pod Pirhom. Ves ta predel je poznan kot Mlake še danes ali pa Na mlakah. Tu sta dve kmetiji: Pri Črovu (Črvu) in Pri Oblaku. Pri prvi, ki je last Zdravka Štravsca, je še danes v zavesti, da se je pri njih nekoč reklo Na logu na mlak, kasneje, pa tudi še danes pa pri Črovu Na mlak. Potrditev nam daje sam urbar 1377, ki najprej opisuje naselitev ljudstva na bolj ugodnem desnem bregu Idrijce, nato pa pravi, da na levem bregu pa le tam, kjer se dolina razširi. Tako so na levi strani le tri naselja: Šebrelje s trinajstimi kmetijami, Jagršče s štirimi in Dolenja mlaka z dvema kmetijama. Kaj hočemo? Tudi Dolenja mlaka je še vedno tam kot pred stoletji.

In kaj naj zdaj rečemo, ko smo ugotovili, da Gorenja mlaka nikoli ni bila tam, kjer smo mislili, da je nekoč bila. Je bila »Spodnja Idrija« potemtakem vsa prejšnja stoletja brez imena vse do nastanka rudarske Idrije? Je bila res

le fara (za tri kmetije)? Ne! Bila je IDRİJA, a brez prilastka Spodnja, in to kdo ve od kdaj, saj ne more biti nekaj spodaj prej, če ni tam tudi nekaj, kar je zgoraj.

Pa pogledjmo, kaj o tem povedo zgodovinske listine. Od papeža Celestina III. in njegove bule (1192) se govori o Idrijskem in Idriji (Glej S. Rutar, SR, str. 35). Leta 1356 se ob cerkveni vizitaciji že ugotavlja prafara Cirknica z Idrijsko okolico (SR, str. 77/78). V naslednjem stoletju (XV.) sta bili »utemeljeni« še fari Kneža in Dolenja Idrija ali (Idrija) Pri fari (SR, str. 78). Leta 1418 se ob cerkveni vizitaciji sicer omenja Lovrenc, župnik pri Mariji na skalci. Dovolj zgovorno pa priča podatek, da je bila leta 1499 župnija Matere božje v IDRİJI (poudaril avtor) z župnikom Jurijem in vikarjem Erazmom (Idrija je še vedno brez prislova Spodnja), medtem ko je »nemška« Idrija, Idrija »mineralis« morala počakati še celi dve stoletji in pol, da je dobila lastno faro. Povsem jasno je, da je neposredna okolica spodnjeidrijske fare morala biti že kar poseljena in malo verjetno je, da bi tudi v zgornjem delu Idrijce živel samo (en) škafar. Z rastjo rudnika in gornjeidrijske naselbine so tamkajšnji prebivalci morali često k fari zaradi osebnih, verskih in cerkvenih opravkov. Kot še danes tisti, ki stanujemo na periferiji sedanjega mesta (Na prejnuti, Brusovšu, Pod gorami itd.), hodimo še vedno v Idrijo kot некоč in ne v mesto ali v center; tako so takratni Idrijčani hodili v Idrijo, tisto na spodnjem koncu, da se razumemo, tisto Pr'far, ali še bolj jasno rečeno, kar v Spodnjo Idrijo.

RAFKO TERPIN

iz intervjuja Daria Corteseja
Gea 1997/8, letnik VII

LEPE STVARI SO JIM ŠLE DO SRCA, TAKO KOT NAM. Vedno občudujem, kako je znal kmet hišo lepo postaviti v okolico, ne bo konec temu občudovanju. Znal je poiskati prave koticke, speljati pot, narediti dvorišče, tudi če ni bilo prostora. Tudi razgled je izkoristil. Morda bi kdo mislil, da so bili kmetje neuki in da so se brigali le za to, kaj jim bo zemlja dala. Pa ni res. Tudi lepe stvari so jim šle do srca, tako kot nam.

Toda cele vasi so »šle«, ni več lepih arhitekturnih primerov. Ljudje so ravnali čisto po svoje, brez občutka, izgubili so stik s tisto pravo tradicionalno arhitekturo, z ravnanjem svojih staršev in starih staršev. Tudi tehnika in trgovina in sodobni materiali, ki so sorazmerno poceni, so prinesli svoje.

Na Cerkljanskem je bilo včasih veliko majhnih kmetij, majhne pritlične hiše, huda skromnost. Danes so cerkljanske vasi zelo urejene, hiše pa so, kar so. Kar je novih, so čisto moderne, nič cerkljanskega ni v njih. To se mi zdi žalostno. Prej je bilo to nekaj samosvojega, posebnega za tisti košček sveta. Včasih kdo prosi arhitekta, da bi rad ohranil kakšen del tradicije, v Zakojci je taka lepa kmetija pri Flandru. V Zakojški grapi so bile lepe domačije, samo te so šle. Tam so bile državnice zase. In mlini in žage, to je že kdaj propadlo, skoraj ni sledov.

IVICA KAVČIČ

Trije odločilni meseci

Prispevek z okrogle mize
»Pogovor ob 20-letnici uresničitve obsežnega
programa preusmeritve in prekvalifikacije
rudarjev RŽS Idrija v letu 1977«

RAZGOVOR PRI PREDSEDNIKU
IZVRŠNEGA SVETA SKUPŠČINE
SR SLOVENIJE ING. ANDREJU MARINCU

V prispevku bom predstavila ukrepe, ki smo jih izpeljali za rešitev rudniške krize od 9. marca do konca maja 1977, to je v času, ko sem nadomeščala zaradi boleznj odsotnega direktorja rudnika.

Kriza, ki se je začela kazati že leta 1970 in se je nato vztrajno poglobljala, je ravno tedaj dosegla svoj vrh. V zaključnem računu za leto 1976, oddanem konec februarja, je rudnik že drugič zapovrstjo izkazal visoko izgubo. Cena živega srebra, ki je v drugi polovici šestdesetih let znašala 600 in celo 800 dolarjev za jeklenko, je padla na 100 in celo manj dolarjev, proizvodne cene pa z vsemi ukrepi ni bilo mogoče znižati bistveno pod 500 dolarjev za jeklenko. Z vsem prizadevanjem je rudnik od prodaje živega srebra, kljub bistveno višjim cenam na domačem trgu, iztržil v letu 1976 le 58.107.100 din; samo materialni stroški za proizvodnjo pa so znašali 86.837.200 din. Rudnik je torej izkazoval substančno izgubo, ki je v TOZD (temeljna organizacija združenega dela) Jama s topilnico znašala 92.858.700 din. Celoten rezultat je nekoliko popravil TOZD ESO (Elektrostrojna organizacija), ki je z dodatno proizvodnjo izkazoval celo pozitiven rezultat.

Nad rudniškim kolektivom, ki je v začetku leta 1977 štel še 830 delavcev, je kot Damoklejev meč visela grožnja zakona o sanaciji. Ta je predpisoval likvidacijo podjetja, če se v roku 45 dni od predložitve zaključnega računa, to je do 15. aprila 1977, izguba ne pokrije. Izgubo bi lahko, na osnovi primerno izdelanega sanacijskega programa, pokrivali republiški sklad skupnih rezerv in pa banke. Nobeden od teh ni kazal pretirane vneme, posebno še, ker je bil to tudi za njih kar velik zalogaj, pa tudi nobene garancije ni bilo, da bodo dana sredstva dobili kdaj povrnjena. Kriza je torej dosegla stopnjo, ko problema ni bilo več mogoče reševati po običajni poti s pokrivanjem izgube in nadaljevanjem proizvodnje. Reševanje krize je bilo potrebno zastaviti na povsem novih osnovah, in sicer z opustitvijo proizvodnje in prestavitvijo delavcev v druge dejavnosti. Čeprav še tako težko in neradi, smo morali začeti razmišljati o zapiranju rudnika. Dva podatka sta sicer še dajala upanje, da bo zapiranje morda le začasno:

- po geoloških ocenah je idrijsko rudišče še vedno vsebovalo 10 % svetovnih zalog živega srebra
- ekonomske analize cikličnih gibanj prodajnih cen živega srebra so kazale, da je moč pričakovati ponovni dvig cen na 560 dolarjev za jeklenko v letu 1981.

Podatka sta bila sicer dobrodošla. S tem smo sploh lahko postavili začetno reševanje krize na neko osnovo. V resnici pa nismo ne mi ne republiški izvršni svet, ki se je že v letu 1976 vključil v razreševanje krize, povsem verjeli, da se bodo cene res v tem času povzpele na izračunano raven.

Že vse leto 1976, predvsem pa še po oddaji zaključnega računa, ki je izkazoval tako katastrofalen rezultat, je bilo vzdušje v kolektivu skrajno moreče. V začetku marca so se razmere še poslabšale z nenadno direktorjevo boleznijo. Po ocenah zdravnika naj bi zdravljenje potekalo dalj časa. Vedeli smo, da je treba ukrepati hitro in odločno. Na razpolago je bilo silno malo časa za iskanje primerne pravne, ekonomske in socialne poti iz krize in predvsem rešitve za preprečitev stihijskega razpada podjetja.

V kolektivu je vladalo stanje negotovosti. Iz občutka odgovornosti in spoznanja, da lahko pravzaprav le nekdo iz podjetja, ki natančno pozna njegovo strukturo in kadrovske stanje, preusmeri zmedenost in apatičnost v konstruktivno iskanje poti iz krize, sem prevzela vodenje podjetja. Delavski sveti obeh temeljnih organizacij in skupnih služb so se na seji dne 9. 3. 1977 odločili, da nadomeščam direktorja za čas njegove bolezni. Obveznost sem sprejela s trdnim prepričanjem, da bomo skupaj s kadrom, ki ga je bilo kljub številnim odhodom še vedno dovolj pri podjetju, znali stvari strokovno in politično tako pripraviti, da bomo rešitve lahko zagovarjali pred republiškimi organi, pred bankami in SDK-jem.

Naslednje tri mesece smo delali veliko in zavzeto s poslušom za socialne stiske zaposlenih in se brezkompromisno spopadali z birokratskimi ovira-

mi, ki jih v državnih organih nikoli ni manjkalo. Imeli pa smo tudi veliko prijateljev, ki so nam pomagali pri prepričevanju republiških organov. Osnovno je vendarle bilo to, da so nam zaupali, da znamo delati resno, strokovno pravilno in ne zamujamo dogovorjenih terminov. Postopoma se je tudi vzdušje v kolektivu začelo spreminjati. Brezup se je spremenil v ustvarjalno prizadevanje za izpolnitev konkretnih nalog. To je bil že pomemben dosežek. Tako je Idrija sorazmerno neopazno prebolela svojo doslej največjo gospodarsko krizo. V nadaljevanju bom naštetla nekaj najpomembnejših ukrepov, ki smo jih izpeljali od marca do konca maja 1977:

- ustavitev proizvodnje rude in pridobivanja živega srebra;
- prilagoditev sanacijskega programa novim zahtevam in zagotovitev sredstev za pokrivanje izgube;
- zagotovitev sredstev za investicije v program Gostola za 100 delavcev in program male mešalne mehanizacije za 75 delavcev;
- zagotovitev nadomestnega programa za 75 delavcev male mešalne mehanizacije pri IMP;
- prenos rudniških elektram na SENG Nova Gorica in izločitev TOZD ERCI (Elektronsko računalniški center Idrija);
- iskanje zaposlitev za rudarje v druge delovne organizacije;
- iskanje pogodbenih del zato, da se zadrži več kvalificiranih delavcev pri rudniku;
- prizadevanje za izjemno upokožitev 100 starejših in onemoglih rudarjev;
- oblikovanje strokovnega jedra 212+100 delavcev za vzdrževanje in konzervacijo rudnika;
- sprejem zakona o zagotavljanju socialne varnosti rudarjev in nadaljnji razvoj občine Idrija,

Pa pogledjmo, kako smo posamezne ukrepe izvajali

Začasna ustavitev proizvodnje rude in pridobivanja živega srebra

Ukrep smo sprejeli na strokovnem kolegiju takoj prve dni. Rudo so v jami že 10. marca nehali odkopavati. Peči pa smo v topilnici lahko ustavili s 1. aprilom, ker je bilo treba predelati že prej nakopano rudo. Formalno je sklep o tem sprejel delavski svet TOZD Jáma s topilnico na seji dne 25. marca 1977. Ta ukrep sicer ni bilo težko sprejeti. Težka in odgovorna je bila le odločitev, saj je bilo tako jasno, da smo začeli rudnik zapirati.

Dopolnitev sanacijskega programa in zagotovitev sredstev za pokrivanje izgube

Glavno besedo pri tem, ali bomo dobili sredstva za pokrivanje izgube iz leta 1976 in se izognili likvidaciji podjetja, je imel republiški izvršni svet, v njegovem ozadju pa gotovo še predsedstvo republike in CKZKS

(Centralni komite Zveze komunistov Slovenije). Slovenska vlada nam je postavila definirane zahteve: pripravo in sprejem sanacijskega programa, v katerem bo zapisano, da se proizvodnja začasno ustavlja, da se izmed 750-članskega kolektiva izloči strokovno jedro za vzdrževanje in konserviranje rudniških naprav in da se ostale delavce prezaposli v druga podjetja. Šele ko smo jim tako izdelan sanacijski program dostavili, so bili pripravljani na pogovor o pokrivanju izgube. Odločilen je bil sestanek s predstavniki republike in regije, ki smo ga v rudniški sejni dvorani sklicali skupaj s predstavniki občine dne 28. 3. 1977. Sestanka so se udeležili takratni odločujoči funkcionarji: ministra za industrijo in finance, glavni tajnik republiškega sklada skupnih rezerv, generalni direktor Službe družbenega knjigovodstva in generalni direktor Ljubljanske banke pa direktorja Službe družbenega knjigovodstva in Ljubljanske banke iz Nove Gorice, predstavniki republiškega sindikata in centralnega komiteja ter regijskih družbenopolitičnih organizacij in gospodarske zbornice. Odločitev, da se sredstva za pokrivanje izgube zagotovijo, seveda ni bila lahka, saj je bilo vsem jasno, da so postavke v sanacijskem programu, ki govorijo o ponovnem začetku proizvodnje, dokaj negotove. Prav zato seveda ni bilo zagotovil, da bodo dana sredstva kdaj povrnjena.

Bolj ko se je sestanek bližal koncu, bolj je kazalo, da do odločitve ne bo prišlo. Zavedajoč se, da take priložnosti, ko so skupaj vsi predstavniki organov, ki imajo odločujoč vpliv na našo usodo, ne bo več ali vsaj ne v teh 14 dneh, kolikor nam je še manjkalo do roka za pokrivanje izgube, sem zahtevala, da se odločijo med tremi možnimi izhodi:

V TOZD "Jama s topilnico" se s 1. aprilom 1977 ustavi proizvodnje živega srebra.

Individualni poslovodni organ in službe morajo storiti vse, da se s tem dnem prične realizacija načrtov za konzervacijo in vzdrževanje objektov ter naprav, kot to izhaja iz sanacijskega programa in detajlnih načrtov za posamezna področja dela.

Delo na konzervaciji se opravi tako, da se začasno uporabi za operativno delo organizacijsko shemo, ki jo nakuže sanacijski program.

Zadolžen: Prelovec Ivo.

Ker sanacijski program predvideva časovno zmanjševanje števila zaposlenih v vsaki TOZD in RŽS kot celoti, je potrebno čim hitreje v organizacijah združenega dela v Idriji zagotoviti delo delavcem, katerih delo pri RŽS v prihodnje ne bo več potrebno in to v sodelovanju z organizacijami združenega dela, kjer se bodo delavci zaposlili ter skupnostje za zaposlovanje in Izvršnim svetom SO Idrija.

Ta naloga je zelo kompleksna in po vsebini bolj dolgoročna, zato je najprimernejše, da se na nivoju občine oblikuje posebna delovna skupina, ki bo neposredno zadolžena za realizacijo te naloge.

Zadolžen: Berišič Marijan.

- ali pokrijejo izgubo in bomo lahko delali naprej po sprejetem sanacijskem programu
- ali naredijo izjemo po zakonu o sanaciji in nam, s tem pa tudi sebi, pustijo še nekaj več časa za razmislek
- ali pa ne naredijo nič in bo podjetje šlo v likvidacijo z vsemi posledicami za 800-članski kolektiv, za občino in za mesto Idrija.

Generalni direktor SDK-ja se je seveda takoj oglasil, da izjeme po zakonu o sanaciji ne morejo narediti. Da ne bi naredili ničesar, tudi ni šlo, saj je bil že sprejet zakon o zagotavljanju socialne varnosti delavcev rudnika. Tako pristojnim ni ostalo drugega, kot da se odločijo za pokrivanje izgube. Najtežje je to sprejel generalni tajnik sklada skupnih rezerv Anton Hren, ki je svoje pomisleke utemeljeval s tem, da ima še 31 drugih podobnih zahtevkov, sredstev pa vsega le 570 milijonov. (Izguba Rudnika živega srebra je znašala 87 milijonov, vendar jo je sklad pokrival le delno).

Zagotovitev sredstev za investicije v program Gostola in Male mešalne mehanizacije

Potem ko so se odločili, da pokrijejo izgubo, so odgovorni republiški predstavniki na sestanku 23. 3. zagotovili, da bodo pomagali pri financiranju programov za pre zaposlitev rudarjev. Takrat je imel ustrezno pripravljen investicijski program le Gostol iz Nove Gorice, in sicer za 100 rudniških delavcev, pretežno iz elektrostrojnega obrata. Dobil je zagotovilo za 20 milijonov din sredstev iz sklada skupnih rezerv in 28 milijonov od Ljubljanske banke. Sredstva so bila dana v obliki kredita z ugodnimi obrestnimi merami in 4-letnim moratorijem na začetek odplačevanja. Sklenili so, da se pod enakimi pogoji financira tudi program Male mešalne mehanizacije, ko bo ustrezno pripravljen in ga bo dobil inštitut banke.

Po tem sestanku je tudi pre zaposlovanje v druge delovne organizacije šlo lažje, saj so podjetja videla, da imajo dejansko možnost za pridobitev finančnih sredstev pod ugodnejšimi pogoji.

Pridobitev nadomestnega programa za 75 delavcev Male mešalne tehnike

Pri tem, ko smo iz dneva v dan preštevali možnosti za pre zaposlitev rudarjev, so bili za nas izjemnega pomena tisti programi, ki so zagotavljali večje število delovnih mest. V začetku sta bila taka dva programa. Gostolov program za izdelavo pekarske opreme je predvideval delo za 100 delavcev, pretežno iz elektrostrojnega obrata. Program Male mešalne mehanizacije pa je predvideval ustanovitev novega obrata ali TOZD-a v okviru rudnika za 75 rudarjev, ki jih je bil rudnik že prej usmeril na usposabljanje za kovanjarje. Z odobritvijo začetnih finančnih sredstev je Gostolov program, za katerega je skrbel ing. Franc Flander s sodelavci v elektrostrojnem

obratu, stekel, pri Mali mešalni mehanizaciji pa se je zataknilo. Inštitut Ljubljanske banke je bil mnenja, da rudnik v tej fazi ni finančno sposoben ustanoviti nove firme in naj zato ta program prevzame ena od delovnih organizacij s področja strojogradnje. Žal se nobeno od podjetij iz sestavljene organizacije združenega dela Strojogradnje (Litostroj, IMP, Gostol, Metalna, Riko, Indos, STT, Kladivar, Kovind) ni odločilo za prevzem te investicije. To je bilo za nas težko spoznanje, saj smo morali zdaj iskati delo še za 75 rudarjev, za katere smo bili prepričani, da ga že imajo. Še posebej je bilo to hudo za rudarje same. V stiski so se odločili za stavko. Nisem vedela, da se pripravljajo, me je pa na to opozoril član ekipe za Medicino dela doktor Šebek. Predno so šli na cesto, sem jih sklicala, jih skušala pomiriti in jim povedati, da imajo kljub vsemu več možnosti za zaposlitev kot ostali rudarji, ki niso bili na usposabljanju. S težavo sicer, vendar mi jih je le uspelo pregovoriti. Stavke ni bilo, čeprav so nekateri možje postavili pred občino že čakali stavkajoče rudarje. Zdaj je bila pred menoj nova naloga, kako nadomestiti izpadli program. Gostol se je odločil za zaposlitev dodatnih 20 ljudi. Ostalo jih je še 50. Edina možnost v občini bi bil IMP, ki pa ni imel za to ustreznega proizvodnega programa. Nekateri od mojih sodelavcev so mi svetovali, naj dobim preko vplivnih republiških funkcionarjev pot do generalnega direktorja IMP Krumpaka. Šla sem do člana predsedstva republike Antona Boleta, ki je bil v predsedstvu zadolžen za gospodarstvo. Z njegovim posredovanjem mi je uspelo – IMP je prevzel 50 delavcev.

Prenos rudniških elektrarn na SENG Nova Gorica in izločitev TOZD ERICI

Delavci rudniškega računskega centra (18) so se sami odločili, da izstopijo iz okvira rudnika in ustanovijo samostojno organizacijo. To je bila najbolj elegantna in tudi s formalnopravnega vidika najčistejša rešitev.

Rudniške elektrarne so bile tehnično v precej klavnem stanju. Že dolgo ni nihče vanje vlagal. HE Mesto je bila zunaj in znotraj podprta s tramovi, da se ni sesedla. Direktor TOZD ESO ing. Flander je bil mnenja, da je najprimerneje, tako za delavce kot tudi za objekte, če jih vključimo v Soške elektrarne. Šlo je brez težav. Vodstvo SENG je z velikim razumevanjem izpeljalo prenos, elektrarne so nato zgledno uredili, delavci (11) pa so ohranili ustrezno zaposlitev.

Zaposlovanje rudarjev v druge delovne organizacije

V letu 1977 se je v druge delovne organizacije prezaposlilo 245 delavcev rudnika, med drugimi: Iskra 50, ETA 32, Kolektor 27, Slovenijales 25, Gozdno gospodarstvo 21, Zidgrad 6, Avtoprevoz 7 itd. Delovna mesta v večini naštetih podjetij niso najbolj odgovarjala profilu rudarjev. Delo za trakom se pač ne da primerjati z delom na jamskem odkopu. Da bi vendarle

poiskali najprimernejša delovna mesta in nanje usmerili kar najbolj prave ljudi, je bila potrebna temeljita strokovna analiza. Zato smo v to delo vključili Inštitut za medicino dela pod vodstvom Sama Modica. Skupaj z našo kadrovsko službo (Marijan Beričič), Skupnostjo za zaposlovanje (Dora Makuc), obratno ambulanto (dr. Alfred Kobal) in izvršnim svetom občine (Marjan Groff in Gabi Blaj) so opravili obširno in zahtevno delo.

Iskanje pogodbenih del

Glavni pobudnik in nosilec naloge za iskanje del po pogodbah je bil poslovodja jame Ivo Prelovec. Tovrstna dela so bila zelo pomembna, saj smo le na ta način lahko zadržali pri rudniku večje število usposobljenih rudarjev. Največja skupina (24) je delala v REK Velenje. Tja smo predstavili tudi tako rekoč nov avtomatski odklopni in nakladalni stroj Alpine AM 50.

Druga večja skupina (20 ljudi) je delala po pogodbi na Soškem gozdnem gospodarstvu. Delo v gozdu je bilo za rudarje posebej primerno. Po eni strani je podobno rudarskemu delu, po drugi strani pa bi to lahko ostala stalna oblika kroženja z delovišč s povečanimi koncentracijami Hg hlapov v zraku. Manjše skupine (3 do 6 ljudi) so delale pri raznih cestnih in vodnogospodarskih objektih, pri montaži hiš v Jelovici, pri TRIMO itd. Po pogodbi so opravljali tudi globinsko vrtnanje, kemijske analize za Salonit, Rudnik urana Žirovski Vrh, Kolektor, tovarno ETA Cerkno itd. V krizi se je pokazalo, da so rudniški delavci sposobni kvalitetno opravljati najrazličnejša dela tudi izven svojega neposrednega delokroga.

Izjemna upokožitev 100 starejših in onemoglih rudarjev

Ekipe Inštituta za medicino dela je skupaj z obratno ambulanto, Zavodom za zaposlovanje in našo kadrovsko službo kmalu ugotovila, da je pri rudniku okrog sto delavcev, za katere ne bo mogoče dobiti delovnih mest v idrijski občini. To so bili po večini starejši, od jamskega dela izčrpani delavci, ki pa niso imeli formalnih pogojev za invalidsko upokožitev. Rudnik jih je zaposloval na lažjih delih v jami in izven nje. Zanje bi prišla v poštev vratarska ali podobna delovna mesta, ki pa jih je bilo v občini le omejeno število.

Težavo smo predstavili republiškem sekretarju za delo Stanetu Božiču in njegovi pomočnici, sicer pa znani sindikalni delavki Anki Tominškovi. Hitro sta razumela (posebno Tominškova) vso težavnost položaja in nam poskušala pomagati pri prepričevanju republiške invalidske komisije. Tu pa je šlo zelo težko. V začetku so se držali strogega stališča, da pač lahko delajo le v skladu z zakonom in pravilnikom. Ko smo jim nato od primera do primera razložili, da pač ni izhoda, da je to izjemen primer množične

prezaposlitve, da teh ljudi ne moremo pošiljati izven kraja bivanja, tako zaradi njihove starosti in pa tudi siceršnjega psihofizičnega stanja. Ko sem še posebej poudarila, da bi najbrž prav oni lahko to najboljše razumeli, so počasi začeli spoznavati naš položaj. Rezultat razgovora je bil, da so onemogle rudarje začeli postopoma obravnavati in jih invalidsko upokojevati. Meni pa se je odvalilo z ramen zares težko breme.

Oblikovanje strokovnega jedra 212+100 delavcev, ki ostanejo pri rudniku za vzdrževanje in konzerviranje rudniških naprav in objektov

Skladno s sanacijskim programom je bilo potrebno za vzdrževanje rudniških naprav izbrati izmed okrog 750-članskega kolektiva 212 delavcev in za prvo leto še dodatnih 100 za konzervacijo tistih naprav, ki bi se lahko uporabile za ponovno proizvodnjo po letu 1981. Selekcija nikakor ni bila enostavna, če pomislimo, da so skoraj vsi delavci želeli ostati pri rudniku. Republiški sekretar za industrijo Ivo Klemenčič nam je skoraj vsak dan telefoniral in zahteval, da takoj pripravimo spisek ljudi, ki naj bi ostali pri rudniku. A kako naj bi ga pripravili, dokler nismo vedeli, kam z ostalimi? Vprašanje je bilo, kako naj sploh pristopimo k izbiri, da bo pošteno za delavce in prav za podjetje. Za nasvet smo se obrnili na družbenega pravo-branilca samoupravljanja Cvetka Vidmarja iz Nove Gorice. Svetoval nam je, naj najprej izdelamo čimbolj precizne kriterije za izbor delavcev, jih obravnavamo in sprejmemo na zborih delavcev in na referendumu skupaj s sanacijskimi ukrepi. Tako smo tudi storili. Prednostni kriteriji so bili:

- strokovnost
- delovna sposobnost
- delovna doba pri RŽS
- socialni položaj, pri čemer so imeli prednost delavci samohranilci, tisti s številnejšo družino in tisti, ki niso imeli drugih virov za preživetje.

Po dobri pripravi in resnično temeljitim pogovorom z delavci na zborih je referendum uspel. To je bilo toliko pomembnejše, ker je bilo referendumsko vprašanje, ali se strinjajo s celotnim programom ukrepov za sanacijo, to se pravi s tem, da ostane pri rudniku le 212 delavcev, ostali pa se prezaposlijo oziroma upokojujejo.

Da bi razporeditev delavcev izvedli kar najbolj pravično in demokratično, smo odbor za medsebojna razmerja razširili še s predstavniki sindikata in delavskih svetov. Po predlogu kadrovske službe je nato odbor na zaprti seji pod strogim strokovnim nadzorom izkušenega pravnika Mihe Hladnika, ki mi je bil tudi sicer v veliko pomoč pri nešteti pravnih zapetljajih, opravili izbor delavcev za strokovno jedro. Kako resno je bil ta izbor opravljen, govori podatek, da se je pritožilo le 6 delavcev, pa še te pritožbe smo lahko rešili.

Sprejem zakona »O zagotavljanju socialne varnosti delavcev RŽS in nadaljnji razvoj občine Idrija«

Reševanje ekonomske in socialne krize rudnika je bilo v tedanjem družbenem sistemu velika izjema. Ukrepov zato ni bilo možno nasloniti na obstoječo zakonodajo. Na iniciativo republiškega predsedstva je zato republiški izvršni svet pripravil za rudnik in Idrijo poseben zakon z naslovom »Zakon o zagotavljanju socialne varnosti delavcev rudnika Idrija in

Št. 7 — 31. III. 1977

URADNI LIST SRS

Stran 345

352.

Na podlagi 2. točke 379. člena ustave Socialistične republike Slovenije inčaja Predsedstvu Socialistične republike Slovenije

UKAZ

o razglasitvi zakona o zagotavljanju socialne varnosti delavcev Rudnika Idrija in nadaljnega razvoja občine Idrija

Razglasi se zakon o zagotavljanju socialne varnosti delavcev Rudnika Idrija in nadaljnega razvoja občine Idrija, ki ga je sprejela skupščina Socialistične republike Slovenije na seji Zbora občin dne 23. marca 1977 in na seji Zbora občin dne 23. marca 1977.

Sl. P 0190-111/77

Ljubljana, dne 23. marca 1977.

Predsednik
Sergej Kraigher i. r.

ZAKON

o zagotavljanju socialne varnosti delavcev Rudnika Idrija in nadaljnega razvoja občine Idrija

1. člen

Da se zagotovi socialna varnost delavcev v Rudniku živega srebra v Idriji ter nadaljnji gospodarski in družbeni razvoj občine Idrija, ki sta posledica zaradi prenehanja proizvodnje živega srebra v idrijskem rudniku in zaradi pomanjkanja dohodka, kvirnjolega iz te proizvodnje, je za obdobje 1977—1980 potrebna ekonomska in družbena solidarnostna akcija organizacij družbenega dela, samoupravnih interesnih skupnosti, tašnih organizacij ter drugih samoupravnih organizacij in skupnosti v SR Slovenije.

2. člen

Da se omogoči solidarnostna ekonomska in družbena akcija iz prejšnjega člena, so samoupravni nosilci družbenega razvoja v občini Idrija, organizacije družbenega dela, samoupravne interesne skupnosti, tašne organizacije ter druge samoupravne organizacije in skupnosti dolžne opraviti postopek za družbeno dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje o izrubevanju dela in sredstev.

Postopek za sklepanje družbenega dogovora tašne izvršni svet Skupščine Socialistične republike Slovenije. Samoupravno sporazumevanje spoštujajo Gospodarska zbornica Slovenije.

3. člen

Z družbenim dogovorom iz prejšnjega člena se določijo:

- program zagotovitve socialne varnosti delavcev Rudnika živega srebra Idrija in nadomestitve izgubljenega dohodka v občini Idrija zaradi prenehanja proizvodnje živega srebra, zlasti z razširitvijo drugih obstoječih proizvodnih zmogljivosti in z usmeritvijo novih projektov in investicij na območju občine Idrija;
- način izrubevanja sredstev, vlaganih in sovladanih po navedbi, ki veljajo za medsebojna razmerja pri skupnem ustvarjanju dohodka, v razširjeno okolico v nove zmogljivosti na območju občine Idrija;
- način vzajemnega reševanja socialnih in drugih problemov, ki jih je treba kot posledico izpada do-

hodka zaradi prenehanja proizvodnje živega srebra reševati s solidarnostnim izrubevanjem sredstev v okviru samoupravnih interesnih skupnosti na področju družbenih dejavnosti.

4. člen

Gospodarska zbornica Slovenije skrbi za ureditvevanje družbenega dogovarjanja predvsem tako, da poveruje razvojne pobude organizacij družbenega dela ob upoštevanju gospodarskih in družbenih razvojnih potreb občine Idrija ter potreb optimalnega razvoja Socialistične republike Slovenije.

Organizacije družbenega dela sodelujejo v solidarnostni akciji z izrubevanjem sredstev za investicije po navedli dohodkovnih odnosov.

Šašne organizacije sodelujejo v solidarnostni akciji s krediti, z ustreznimi akti, določili, v skladu z družbenim planom SR Slovenije, kriterije in pogoje kreditiranja.

5. člen

Socialistična republika Slovenija in občina Idrija sodelujeta pri solidarnostni akciji iz 1. člena tega zakona:

- z opredeljevanjem usmeritev v okviru samoupravnega sistema družbenega planiranja;
- z ukrepi davčne politike in drugimi ukrepi, določenimi s posebnimi predpisi;
- z ustreznimi urbanističnimi politikami in zagotavljanjem lokacij za nove objekte, ki se bodo gradili na območju občine Idrija.

6. člen

Tu zakon začne veljati osem dni po objavi v Uradnem listu SRS.

Št. 18-1/77

Ljubljana, dne 23. marca 1977.

Skupščina
Socialistične republike Slovenije

Predsednik
Marijan Brncelj i. r.

Ukaz o razglasitvi zakona o zagotavljanju socialne varnosti delavcem Rudnika Idrija in nadaljnega razvoja občine Idrija in Zakon o zagotavljanju socialne varnosti delavcev Rudnika Idrija in nadaljnega razvoja občine Idrija, Uradni list SRS, št. 7, 31. 3. 1977

nadaljnega razvoja občine Idrija«. Zakon je določal, da je za zagotovitev socialne varnosti delavcev rudnika ter nadaljnji gospodarski in družbeni razvoj občine potrebna za obdobje 1977–1980 ekonomska in družbena solidarnostna akcija organizacij združenega dela, samoupravnih interesnih skupnosti, bančnih organizacij ter drugih samoupravnih organizacij in skupnosti v SR Sloveniji. Republiška skupščina je zakon obravnavala in sprejela na sejah zbora združenega dela in zbora občin dne 23. marca 1977. Kot delegatka zbora združenega dela sem imela v razpravi možnost predstaviti vso težo rudniških razmer. Dobili smo široko podporo delegatov. Zakon je bil sprejet soglasno. Na osnovi zakona so nato banke, samoupravne interesne skupnosti in drugi dejavniki v SR Sloveniji sklepali družbene dogovore in samoupravne sporazume, ki so zagotavljali finančna sredstva za investicije v gospodarstvo pa tudi v objekte družbenih dejavnosti. Tako je Idrija v nadomestilo za izpad dohodka rudnika dobila podporo za razvoj drugih gospodarskih panog, od katerih so mnoge še danes uspešne. Sredstva so se stekla tudi v negospodarstvo. Kar nekaj pomembnih objektov je bilo zgrajenih tudi s pomočjo te solidarnostne akcije.

Če pogledamo končni izid tako zastavljenega reševanja rudniške krize, lahko ugotovimo, da se je široko zastavljena solidarnostna akcija izkazala ne le za socialno pravično, temveč tudi ekonomsko učinkovito. Marsikomu bi bila lahko za vzor tudi v današnjih časih.

VIRI

- PROGRAM UKREPOV ZA ZAGOTOVITEV USPEŠNEGA POSLOVANJA RŽS V LETU 1981 IN ZAGOTOVITEV SOCIALNE VARNOSTI DELAVCEV, ZAPOSLENIH PRI RŽS, Z DNE 15. 3. 1977
 ZAKLJUČNI RAČ.UNI IN POSLOVNA POROČILA RŽS OD LETA 1970 DO 1977, ARHIV RŽS
 OSEBNE ZABELEŽKE IZ ČASA OD 8. 3. 1977 DO 30. 6. 1977 – IVICA KAVČIČ
 PREDLOG SKLEPOV ZA SKUPNI SESTANEK DELAVSKIH SVETOV TOZD, DELOVNE SKUPNOSTI IN DELOVNE ORGANIZACIJE Z DNE 23. 3. 1977 – ARHIV RŽS
 SKLEPNI ZAPISNIKI SKUPNIH SESTANKOV DELAVSKIH SVETOV TOZD JAMA S TOPILNICO, TOZD ESO IN DSSS Z DNE 25. MARCA, 26. APRILA IN 23. MAJA 1977, ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA – ODDELEK V IDRJI
 ZAKON O POGOJIH IN POSTOPKU ZA SANACIJO, UR. LIST SFRJ, 31, 12, 1976
 ZAKON O ZAGOTAVLJANJU SOCIALNE VARNOSTI DELAVCEV RUDNIKA IDRJA IN NADALJNEGA RAZVOJA OBČINE IDRJA, UR. LIST SRS, 31, 3, 1977

Ulica svete Barbare pred letom 1945

RAFKO TERPIN

TA USRANA GASA
VIA MONTELLO
LJUBLJANSKA ULICA
ULICA SVETE BARBARE

do leta 1918
1918 do 1943
1945 do 1993
od 1993 dalje

PREDEL MESTA MED CERKVIJO
SV. BARBARE IN NIKOVO S HIŠNIMI
ŠTEVILKAMI LETA 1945

- 1 PETROVČIČ
- 2 PADARIJA
- 3 GRAHELJ današnje ime
- 4 ŠINKOVEC
- 5 NAGODE
- 6 LIPUŠČEK
- 7 TUŠAR
- 8 POLONA
- 9 NOVAK
- 10 ŽUMER
- 11 BRATINA
- 12 URŠIČ
- 13 BRATUŠ
- 14 TREVEN
- 15 TONA
- 16 KUŠTRINKA
- 17 ŠULGAJ
- 18 TONČEK

V naslednjem zapisu bi se rad temeljiteje spomnil stare idrijske ulice, ki je med bombardiranjem 1945. največ pretrpela in ki se je po letu 1950 tako rekoč ni dalo več prepoznati. Skoraj bi lahko rekli, da je ulica pomladi 1945. nehala obstajati. Šele zadnja leta jo začnemo spet oživljati.

Lotimo se je s spodnjega konca. S ceste Kosov most – Mestni trg se je začnjala v vseh časih enako, takoj za Kosom (Bončina) levo. Desno je zid okrog Trevnove zemlje tekel podobno kot danes obroba mestnega parka z vodometom. Trevnov zid so podrli ob urejevanju parka 1951. leta. V zid sta bili vgrajeni dve plošči: ena je označevala višino vode (Nikove) ob strašni poplavi 27. septembra 1926, drugo je vzdal Valentin Treven v spomin na postavitvev zidu (1896). Škoda je vsaj obeležja iz 1926. leta.

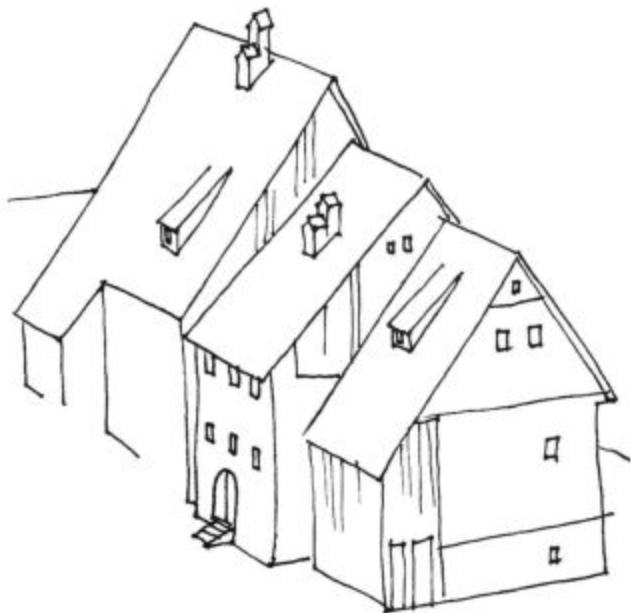
Na prostoru današnjega parka (vodomet) se je dvigala obsežna Trevnova hiša.

V 19. stol. je bila hiša Gnezdova (*Gnjezda*), znano je, da je bil 1838. v njej rojen *Josip Gnezdova* (1838–1875), glasbenik, mestni organist, pevovodja, skladatelj in učitelj. 1818. je njegova sestra hišo prodala *Albinu Trevnu*, po katerem jo je leta 1916. leta dedoval *Karel Treven* iz sosednje hiše preko ceste (Idrija štev. 102).

Hiša je bila prav velika, grajena v treh nivojih, tisti pod cerkvijo sv. Barbare je bil najvišji. Dvoriščna stran je bila zelo slikovita, do polkrožnega vhoda je vodilo nekaj stopnic. Dvorišče je bilo tlakovano s kamnitimi ploščami. Okna so bila belo obrobljena, beli so bili tudi venci. Hiša je vedno gostila kup družin, saj je razpolagala s številnimi prostori.

Povejmo, da sta bila kar dva Trevnova gospodarja idrijska župana: *Valentin* (1876–1880, v času njegovega županovanja so obnovili ali kar postavili cerkev Sv. križa) in *Karel* (1922–1924). *Karel* je bil močan posestnik in znan mestni trgovec pa tudi njegova žena je bila pomemben element idrijske gospode. Hiša je bila bombardirana 21. aprila 1945 ob 11.50. Skoraj vsa je zgorela.

TREVEN 1918, IDRIJA ŠTEV. 95/96,
VIA MONTELLO 14

TONČEK 1981, IDRİJA šteV. 424,
VIA MONTELLO 18, LJUBLJANSKA 18

Na ožini med cesto in Nikovo takoj za Kosom je tičala *Tončkova hiša*.

Pred 1889. letom je bila hiša *Žnidaršičeva*, najbrž sta bili tedaj še dve manjši stavbi. Tega leta jo je kupil premožen posestnik iz soseske, *Anton Ipavec*. Naslednjih pet let so bili gospodarji *Križiči*, od njih pa jo je 1902. leta kupil kovač *Anton Kogej*. Mogoče je po njem ostalo ime. Kogejeva je ostala do konca. Že pred 1850. letom je bila v hiši mesarija, še prej pa, v Mrakovih časih, je tod nekje deloval rudniški mlin, ki ga je napajala tudi voda iz rak. Hišo, kakršno smo poznali, je pozidal in dvignil *Filip Križičev*. Odtlej je bila v stavbi vedno gostilna in mesarija. Po drugi svetovni vojni je imel v pritličju mesnico *Nini Bončinov*. 1945. leta hiša ni bila resno poškodovana. Vemo, da jo je 1987. odkupil idrijski Kolektor, podrli so jo 1990. leta. Istočasno so obnovili in tlakovali strugo Nikove. V prekopani cesti Ta usrane gase so se tedaj videli ostanki zasutega vodnega kanala, ki je v prejšnjih stoletjih prinašal vodo izpod Nebes do rudniškega mlina.

ŠULGAJ 1981, IDRİJA ŠTEV. 89/90,
VIA MONTELLO 17, LJUBLJANSKA 17

Tik za Tončkovo je vzporedno stala *Šulgajeva hiša*.

Zgodovina pove, da jo je 1875. leta z izročilno pogodbo dobil *Jožef Šulgaj*. Po njem je hiši ostalo ime. 1925. leta jo je kupila *Marija Franc*, rojena *Bajt*, iz hiše šteV. 318 (Pri Bajtu, Kosovelova ulica). 1949. leta je stavbo po njej dedovalo kar sedem Bajtovih dedičev. 1963. leta se je krojač *Feliks Poljanec* precej namučil, da je srečno uredil kupčijo. 1990. so hkrati s Tončkovo podrli tudi hudo dotrajano *Šulgajevo hišo*.

KUŠTRINKA 1945, IDRİJA ŠTEV. 439,
VIA MONTELLO 16

Ob cesti levo je brž za Šulgajem tekla hkrati s cesto dvojna zraščena stavba, dvonadstropna *Kuštrinkina* in pritlična *Tonina*.

Staro stavbno parcelo, na kateri je že stalo gospodarsko poslopje, so že 1866 imeli *Abrami*. 1890. so svet prodali *Ivanu Vončini*, ki je tedaj živel v Trevnovi hiši čez Gaso. Verjetno je hišo prav on postavil. 1895. je dedovala vdova *Katarina*, za katero je v dokumentih že zapisano, da je živela v hiši šteV. 439.

Šele 1930. je hišo kupila *Frančiška Kastrin*, po idrijsko *Kuštrin*. Pred drugo vojno je bila v poslopju manjša trgovinica, frizernica (*Bočin*) in bufet *Pri Varemengavcu* (furlanska kletvina). Lastnik se je baje pisal *Della Corda*, zato so Idriščani rekli tudi: *Pri Delagordicu*. Hiša je skupaj s sosednjo dvakrat gorela: 20. marca 1945 in 23. aprila 1945, v zadnjem zračnem napadu.

Hiša je imela podobno zgodovino in tudi usodo kot Kuštrinkina. 1889. leta je stavbno parcelo z gospodarskim poslopjem kupila *Antonija Makuc*. Ona je hišo 1906. tudi postavila – in hiši dala ime. 1912. leta je hišo poverbal *Anton Vončina*, ki je tam že stanoval. 1935. je končno dedoval sin *Janko*. Zanimivo je, da je bila 1913. leta v hiši mesnica *Josipa Kavčiča*. Okrog 1917. leta je *Kavčič* kupil hišo na Ta novem placu in tja preselil mesnico.

Še med drugo vojno je imela spodaj trgovino z zelenjavo *Ana Lampe-Lampečka*. Po prvem bombardiranju 20. marca 1945 so streho še utegnili za silo pokriti. Drugo bombardiranje je uničilo celo hišo. Po vojni so *Janku Vončini* ponudili odškodnino kot v posmeh: Toliko krompirja, kolikor bi ga zraslo na njegovi parceli!

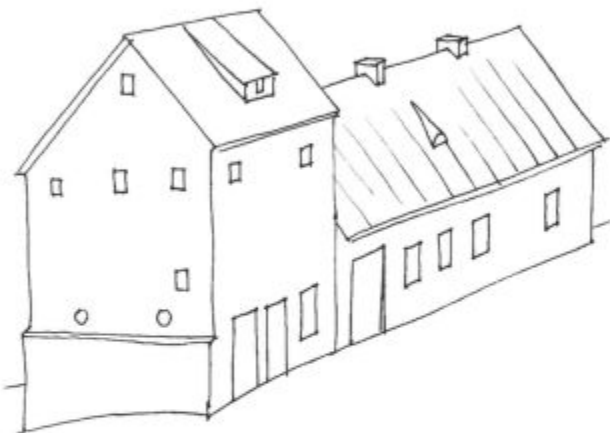
Med Teatrom, Tonino hišo in Čibejem je stala še ena dvojna, zaraščena stavba, višja *Bratuševa* in nižja *Uršičeva*.

Gre za starejšo stavbo. Pred 1850. je bil lastnik *Gregor Podobnik*, 1883. pa *Marija Vončina*. 1889. jo je z izročilno pogodbo dobil *Anton Vončina*. (Očitno gre za drugo osebo z enakim imenom in priimkom.) *Anton Bratuš* je hišo kupil 1897. leta in 1930. je dedovala *Pavla Bratuševa*. Po bombardiranju najbrž poškodovano hišo so podrli 8. avgusta 1953. leta.

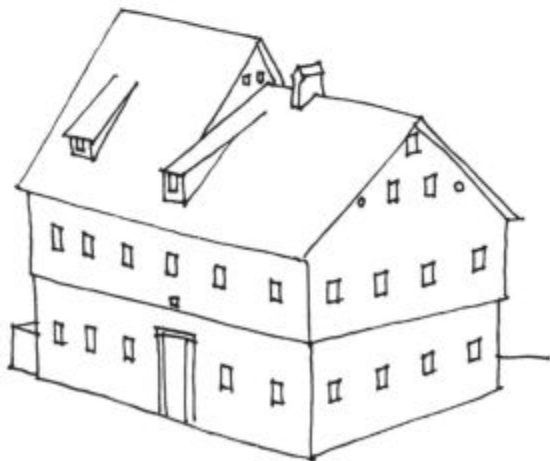
Bratuševa se je držala Uršičeva, njena streha je imela manjši naklon, vendar je bila prav tako nadstropna stavba.

Ulica svete Barbare pred letom 1945

TONINA HIŠA 1945, IDRIJA ŠTEV. 435,
VIA MONTELLO 15

BRATUŠ 1877, IDRIJA ŠTEV. 91/92,
VIA MONTELLO 13, LJUBLJANSKA 13

URŠIČ 1877, IDRİJA ŠTEV. 90/91,
VIA MONTELLO 12, LJUBLJANSKA 12

Že 1852. so bili gospodarji *Uršiči*, tako je ostalo vse do njenega konca. 1911. leta jo je verbalna zadnja v vrsti. *Pepca Uršičeva*. Podrli so jo nekoliko prej kot Bratuševo, spomladi 1953.

NOVAK 1926, IDRİJA ŠTEV. 92/97,
VIA MONTELLO 9

V kotu med Magazinom in Teatom se je držala *Novakova* hiša. Bila je precej velika dvonadstropna stavba. Še celo pred ogromno Magazinovo steno je je bilo kar nekaj skupaj.

Do 1926. leta je bila hiša *Abramova*, še prej pa se sredi 19. stoletja kot lastnik pojavlja *Andrej Beričič*. 1926 leta je hišo podedovala *Pepca Novakova*. *Rajko Abram*, učitelj iz te hiše doma, je padel v 1. svetovni vojni. Pred 1917. letom je bila v hiši trgovina *Ana Lampe* iz Pronta. Iz časov 2. svetovne vojne pa se pojavlja črnolasa *Karmen*, ki je, pravijo, večkrat ozaljšala prag domače hiše, in idrijski možakarji imajo za te reči temeljit spomin. Hiša je imela trgovino skoraj do konca, prav nazadnje je v njenih pritličnih prostorih delal čevljar *Vidmar* iz Pronta.

Stavba je bila zanesljivo ulici v okras, okna so imela polknice in bele okvirje, portal je bil iz svetlega klesanega kamna. 1945. leta je med bombardiranjem pogorela.

BRATINA 1880, IDRİJA ŠTEV. 93/98,
VIA MONTELLO 11

Zraščeni stavbi *Bratinova* in *Žumrova* sta stali pod Turkom, na zahodnem robu današnjega spodnjega parka. *Bratinova* je bila višja in je čez dvorišče gledala proti Trevnu.

Kot gospodar je že 1879. zapisan *Johan Bratinov*. Pred 1850. letom, zgleđa, *Žumrove* še ni bilo, tedaj si jo je lastil *Anton Zelenc*. 1942. je hišo dedovala *Zofija Bratina*, poročena *Lemut*. Hiša je bila prav imenitna, še 1877. je imela na dvoriščni strani kar tri polkrožne vhode. Nad njimi, v vrhu zatrepa, so bila vgrajena senena vrata na podstrežje, kot marsikje v Idriji, kjer so imeli pri hiši živino. Pred 2. vojno je imel spodaj prodajalno klobukov *Del Po*. Dodajmo še, da je v sosednji Trevnovi hiši imel pred 1. vojno klobučarno *Brumen*. Ena od hčera *Brumnovega* sina je vzela *Del Poja* in klobučarstvo je vendar šlo dalje. To so bili časi, ko

so klobuk nosili prav vsi moški, še mnogi šolarji se mu niso mogli odreči.

Bratina je imel pod vojskarsko cesto dve lepi parceli (danes prva dva bloka). Bližnji *Ferjančiči* so večkrat dali vedeti, da kot sosed *Bratina* nikoli ni bil posebno prijazen.

V prvem nadstropju so nekdanj stanovali *Rezijani*, ki so se enkrat pod Lahi preselili k *Franci Lapajnetovi* v Grapo. Hiša je 1945. leta cela pogorela.

je po nastanku le nekoliko mlajša stavba. 1862. je kupil svet, morda tudi že za hišo *Anton Pirc*. 1998. pa je hišo podedovala *Rozalija Merlak*, poročena *Žumer*. Ve se, da je bil stari *Žumer* kovač. Hiša je bila bombardirana že med 1. vojno. Tedaj, ko so Italijani naletavali v nizkem letu, je odkrilo streho. Bombardiranja 1945. leta hiša ni prestala.

Na naši poti skozi staro ulico bomo izpustili rudniški Magazin in Golijevo skladišče. Pretisnili se bomo skozi. Na zahodni strani Golijevega skladišča je brž čez ozko cesto še v povojnem času stala drobna *Polonina* hiša (danes cesta in stavba s trgovino Kmetijske zadruge).

Pred 1850. letom si je lastil hišo in še sosednjo »Šinkovčevo« (danes gostilna *Pri Škafarju Martin Trohov*. 1873. je verbalna *Frančiška Šinkovec*. 1903. jo je kupil *Franc Štravs*. Najbrž si je v naslednjih letih nabral preveč dolga, kajti leta 1922 je zapisano, da je hiša odslej last *Občnega konsumnega društva* v Idriji. Tako je šlo le nekaj let. Štravsi se niso dali. 1927. leta jo je odkupil nazaj v hiši stanujoči mesar *Ladko Štravs*. Dobro je vedeti, da so že pred 1. svetovno vojno imeli *Štravsi* hlev v grapi za Šelštviijo, to so bili mračni prostori poznejšega *Odpada*. Hlevu so sosedje tedaj pravili *Kminčkova štala*, smemo torej misliti, da so se *Štravsi* v Idrijo priselili s Cerkljanskega ali okolice? Mogoča se zdi celo povezava s slavnim fotografom, Cerkljanom, *Josipom Štravsom*? Po *Ladkovi* smrti je še dolgo dobro mesarila njegova soproga *Polona*. Po njej je hiši do konca ostalo ime. Malo pred drugo vojno, 1937. leta je

ŽUMER 1880, IDRIJA ŠTEV. 94/96,
VIA MONTELLO 10

PRI POLONI 1950, IDRIJA ŠTEV. 80/81,
VIA MONTELLO 8, LJUBLJANSKA 8.

hišo odkupila *Cooperativa Economica Cristiana* (Katoliška zadruga Idrije). Med vojno stavba ni bila poškodovana. Po vojni pa je v mesnici največ delal *Frane Kendov* s Kurjega vrha. Nad mesnico je do konca bivala družina *Božič*. Hišo so podrli okrog 1960. leta.

LIPUŠČEK 1950, IDRİJA ŠTEV. 74/75,
VIA MONTELLO 6, LJUBLJANSKA 6

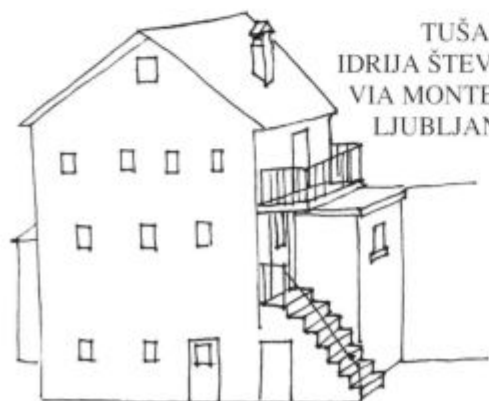

Takoj za Polonino hišo je bila ulici v okras prelepa, simetrično oblikovana in visoka *Lipuščkova* stavba.

Imela je hudo strmo streho in v zatrepu še dve nadstropji. Streho sta bogatila dva velika ajkrla. Vsaj celo 19. stoletje je bila hiša v lasti močne družine *Stajer*. V tem času je v hiši gostujočega *Johana Kumra* (okrog 1870.) poročila *Antonija Terpin* s števil. 228 (danes Poljanec na Zemlji). Bila je moja kdovekatera prateta. Hišo je šele 1920. kupil *Andrej Lipušček* in 1950. je stavbo podedoval *Milovan Lipušček* s Kosovelove 11. Po treh letih so jo betezno in revno podrli. Stala je skoraj točno na prostoru nekdanjega *Katarininega šohta*, ki so ga zasuli 1682. leta. Ko so se mučili s temelji za današnjo stavbo (stanovanjska večnadstropna hiša s trgovino Kmetijske zadruge v pritličju), so morali vlti nosilne pilote skozi več metrov debele plasti gline. Sam nasip, bi dejal.

Karel Treven starejši trdi, da je bila v hiši prva idrijska mesnica. Zadnja obrtnika sta bila nedvomno sedlar *Jožef Čuk* in čevljar *Frane Tratnik*. Na gasarski strani sta imeli trgovino sestri *Sedejki*. Stavba je bila 1945. poškodovana, podrli so jo 1953. leta.

TUŠAR 1965,
IDRIJA ŠTEV. 73/74,
VIA MONTELLO 7,
LJUBLJANSKA 7

Med *Magazinom* in *Škafarjem* še danes vegetira slikovita, pa prav drobna *Tušarjeva* hiša.

Tudi ta je bila v prejšnjem stoletju *Stajerjeva* in tudi to je utečeno 1920. kupil *Andrej Lipušček*. Zgleda, da se je stara idrijska družina na celi črti poslavljala in da je za njo že pritiskala nova. Hišo je Andrej še istega leta prodal *Josipu Batiču*, ki je v njej tudi stanoval. Devet let pozneje, 1929, pa jo je odkupila *Marija Tušar*, rojena *Beričič* (Idrija števil. 409). Znani gojitelj ptic pevk *Ludvik Tušar* jo je poverbal 1950. leta. Hiša je vedno služila le v stanovanjske namene. Na južni strani ji je

bil prislonjen večji hlev, verjetno last starega farovža s Starega placa.

V prvi polovici 19. stoletja je bil njen lastnik *Bartolomej Gregorač*.

Šinkovčeva hiša je v svoji zasnovi gotovo ena starejših stavb.

Od stare in izdelane hiše izpred leta 1900 je ostal le tloris in morda temelji. 1901. leta so staro, leseno in dotrajano bajto podrli. Bila je značilno idrijska z gankom in stopnicami nanj – na gasarski strani. No, pa še nekaj zgodovine: Pred 1850. je bil lastnik *Martin Troha*, 1858. pa že *Anton Šinkovec*. 1898. je dedoval *France Šinkovec*. V našem stoletju se stvari nekoliko zapletejo, saj pravijo dokumenti, da je 1932. hišo kupila *Antonija Ipavec*, *Šinkovčeva* vdova. Zadnja od *Šinkovcev* je hišo verbalala *Cirila*. Z možem sta poslopje temeljito obnavljala po 1968. letu. Še resnejše rekonstrukcije so se lotili novi lastniki, 1992. je v stavbi že zaživela nova gostilna *Pri Škafarju*.

Nagodetova hiša se je v zadnjih sto letih bore malo spreminjala. Že zgodaj je bila trdneje zidana od večine sosednjih, vendar ni znano, kdo jo je v taki obliki postavil. Pred 1848. letom je bila *Kobalova*. 1848. jo je *Barbara Kobalova* prodala *Poldetu Čuku*. Kot priča pri pogodbi je bil že tedaj podpisan *Jurij Tavčar*, idrijski cerkveni slikar. Prav on, kar premožen Idrijčan, je čez dvajset let hišo tudi kupil od *Matevža Podobnika*. Takrat si je baje lastil tri mestne hiše: *Majnikovo*, *Nagodetovo* in še eno (katero – bo treba šele ugotoviti). 1891. je stavbo z izročilno pogodbo dobil *Franc Nagode* (iz hiše števil. 117, *Pri Šepetavcu* v Gasi). In kočno, 1917. jo je podedoval *Franc Nagode* mlajši, ki je v hiši tudi prebival. Vojno je stavba kar srečno prestala. 1955. je RŽS Idrija prispeval lepo vsoto za obnovo šestih stanovanj v hiši. *Franc Nagode* je bil pek in lovec. V povojnih letih so v njegovi pekarni pekli zasebnikom velike družinske hlebe (zdržali so dva ali tri dni) ter štruče

ŠINKOVEC 1880, IDRİJA ŠTEV. 72/73,
VIA MONTELLO 4, LJUBLJANSKA 4

NAGODE, IDRİJA ŠTEV. 75/76,
VIA MONTELLO 5, LJUBLJANSKA 5.

za gostilne in trgovine. Tudi brivski salon v pritličju ima že tradicijo. Pred *Tonijem Munhom* je obrt prav tam opravljala že *Tone Poljančev*.

GRAHELJNOVA hiša 1901, IDRIJA ŠTEV. 71/72,
VIA MONTELLO 3, LJUBLJANSKA 3

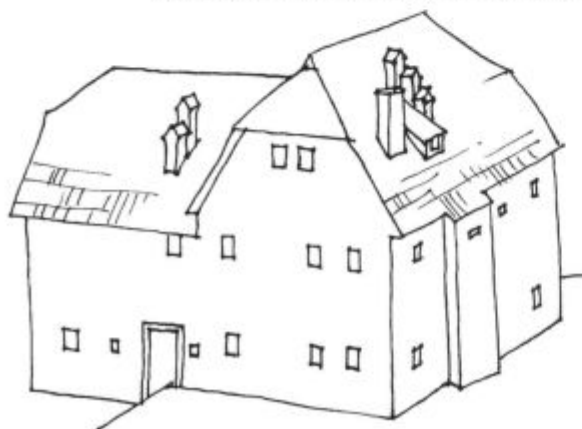
Za Šinkovcem proti Nikovi se je zmeraj skrivala *Graheljnova* hiša.

Lahko se reče, da je od svojega rojstva do danes popolnoma spremenila svojo podobo. Vhodi, razpored oken, stopnišče, čelna stena, strešni naklon – vse je danes drugače, kot je bilo nekoč.

Sredi prejšnjega stoletja je bila *Ipavčeva*. Preko Šinkovčeve hčere, ki je vzela enega od Ipavcev, je hiša prešla v Šinkovečevo last. Njihova je ostala pravzaprav do 1954. leta, ko sta naredila kupčijo *Gabrijel* in *Ivanka Grahelj*. Tedaj je hiša še imela črno kuhinjo in notranje stopnišče. V stavbi so včasih bivali *Trohovi*, *Pepe Brusov* se je od tu selil v Gaso; spodaj je živel *Kajtan Gantarjev*, za njim pa branjevka *Blaznička*, mati brivca *Petra Blaznika*. Po drugi vojni je v nadstropju stanovala Kanomeljčanka *Marija Krapež* s svojimi otroki, takrat se je hiši reklo tudi *Pri Taneclnu*.

V stavbi je nekaj časa delovala čipkarska šola, verjetno na prelomu stoletij. Še to: na stari karti sem prebral, da je bila hiša že na začetku 19. stoletja Šinkovčeva. Torej so bili *Šinkovci* v tem delu mesta kar trmast rod.

PADARIJA 1940, IDRIJA ŠTEV. 70/71,
VIA MONTELLO 2, LJUBLJANSKA 2

Most čez Nikovo med *Graheljnom* in *Lipuščkom* obstaja že vsaj dvesto let. Po tem, kako je ob poti k njemu včasih ležala *Padarija*, bi lahko sklepali, da je še starejši.

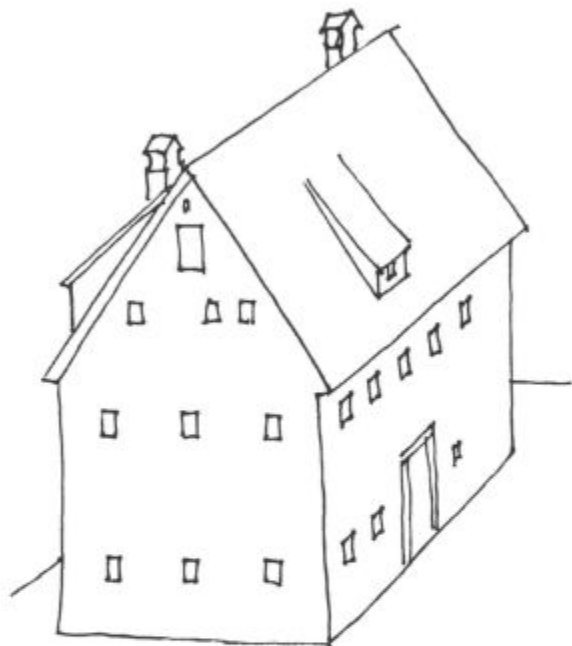
Stala je delno na parceli današnjega »nebotičnika«. Ves čas je bila v rudniški lasti. Imela je streho na klofuto z dvema slemenskima linama kot mnoge druge rudniške stavbe. Ve se, recimo, da je 1873. leta v hiši ordiniral in stanoval rudniški zdravnik *Jenko*. Zadnji zdravnik v hiši je bil *Kopše*, od 1909. leta dalje, ko so zaradi napokanja podrli njegovo hišo *Na škarpi* nad Kosovim mostom. Stavba je precej pretrpela med povodnijo 1926. leta. Takrat je Nikova mimo nje udrla v Ta usrano gaso in delala škodo vzdolž cele ulice.

Drugič je bila poškodovana med bombardiranjem 1945. leta, še posebno tedaj, ko je razneslo bližnjo Petrovčičevo hišo. Vso izmučeno so podrli v jeseni 1953. leta.

Med zadnjo vojno je izginila tudi *Petrovčičeva* hiša.

PETROVČIČ 1880, IDRIJA ŠTEV. 69/70,
VIA MONTELLO 1

Stala je na parceli današnjega »nebotičnika«, južno ob cesti. Stari dokumenti pravijo, da je bila skoraj celo 19. stoletje *Šebenikova*. 1892. jo je kupil *Anton Petrovčič* in Petrovčičeva je ostala do bombardiranja 1945. leta. Na velikonočni ponedeljek, 2. aprila, jo je ob desetih dopoldne zadelo v polno in razneslo. Bila je manjša nadstropna hiša s strmo streho, tremi ajkrlji in senenimi vrati v zatrepu.

Kaj naj rečem na koncu?

Dokaj živa idrijska ulica je bila dobesedno uničena v nesmiselnem bombardiranju zaveznikov 1945. leta, le malo pred svobodo. Bilo je ogromno škode zaradi bomb, še več zaradi ognja. In to sploh še ni bila vsa škoda!

Za dolga desetletja je ulica postala odmaknjen, zakoten del mesta. Šele danes, v naših letih, se vanjo vrača življenje – nekaj starega življenja.

Hiše stare ulice so bile živ dokaz idrijske graditeljske ustvarjalnosti, lahko bi dočakale lepšo starost. Morda bi se znali od njih prijazneje posloviti? Bi se?

Za pomoč se prav lepo zahvaljujem *Silvi Brencetovi*.

VIRI

ARHIV ZEMLJIŠKE KNJIGE
ŽUPNIJSKI ARHIV
KRONIKA KARLA TREVNA
ARHIV R. TERPINA

Vegov kip v Idriji

STANKO MAJNIK

*Narod, ki ne časti svojih slavnih mož,
ni vreden, da se mu rode.*

A. M. Slomšek

KIP JURIJA VEGE SE JE VRNIL V IDRİJO
LETA 1947

Veliko let je preteklo, preden je bil velikemu sinu malega naroda postavljen dostojen spomenik.

Prvič je bila omenjena misel o spomeniku Juriju Vegi l. 1838 v letnem poročilu deželnega muzeja za Kranjsko. Veliko zanimanje zanj je pokazal že duhovnik Kajetan Huber, ki je okrog leta 1845 kaplanoval v moravški župniji, vendar so odgovorni možje šele leta 1855 postavili preprosto leseno desko na Vegovo rojstno hišo¹ in železno spominsko ploščo na cerkvico Sv. križa v Zagorici.

Občinski odbor mesta Idrije je dal na predlog ravnatelja realke Karla Pirca² postaviti Vegov doprnski kip v naravni velikosti nad vhod v novo realčno poslopje, ki so ga otvorili 18. septembra 1903. Kip je iz belega marmorja izklesal kipar Martin Bizjak.

V svojem govoru ob otvoritvi je ravnatelj Karel Pirc označil pomen tega kipa, ko je dejal, naj učence v prizadevanju za čim boljšim uspehom

»spodbuja tudi spomin na slavnega moža, čigar kip krasi šolski vhod. Rojen je bil v preprosti kmečki hiši »pri Vehovcu« in se z vztrajnostjo povzpел na visoko mesto v javnosti in do slavnega imena na znanstvenem polju«.

Vrata prve slovenske realke »so se zaprla« leta 1926, kip Jurija Vege pa je še naprej krasil portal in spominjal prebivalce na živahna in polna leta realke. Žal pa so tudi kip leta 1932 Italijani odstranili in odpeljali v Furlanijo, domnevno v Čedad. Tu so ga postavili v vrt ugledne hiše, katere gospodar je bil ljubitelj kiparskih izdelkov.

Na izpraznjeno mesto nad vhodom pa je italijanska oblast ukazala umestiti iz cenene materiala izdelan kip I. A. Scopolija⁷.

Sledila so vojna leta, osvoboditev in obnova porušene domovine. Leta 1947 se je vrnil tudi Vegov kip. Največ zaslug za njegovo vrnitev je imel upokojenec Josip Seljak⁴.

Šola je Vegov kip že čakala. V letu 1952 so namreč v Idriji ustanovili višjo gimnazijo in v šolskem letu 1955/56 so dozoreli njeni prvi maturanti. Ko so šolo zapuščali, jih je doprsni kip Jurija barona⁵ Vege znova opominjal, kako se lahko z vztrajnostjo in oboroženi z znanjem, ki jim ga je dala šola, uveljavijo v svetu.

LITERATURA

ČETRTO IZVEŠTJE MESTNE REALKE V IDRJI ZA ŠOLSKO LETO 1904/5, STR. X
KOLEDAR MOHORJEVE DRUŽBE V CELOVCU, LETO 1906, ČLANEK PROFESORJA MAKSA PIRNATA: JURIJ BARON VEGA – ŽIVLJENJEPIŠ, STR. 6, 7, 10, 11, 13.

IDRIJSKI RAZGLEDI X2, STR. 40; SLAVICA BOŽIČ, POGLED V NASTAJANJE GIMNAZIJE JURJA VEGE

JANEZ KAVČIČ, PRVA SLOVENSKA REALKA, MESTNI MUZEJ IDRJA 1987, STR. 39

OPOMBE

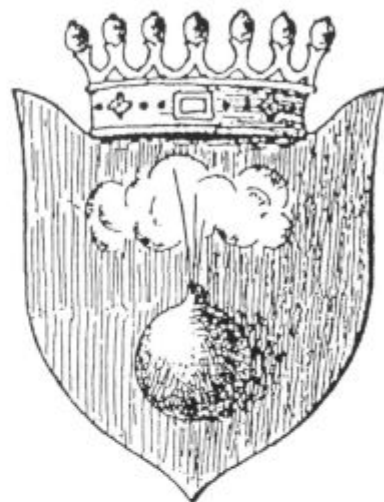
¹JURIJ VEGA (1754–1802) JE BIL MATEMATIK, POZNAN PREDVSEM PO LOGARITMOVNIKIH. NJEGOVE LOGARITEMSKE TABELE NA SEDEM DECIMALK SO RAZŠIRJENE PO VSEM SVETU. ROJEN JE BIL V ZAGORICI PRI MORAVČAH.

²KARL PIRC, RAVNATELJ NOVOUSTANOVJENE REALKE (1901–1904).

³PO PRIHODU ITALJANOV V IDRJO JE BILA S ŠOLSKIM LETOM 1925/26 UKINJENA PRVA SLOVENSKA REALKA. NAMESTO TE PA UVEDENA ŠOLA ZA POKLICNO USMERJANJE: R. SCUOLA D AVVIAMENTO PROFESSIONALE, KI JE BILA POIMENOVANA PO NARAVOSLOVCU G. A. SCOPOLIJU.

⁴JOSIP SELJAK JE BIL DO UPOKOJITVE VODJA RUDNIŠKEGA GRADBENEGA OBRATA. PO SLUŽBENI DOLŽNOSTI JE IMEL VEČKRAT STIKE Z ITALJANSKIM GRADBENIM PODJETNIKOM CONSTANTINJEM IZ ČEDADDA, KI MU JE POMAGAL PRI ISKANJU VEGOVEGA KIPA IN PRI NJEGOVEM TRANSPORTU V IDRJO.

⁵22. AVGUSTA 1800 JE CESAR FRANC I. POVZDIGNIL VEGO V BARONSKI STAN »ZA PLAČILO NJEGOVIM ZASLUGAM, KI SI JIH JE PRIDOBIL V DVAJSETLETNEM VOJAŠKEM SLUŽBOVANJU PO MODROSTI, IZREDNI HRABROSTI IN SPLOH PO VZORNEM VEDENJU«. PLEMIŠKI NAZIV JE BIL DEDEN. VEGOV GRB JE BIL OBLIKOVAN KOT SRČAST ŠČIT Z BARONSKO KRONO IN Z GOREČO BOMBO V SREDI.

GRB JURJA VEGE

STANKO MAJNIK

Pošta Idrija med nemško okupacijo od septembra 1943 do aprila 1945

ITALIJANSKA DOPISNICA,
DATIRANA 20. 3. 1944,
KER NI BILA OSEBNO PRINEŠENA
K POŠTNEMU OKENCU,
NI BILA ODPOSLANA.
NA DOPISNICO JE POŠTNA USLUŽBENKA
ODTISNILA UOKVIRJENO BESEDILO:
»AL MITTENTE PERCHÉ NON PRESENTATA
ALLO SPORTELLO».
PO NAŠE:
»ODPOŠILJATELJU, KER NI BILA
PRINEŠENA K POŠTNEMU OKENCU».

Mittente:

Absender:

Bernik Franc

Via Lana 14

Idria

(Gorizia)

CARTO

Firma

F. C. Heinemann

Großhandlung

Ersurt

Germania.

VINCEREMO
ALLO
perché non presentata
allo sportello

Nemci niso posegali v civilne poštno zadeve. Idrijski poštni urad je bil še vedno podrejen Poštnemu uradu v Gorici (Amministrazione delle Poste e dei Telegrafi, Direzione Provinciale di Gorizia). V Idriji sta bili takrat poštarici Tončka Kumer in Mici Koler. Upravnice pošte, Italijanke Livje Falzari, ni bilo več, ker sta z možem že v septembru odpotovala iz Idrije. V poštnem prometu so še veljale italijanske znamke in italijanski poštni žig tipa »guller«. Zadnje dni aprila 1945 je bil izdelan nemški dvojezični poštni žig IDRIA-IDRIJA, ki pa ni prišel več v uporabo.

Edina takratna kolikor toliko možna prometna povezava Idrije s svetom je bila pot skozi Zalo do Logatca oziroma Ljubljane. Oskrba rudnika z reprodukcijskim materialom kakor tudi prebivalstva z živežem je bila za takratne vojne razmere zadovoljiva. Na razpolago so bila naslednja prevozna sredstva: rudniški kamioni, kamion OM avtoprevoznika Franca Šinkovca iz Kanomlje in nazadnje v skrajni sili kamioni nemške Wehrmacht. Avtoprevoznik Šinkovec je vsaj enkrat ali dvakrat na mesec, v sklopu nemške vojaške kolone, vozil v Idrijo živež in druge potrebščine za idrijske trgovce. Tudi poštarica se je pridružila nemški koloni, kadar je službeno potovala v Gorico; od Logatca naprej je potovala z vlakom in po isti poti se je vračala v Idrijo. Enkrat mesečno je poštarica potovala v Gorico po denar za pokojnine. Izročen ji je bil ček v skupni vrednosti, ki je bil za protivrednost vnovčen v idrijski Hranilnici in Posojilnici ter nato denar izplačan upokojencem in vdovam.

OKRAJNA HRANILNICA IN POSOJILNICA

KARMEN
SIMONIČ MERVIC

Zgodba podeželske šole

Zadlog

od 1913 do 1971

OTVORITEV ŠOLSEGA POSLOPIJA
V ZADLOGU
(ZASEBNA LAST, SUZANA HABE, ZADLOG)

Rezultat raziskovanja šolske preteklosti na Črnovrški planoti je knjižica Šolstvo na Črnovrški planoti, v kateri je na kratko predstavljena bogata šolska zgodovina tega območja. Knjižico je izdala Osnovna šola Črni Vrh nad Idrijo, avtorica pa je Karmen Simonič Mervic. Publikacija je izšla ob otvoritvi prostorov nove šolske knjižnice, izid pa je bil povezan z razstavo in predstavitevjo šolske raziskovalne naloge z istim naslovom. Vse nastalo je del projekta, ki so ga podprli Ministrstvo za šolstvo in šport R Slovenije, Zavod za šolstvo R Slovenije in KS Črni Vrh.

Ob raziskovanju šolske preteklosti je nastal tudi pričujoči prispevek, v katerem želimo orisati razvoj šolstva v Zadlogu, majhnem podeželskem naselju na Črnovrški planoti, od začetkov, ki segajo še v čas Avstro-Ogrske monarhije, preko obdobja italijanske okupacije in vojnega obdobja med drugo svetovno vojno. Večji del zapisa je namenjen času po drugi svetovni vojni, ki je prinesel novo organizacijo šolstva, sprememba vodilne politike pa se je odražala tudi v idejni usmerjenosti organizacije šolstva. Zgodba podeželske šole v Zadlogu se konča v začetku sedemdesetih let, ko je bilo pouka v tem kraju konec, šolska stavba pa je začela propadati. Depopulacija podeželja je pustila sledi tudi v Zadlogu.

Posebej sem želela prikazati za današnje čase neverjetno materialno siromaštvo povojnega obdobja na eni strani, na drugi strani pa vztrajanje in veliko delavnost vseh, ki jim je bilo šole mar, ne po direktivah od zgoraj, ampak iz notranje potrebe in želje, da omogočijo otrokom šolanje v domačem kraju.

Geografski oris Zadloga

Zadlog (720 m, 281 prebivalcev)¹ je naselje, ki leži na Črnovrški planoti na obrobju Trnovskega gozda pod Špičastim vrhom (1128 m). Na severozahodu in severu sega do roba dolin rek Bele in Idrijce, kjer se začne svet proti dnu doline strmo spuščati. Zadloška ravan je največji uravnan svet v idrijski občini, daljša os, po kateri poteka tudi glavna cesta, meri kar 3,5 kilometra.

Naselje je razpršeno in hiše so večinoma posejane ob robu ravnine. Svet je kraški in ob jesenskih deževjih ali

pa spomladi, ko se padavinski vodi pridruži še staljeni sneg, zastaja na polju voda in ga poplavlja. Takrat se po zadloški ravni ljudje prevažajo s splavi, t.i. flosi. Zadnja velika poplava je bila tu konec šestdesetih let.

Ker je naselje razpotegnjeno, so dobile posamezne skupine hiš še svoja imena. Tako se posamezni deli naselja Zadlog imenujejo Plestenice, Na griču, Podkrog, Kot, Podtisov vrh, Sreda, Hudi kot in Bukovška ravan.

Podnebne razmere niso najbolj ugodne. Zime so izrazito mrzle, v preteklosti tudi zelo obilne s snežnimi padavinami. Slana je prisotna še pozno v pomlad. Poletja so kratka in se hitro prevesijo v deževno in megleno jesen. Glavna dejavnost prebivalcev je bila in je še vedno mlečna živinoreja, ki jo deloma dopolnjuje gozdarstvo. Danes pa je eden od pomembnih virov zaslužka zaposlitev v tovarnah v dolini, v Idriji, v Sp. Idriji in Godoviču.

Začetki šolstva v Zadlogu

Do leta 1913 so otroci iz Zadloga hodili k pouku v takratno dvorazrednico v Črnem Vrhu, ki je tega leta z razširitvijo šolskih prostorov postala trirazrednica. Zaradi velikega števila otrok in več kilometrov (3–5) dolge poti do Črnega Vrha so vaščani želeli imeti v kraju svojo šolo.

5. oktobra 1913 je črnovrški župnik Janez Abram blagoslovil enorazredno šolo (enorazrednica pomeni, da je bil za pouk namenjen le en prostor, pouk pa je potekal ponavadi dopoldne za 1. in 2. razred, popoldne pa za 3., 4. in 5. razred), ki je imela svoj prostor v privatni hiši Petra Likarja v Zadlogu št. 28. Ob tej priložnosti je župnik zbranim staršem razložil pomen šole in njihove dolžnosti, ki so povezane s pošiljanjem otrok v šolo. Čeprav je bilo obiskovanje pouka obvezno, so starši pošiljali otroke v šolo neredno, saj so jih potrebovali pri kmečkih delih doma.

Avstrijski šolski zakon je za opravičene izostanke od pouka upošteval bolezen otroka, slabe poti v šolo, ki bi preprečevale vrnitev učenca domov, smrt v družini in kar je zanimivo, otroci so lahko ostali doma, če so jih

rabili pri strežbi odrasle oboje osebe v družini. Neopravičeno pa je bilo izostajanje zaradi kmečkega dela.

Prva učiteljica je bila Frančiška Kenda iz Idrije, ki je začela poučevati 30. 9. 1913 in je ostala na zadloški šoli sedem let, do 30. 9. 1920, ko je odšla na novo delovno mesto v Idrijo.²

Prvega oktobra istega leta je nastopila službo Marija Kunc, ki je maturirala leta 1918 v Mariboru. V Zadlogu je ostala le eno leto, do 30. 9. 1921. V tem času je opravila tudi usposobljenostni izpit v Tolminu.

Prva svetovna vojna

Leta 1914 se je pričela prva svetovna vojna. Naslednje leto, ko je Italija po londonskem sporazumu pristopila k antanti, se je ob Soči odprlo novo bojišče. Črni Vrh in Zadlog sta postala del zaledja, preko katerega je avstrijska vojska oskrbovala svoje enote na soški fronti. Skozi Zadlog je proti Lokvam na Trnovski planoti vodila ozkotirna železnica. V Zadlogu so del vojaškega materiala preložili na žičnico, ki je imela začetno postajo pri Figarju, vmesno na Predmeji, nadaljevala pa se je proti Lokvam.

Kako je potekal pouk v času prve svetovne vojne, ni znano. V šolski kroniki iz leta 1947, kjer zapisovalec

povzema zgodovino šole, beremo, da je pouk potekal redno. Učila je učiteljica Frančiška Kenda. Drugih pisnih virov iz tega časa ni.

Zadlog postane Salloga

Leto 1918 je kraju prineslo novo državo. Zadlog je postal Salloga di Montenero. Italija je spletala svojo šolsko mrežo v vsak še tako oddaljen delček slovenskega ozemlja, ki ga je dobila po barantanju z antantnimi silami v Londonu.

Politika poitalijančevanja je ubrala v začetku mehko pot. V prvih letih je še dopuščala, da so poučevali slovenski učitelji v slovenskem jeziku. Spričevala so bila pisana dvojezično, na prvem mestu je bil zapis v italijanskem, nato pa v slovenskem jeziku.

Z uvedbo Gentilijeve šolske reforme, ki je bila uzakonjena v začetku oktobra leta 1923 (podpisal jo je kralj, zaporedna številke 2185) in še v istem mesecu objavljena v uradnem listu, so se razmere bistveno spremenile. Slovensko učiteljstvo so začeli odpuščati z odpustvenimi dekreti ali ga preseljevati v notranjost Italije. Mnogi so raje emigrirali v Jugoslavijo.

Slovensko šolstvo sta najbolj prizadela 4. in 17. člen Gentilijeve reforme.

UČENCI POD KOZOLCEM
TA ČUDOVITA FOTOGRAFIJA OTROK
Z UČITELJICO TEREZIJ VOJŠKA JE
NASTALA V ŠOLSLEM LETU 1923/24
POD MIKŠEVIM KOZOLCEM. FOTOGRAFA
JE NAJELA UČITELJICA, UČENCI SO BILI O
FOTOGRAFIRANJU OBVEŠČENI, ZATO SO
PRIŠLI V ŠOLO »GMAŠNO«
(ZASEBNA LAST, DANIJELA HABE,
ČRNI VRH)

V dvajsetih letih so v Zadlogu še vedno poučevale slovenske učiteljice, ki so bile praviloma začetnice in so imele komaj leto ali dve pedagoške prakse.

1. 10. 1920 je nastopila službo že omenjena Marija Kunc. Sledila ji je Ida Petrič, doma iz Idrije. Mnogi Idrijčani se je spominjajo kot gospodične Petričeve. Tudi Idi Petrič je bilo poučevanje v Zadlogu prva služba. Maturirala je 2. 7. 1921 v Ljubljani in nato s 1. 10. 1921 začela poučevati v Zadlogu. Tu je ostala dve leti, do 1923, ko je za dve leti odšla v Črni Vrh na tamkajšnjo ljudsko šolo.

Za njo je na šolo prišla Terezija Vojska, tudi mlada učiteljica, ki je leta 1922 maturirala na idrijski realki.⁷ Na zadloški šoli je poučevala od 1. 10. 1923 do 20. 10. 1924, torej le eno leto.

Sledila ji je Terezija Jež, ki je prišla na šolo 22. 4. 1924 in je poučevala do leta 1925. Po tem se je za dve leti zopet vrnila v Zadlog že omenjena Ida Petrič, ki je nato učila v letih 1925 do 1927.⁸

Zadnja slovenska učiteljica je bila Antonija Hvala, roj. 1904 v Idriji. Z dekretom je bila 16. avgusta 1927 premeščena iz Krnic (Šebrelje) v Zadlog. Tu je službovala od 1. 10. 1927⁹ do 1. 4. 1929, ko je bila premeščena v notranjost Italije, v provinco Potenza.¹⁰

Ker je bila šola enorazredna, so bile vse učiteljice hkrati tudi vodje šole. Šola v Zadlogu je spadala v šolski okraj Idrija, ki je bil podrejen šolskemu nadzorništvu v Tolminu.

GRADNJA ŠOLSKEGA POSLOPIJA Pouk je tudi v novi državi Italiji v začetku še vedno potekal v privatnih hišah. Leta 1929 so začeli graditi šolsko poslopje, ki je bilo naslednje leto končano in s slovesno otvoritvijo 28. oktobra 1930 predano svojemu namenu. Šolsko stavbo je blagoslovil župnik Filip Kavčič. Na slovesnosti so govorili tudi domačini, in to v italijanskem jeziku, nad čimer se je župnik Filip Kavčič zgražal. V župnijski kroniki je s klicaji zraven »govorili so italijansko« jasno povedal, da se ni strinjal s tem dejanjem. Slovesnosti so se udeležili občinski komisar, didaktični ravnatelj in predstavniki lokalne oblasti.

Za čas Italije hrani idrijski arhiv¹¹ le malo šolske dokumentacije, ohranjena sta le dva dnevnikarja, t.i. *Giornale della classe*, in sicer za leto 1936/37 za 1. in 2. razred in za šolsko leto 1938/39 za 3. in 4. razred. Iz njiju lahko razberemo učni načrt, predmetnik, obdelane učne vsebine po posameznih mesecih, število učencev, njihov šolski obisk in učni uspeh. Učitelj je vodil tudi mesečno kroniko, v katero je zapisoval utrip šolskega življenja po mesecih. Precej podrobno je opisana obravnavana učna snov po razredih, zabeleženi so opisi posameznih proslav. V kroniko je učitelj vpisoval tudi uradne obiske, npr. obisk sanitarne inšpekcije in njihove ugotovitve. Vpisani so učenci, ki so med šolskim letom zapustili šolo, in vzrok njihovega odhoda, ki je bil največkrat dopolnjena starost 14 let.

Vpisi prinašajo tudi osebne vtise o kraju, ljudeh, učencih in celo o vremenu.¹² Zanimivo je, da nobena knjiga ni podpisana in razen podpisa inšpektorjev v njej ne najdemo imen učiteljev, ki so bili nameščeni v Zadlogu.

Imena učiteljev so zapisana kasneje, v šolski kroniki, ki se je pisala v letih 1947–64, kronist je italijanska imena zapisal tako, kot se izgovarjajo. Na podlagi arhivskega gradiva, shranjenega v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici, je moč ugotoviti, da so na šoli učile Giovanna Bellengi,¹³ ki je bila s 1. septembrom 1930 imenovana za poučevanje v Zadlogu. V šolskem letu 1931/32 sta v Zadlogu poučevali Caterina Unia in Maria Unia.¹⁴ V letih 1934–35 je učila Lia de Calo (roj. 1913 v Trstu).¹⁵ Po podatkih iz 9. junija 1936 pa sta v Zadlogu učili Giuseppina Barile in Lia De Calo.¹⁶ V istem šolskem letu tudi Marella Pellegrini.

Učitelji so se izredno pogosto menjavali, včasih tudi med šolskim letom, kar je gotovo vplivalo na slabše učne rezultate in kvaliteto obdelane učne snovi.

Iz ohranjene *Giornale della classe* za 3., 4. in 5. razred iz leta 1938/39 je razvidno, da je bilo v tem šolskem letu skupaj 26 učencev.

ŠTEVILO OTROK 3., 4. IN 5. RAZREDA V ŠOLSKEM LETU 1938/39

razred	dečki	dekllice	skupaj
3. razred	8	6	14
4. razred	1	6	7
5. razred	2	3	5

Scuola popolare di _____ classi di _____
Eno razredna *mešana* ljudska šola v *Hadlogu*.

Regione: Venezia Giulia.
 Provincia: *Julijska Benečija*.

Anno scolastico
 Solsko leto *1921/22*

Distr. scolastico: *Istria*
 Solski okraj:

№ del registro *9*
 Stev. kat.

Attestato di licenza.

Odpustnica.

Immer Anica, nato addì *7 luglio 1908*
 nel *Julijste Benečija* a *Hadlogu* ultimamente scolaro
 nella classe *gruppo* *prima* sezione, frequentò la scuola popolare di
Hadlogu

classe *gruppo* *prima* sezione, frequentò la scuola popolare di
 razreda *gruppo* *prima* sezione, frequentò la scuola popolare di
 od *3. nov. 1914* fino il *6. apr. 1922* e riportò le seguenti note:
 in *buon* *ordine* *di* *studio*

Condotta *irreprochabile*
 Vedenje
 Diligenza *ottima*
 Marljivost

Progresso nelle singole materie: -- Napredek v posameznih učnih predmetih:

Educazione morale e civile -- <i>Učnostnost</i>	<i>Perfetta</i>	<i>praz dobro</i>
Lettera -- <i>Čitaja</i>	<i>Perfetta</i>	<i>praz dobro</i>
Scrittura -- <i>Pisaje</i>	<i>Perfetta</i>	<i>praz dobro</i>
Lingua d'istruzione slovena -- <i>Slovenski učni jezik</i>	<i>Perfetta</i>	<i>praz dobro</i>
Lingua italiana -- <i>Italijanski jezik</i>	<i>Perfetta</i>	<i>praz dobro</i>
Arithmetica e geometria -- <i>Matematika in geometrija</i>	<i>Perfetta</i>	<i>praz dobro</i>
Storia naturale e fisica -- <i>Priloga in prirodoslovje</i>	<i>Perfetta</i>	<i>praz dobro</i>
Geografia e storia -- <i>Zemljepis in zgodovina</i>	<i>Perfetta</i>	<i>praz dobro</i>
Dritto -- <i>Pravo</i>	<i>Perfetta</i>	<i>praz dobro</i>
Canze -- <i>Peja</i>	<i>Perfetta</i>	<i>praz dobro</i>
Educazione fisica -- <i>Telovadba</i>	<i>Perfetta</i>	<i>praz dobro</i>
Letteri matitici -- <i>Zesaka ročna dela</i>	<i>Perfetta</i>	<i>praz dobro</i>
Agricoltura -- <i>Kmetijstvo</i>	<i>Perfetta</i>	<i>praz dobro</i>
Materie facoltative	Non tenute o non prodotte	<i>praz licenzia</i>

Forma estera degli elaborati in iscritto -- *Scritti senza nessun errore*

Quest. scolaro ha soddisfatto alle esigenze di legge, perciò si rilascia questo attestato di licenza in base alla legge dello Stato per le scuole popolari d. d. 14 maggio 1869 §§ 14-20 del regolamento scolastico e all'articolo d. d. 20 agosto 1870, No 7648 e quindi viene licenziato dalla scuola.

Ker je ta učen. zadovoljil zahtevam zakonitih, dovolj se. da smo izrekli iz šole kakor dovoljuje § 21. državnega zakona za ljudske šole z dne 14. maja 1869 in §§ 14-20 šolskega in učnega reda z dne 20. avgusta 1870, št. 7648.

Hadlogu, il *6. apr. 1922*
Yda Petrič
 insegnante della scuola
 Solske učilnice

Yda Petrič
 membro di classe
 commissione d'istruzioni

Stampa: *Hadlog, Istria*

PRIMER ODPUSTNICE IZ ITALIJANSKEGA
 OBDOBJA IZ LETA 1921/22, KO JE
 ITALIJANSKA OBLAST ŠE DOVOLJEVALA
 RABO SLOVENSKEGA JEZIKA, KAR JE
 RAZVIDNO IZ DVOJEZIČNO SPISANEGA
 DOKUMENTA, TUDI UČITELJICA JE BILA
 ŠE SLOVENSKA, IDA PETRIČ.
 IZ SPRIČEVALA LAHKO RAZBEREMO,
 DA SE JE SLOVENSKI JEZIK ŠE POUČEVAL,
 ITALIJANSKI PA ŠE NE.
 ZANIMIVO JE, DA JE BILA ODPUSTNICA
 IZDANA ŠE NA OSNOVI AVSTRIJSKEGA
 ŠOLSKEGA ZAKONA IZ LETA 1869 IN 1870,
 KAR KAŽE NA TO, DA NOVA ITALIJANSKA
 OBLAST ŠE NI ZAŽIVELA NA VSEH
 PODROČJIH JAVNEGA ŽIVLJENJA.

Predmetnik za 4. in 5. razred je vseboval naslednje predmete: verouk, petje, likovni pouk, lepomis. jezikovni pouk, ki je bil razdeljen posebej na branje in recitacije, pisanje in še slovnico. Sledijo aritmetika, fizika, narava, higiena, predmet z vsebino fašizem – kultura fašizma, poglavja o pravicah in gospodarstvu, rekreativne dejavnosti, telesna vzgoja in za deklince ročna dela.¹³

Ker je vsebina posameznih predmetov vsakega šolskega sistema odraz družbenih razmer v državi, me je posebej zanimalo, kaj je zajemal predmetnik 3., 4. in 5. razreda pri predmetih zgodovina in zemljepis.

Zgodovina je učni predmet, kjer otroku razvijamo zgodovinske predstave, mu dajamo vedenje o človekovi preteklosti in mu s tem omogočamo razumevanje današnjega družbenega dogajanja in videnje v prihodnost. Preko zgodovine ustvarjamo tudi svetovni nazor in oblikujemo domovinsko zavest ter pripadnost državi in narodu. Z omejevanjem zgodovinskih vsebin na poznavanje zgodovine samo enega naroda, povečevanje le-tega, ustvarjamo enostranske zgodovinske predstave.

Fašistična politika je svojo oblast utrjevala tudi preko učnih vsebin. Slovenski otroci o zgodovini slovenskega naroda niso slišali ničesar in zato zanje slovenska zgodovina ni obstajala. Svojo identiteto naj bi našli v italijanski zgodovini. Naslovi posameznih učnih vsebin so dokaj zgodovni. Našteli jih bomo le nekaj.

V tretjem razredu so bile naslednje učne vsebine: Proglasitev kraljevine Italije, Rim – glavno mesto Italije, Smrt Vittoria Emanuela II., Potreba po kolonijah, Zavzetje Eritreje, Heroji in mučeniki velike vojne – Cesare Battista, Nazario Sauro, Enrico Toti, Benito Mussolini, Italija v rokah prevratnikov – Mussolini kot rešitelj, Pohod na Rim, Nova Italija, Sprava s papežem, Pomen Italije v svetu.

V četrtem in petem razredu so bile zgodovinske vsebine iz časa I. svetovne vojne, naprimer Vstop v vojno, Prvo in drugo leto vojne, Tretje in četrto leto vojne, Bitka pri Kobaridu, Zmaga, Mir in podpis miru, Vloga Italije v vojni...¹⁴

Tudi učne teme predmeta zemljepis so bile podrejene fašistični doktrini in fašističnemu pogledu na svet. Učne

vsebine izhajajo iz didaktičnega principa bližnjega k daljnemu. Zato so učenci spoznavali najprej dele občine, se seznanili s splošnimi geografskimi podatki o reliefu, vodovju, cestnem omrežju, v povezavi z možnostjo razvoja poljedelstva in industrije v domači občini.

Učne vsebine so se dotikale tudi politične organiziranosti države s temami: Oblast – civilna, vojaška, cerkvena, Državna uprava Italije, Javne službe, Občinska uprava. V tretjem razredu so spoznavali še splošne informacije o pokrajinah Italije in delome tudi o nekaterih evropskih državah, kot npr. Nemčiji, Poljski, Romuniji.

V četrtem in petem razredu se je krog poznavanja posameznih splošnih zemljepisnih značilnosti dopolnjeval z vsebinami, povezanimi z Italijo in drugimi evropskimi državami, kot npr. Madžarsko, Švico, Jugoslavijo, Bolgarijo, Grčijo, Albanijo. Orientacija na zemljevidu sveta je poleg delnega poznavanja Evrope vključevala še predele severne Afrike, kjer je imela Italija svoje kolonije.

Šolstvo med drugo svetovno vojno

V letih 1941 in 1942 je pouk še potekal normalno. Na pomlad 1943 so se italijanski učitelji umaknili. Rednega pouka nato ni bilo več.

20. aprila 1944 so skozi Zadlog šli Nemci. Smer njihove poti je bila Mala gora – Otlica. Šolsko poslopje so razstrelili in stavba je tako pogorela.

Leta 1944 je OF organizirala partizansko šolo. Pouk je potekal v privatni hiši posestnice Marije Ozbič. Poučevala je mlada tovarišica, kot so takrat v duhu novega časa začeli poimenovati učitelje, Ljuba Bavdek. Pouk ni trajal dolgo. Ljubo Bavdek so zajeli belogardisti, jo v Hotedršici mučili in nazadnje ubili.

Po tem pouku v Zadlogu do konca vojne ni bilo več.

Šolstvo po drugi svetovni vojni¹⁵

ZAČETEK REDNEGA POUKA Reden pouk se je v Zadlogu začel s šolskim letom 1945/46, in sicer že septembra. Prvo izdano spričevalo po vojni nosi letnico 1945/46.

Pouk, ki ga je vodila Ana Kobal, je potekal v privatni hiši Franca Rupnika, Zadlog št. 20. Poučevanje je bilo naporno, včasih brez želenih uspehov, saj je primanjkovalo učbenikov, učil, učenci niso redno prihajali v šolo.

Šolsko leto 1946/47 je bilo v vsej Sloveniji prvo po vojni, ki je vsaj za silo omogočalo potek normalnega učnega procesa. Dne 11. junija 1946 je bil sprejet zakon o obveznem sedemletnem šolanju. Šolski sistem je bil v Jugoslaviji, in s tem tudi v Sloveniji, poenoten. Šoloobvezni otroci so bili zajeti v sedemletke, sestavljene iz štirih razredov osnovne šole in treh razredov višje osnovne šole, vendar zaradi na novo vzpostavljenega šolskega sistema mnoge manjše osnovne šole niso imele vseh sedem razredov¹⁶, kar je veljalo tudi za šolo v Zadlogu.

Prvo povojno šolsko leto je bilo v Zadlogu vpisanih kar 62 učencev. Mnogim je vojna prekinila šolska leta in so dobili šele sedaj možnost pridobiti si osnovno izobrazbo. Prvi učiteljici sta bili že omenjena Ana Kobal in Cilka Kosmač, ki je prišla naslednje šolsko leto, a je bila kmalu premeščena v Masore.

Učitelji so dobili navodila, naj pouk poteka čimbolj življenjsko, naloga učiteljev pa je bila tudi v razredih izvajati petletni plan, s katerim je začenjala Jugoslavija

po sovjetskem vzoru obnavljati svoje gospodarstvo. Iz danih virov ni razvidno, kako naj bi učitelj izvajal petletko v razredu.

Naslednje šolsko leto, 1947/48, sta v Zadlogu učili Slavka Čermelj in Lidija Bajželj, ki je bila še med letom premeščena v Idrijsko Belo.

V ZADLOGU POUČUJE JOŽICA KOŠIR¹⁷ S šolskim letom 1948/49 pride v Zadlog mlada učiteljica brez vseh izkušenj. Jožica Košir, doma iz Dobca pri Begunjah pri Cerknici. Takoj po vojni je primanjkovalo prosvetnih delavcev, zato so skušali to vrzel zapolniti z učitelji tečajniki, ki so se izšolali na kratkih tečajih, kjer so namenjali več pozornosti ideološkim problemom kot pa sami pedagoški stroki. Vendar Koširjeva ni bila ena izmed njih. Zadložani so dobili šolano učiteljico, a brez izkušenj. Jožica Košir je končala učiteljske 1948 in je z odločbo Ministrstva za prosveto v Ljubljani zasedla mesto učiteljice v Zadlogu. To je bilo njeno prvo delovno mesto.

Učiteljski kader se je v tem času nameščal z dekretom. Z dekretom v roki in z navodili, naj se v Zadlogu zgledi pri šolskem upravitelju, se je mlada učiteljica z enim kovčkom odpravila v kraj, ki ga ni bilo najti na zemljevidu. Po ustnih informacijah je izvedela, da mora iz Logatca do Godoviča in tam presesti na avtobus za

UČENCI Z UČITELJICO JOŽICO KOŠIR.
FOTOGRAFIJA JE NASTALA V ŠOLSKEM
LETU 1952 PRED ŠOLSKO STAVBO.

Ajdovščino. Avtobusa ni bilo in tako je morala vzeti pot pod noge in se peš odpraviti v 10 km oddaljeni Zadlog.

Na krajevnem odboru v Črnem Vrhu jo je tajnik Franc Rupnik seznanil, da je šola v Zadlogu v popravilu, zato bo pouk začasno potekal v privatni hiši pri Janezu Tomincu. Stanovanje pa jo čaka v Podtisovem vrhu pri Ivanu Bonči.

Na krajevnem odboru je tudi izvedela, da je učiteljica, ki je učila lansko leto, odšla in bo zato sama poučevala vse otroke. Tragikomična je bila situacija, ko je nekaj dni po svojem prihodu dobila obvestilo šolskemu upravitelju, da na šolo prihaja nova učna moč. Sedaj je bila učiteljica in šolski upravitelj sama in je tako sama sebe namestila v novo službo.

Besede krajevnega tajnika Franca Rupnika se niso uredile. Ko je prišla v Zadlog, je ugotovila, da Janez Tominec težko odstopa svojo »hišo«, saj je imel tri majhne otroke. »hiša« pa je bila edini ogrevani prostor poleg takrat še črne kuhinje.

Našli so začasno rešitev, pouk naj bi potekal v privatni hiši Petra Bonče, stanovanje pa bi ji nudili pri Filipu Kosmaču.

Že naslednji teden je prišel v Zadlog šolski nadzornik, ki je zahteval, da sta pouk in učiteljica nastanjena v isti hiši. Če vaščani tega niso sposobni nuditi, bodo učiteljico premestili na drugo delovno mesto.

Sledili so vaški sestanki, ljudje so se zavedali potrebe šole, iskali so možne rešitve in jo našli. Šoli je nudil prostor in učiteljici stanovanje s hrano takratni cestar Vencelj Rupnik iz Zadloga št 57. Šolske klopi so z vozom prepeljali na novo lokacijo. Po vseh teh zapletih se je pouk namesto 3. septembra začel šele 13. septembra 1948.

KOŠIRJEVO SO ČAKALE TEŽKE NALOGE Organizirati je morala pouk za 67 otrok, ki so k pouku prihajali v dveh skupinah, ena skupina dopoldne, druga popoldne. Pouk je bil kombinacija, ki zahteva od učitelja dodatno angažiranost. Kombinirani pouk poteka hrati z dvema razredoma, npr. 1. in 2. razred skupaj. Učitelj zaposli učence z različnimi nalogami, največkrat en razred dela

samostojno po navodilih, z drugim razredom pa učitelj vodi frontalni pouk. Nekateri predmeti pa potekajo skupaj, npr. športna vzgoja, glasbena vzgoja.

Šola v Zadlogu je bila tega leta petrazredna, v petem razredu pa so bili le trije učenci. Kateri razredi so prihajali k pouku dopoldne ali popoldne, je bilo odvisno od števila otrok v posameznem razredu. Učenci, ki so končali štiriletno šolanje, so po zakonu iz leta 1946 šolanje nadaljevali v višjih razredih osnovne šole ali pa na nižjih gimnazijah.

Višji trije razredi sedemletk so imeli predmetni pouk ter enak učni načrt in predmetnik kot nižji gimnazijski razredi. Iz Zadloga so učenci odhajali v prvi gimnazijski razred v Črni Vrh. Za prestop na višje šolanje so morali opraviti izpit.

UČITELJ NA VASI, DEKLICA ZA VSE Poleg učiteljevanja, ki je od učitelja zahtevalo delo šest dni v tednu, je bil učitelj tudi gonilna sila družbenega življenja na vasi. Tedensko je npr. učiteljica Koširjeva opravila 36 ali celo 39 šolskih ur. Danes je učiteljeva učna obveznost v osnovni šoli, ki jo opravi neposredno v razredu, 22 pedagoških ur.

Večere je preživljala s poučevanjem v večerni kmetijski šoli.

Šolski teden je trajal od ponedeljka do sobote. Četrtni so bili pouka prosti dnevi. Za učitelja ti četrtni pravzaprav niso bili prosti, saj so bili namenjeni učiteljskim konferencam, kjer so analizirali dotedanje pedagoško delo in planirali delo za naprej. Drugo, še pomembnejše od prvega, pa je bila politična vzgoja učiteljskega kadra. Zanje so bili organizirani posebni politični tečaji s temami, kot npr. socializacija vasi.

V šolstvu se je odražala popolna centralizacija, ki je zavirala vsakršne pobude učiteljev. Preko šolskega sistema se je utrjeval duh KPJ, ki je določala »čuvanje, utrjevanje in razvijanje demokratičnih, socialnih in nacionalnih pridobitev naše osvobodilne borbe«.¹⁸

Tako piše A. Gabrič v Slovenski kroniki XX. stoletja¹⁹, iz šolskih kronik pa je razvidno, da so učitelji ohranjali

svojo avtonomnost. Marsikdaj so morali krmariti med problemi bolj po zdravi pameti, kot pa se slepo pokoravati načelom, ki so jih sprejemali v političnih vrhovih.

Učitelj na vasi praktično ni imel časa zase. Biti je moral gonilna sila kulturnega in političnega življenja na vasi. Nobene volitve, ki so se v teh časih kar vrstile, npr. volitve v krajevni odbor, volitve v občinski odbor, volitve v ljudsko skupščino, niso minile brez učiteljice oz. učitelja v volilni komisiji.

TEŽKI DELOVNI POGOJI V začetku 50. let je delo omogočal premajhen in za pouk neprimeren prostor. Kmečka hiša le ni zgrajena za potrebe pouka. Učenci so se stiskali na 16 m². Mize so bile neprimerne. Prav tako tudi stoli, ki so bili brez naslonjal, t.i. štokrli, ki so jih rabili na vaških veselicah.

Šolski obisk je bil nizek. V šolo je prihajalo le tri četrtine šoloobveznih otrok. Otroci so bili pastirji, doma so jih rabili pri kmečkem delu in v prvih letih organiziranega šolstva po drugi svetovni vojni vsi starši še niso doumeli pomena osnovne izobrazbe.

Delo je oviralo tudi pomanjkanje zvezkov in predvsem učbenikov. Že takrat pa so se učitelji pritoževali nad neustreznostjo beril, ki kljub več ponatisom še vedno niso bila primerna za pouk.

Največji sovražnik pa je bila zima. Te so bile s snegom zelo bogate in otroci po več dni niso prišli v šolo.

Velika težava je bila za učitelja tudi oddaljenost od Idrije, središča, kjer so potekali vsi pedagoški sestanki. Kamorkoli si se obrnil, si moral iti peš. Ko je učitelj Koširjevi umrl stric, je rabila tri dni, da je šla na pogreb. Dan za prihod v Cerknico, dan za pogreb in dan za vračanje nazaj v Zadlog. V svojih spominih opisuje tudi vračanje v snegu in temi iz Idrije, ko je že mislila, da je zašla in se ji je od srca odvalil velik kamen, ko je ugledala znane luči na Zadloški planoti.

ŠOLSKA MALICA V času, ko je šola gostovala pri Venceljeh, je gospodinja Pavla pripravljala malico za vse

otroke. Hrano so dobivali na Rdečem križu. Kruh za malico je gospodinja pekla sama.

Jugoslavija je v teh letih preživljala gospodarsko krizo, ki jo je še poglobljala nerešen položaj kmeta. Prisotni so bili delni obvezni odkupi, za kmetijstvo je bila značilna majhna kmetijska proizvodnja. Še vedno so obstajale težnje po kolektivizaciji zemlje, vrstili so se nasilni odvzemi zemlje.

Kljub velikim načrtom in planirani petletki so bili končni rezultati majhni. Kmet ni imel interesa pridelovati hrano. Zato je Jugoslavijo v teh letih reševala pomoč z zahoda, saj je SZ po Informbiroju odpovedala pomoč tudi v hrani.

Iz pomoči zahodnih držav so šolske kuhinje dobivale potrebno hrano, tudi zelo nezaželeno ricinusovo olje, nujen dodatek v prehrani otrok; zaradi pomanjkanja vitamina D je bilo namreč mnogo otrok v tem času rahitičnih.

Gospodinja Pavla je vse delo v mlečni kuhinji opravila udarniško. V enem letu se je nabralo kar 273 ur.

OBNAVLJANJE ŠOLSKE STAVBE V šolskem letu 1950/51 so šolsko stavbo za silo pripravili za pouk. Udarniško, kar je bilo takrat popularno in nujno potrebno družbeno delo, so šolo počistile ženske iz vasi. Šola je bila pozidana z opeko, ki je kar vlekla vlogo nase, tako da je bila v zimskem času temperatura v učilnici zjutraj med 2° in 1°C. Pred vsako učno uro so zato učenci skupaj z učiteljico telovadili, da so se ogreli. Otrokom je kar naprej teklo iz nosu, slišalo se je kihanje in pogosto so odhajali na stranišče. V takih razmerah so pouk večkrat skrajšali, zato pa je bil učni program manj obdelan in utrjen.

VEROUK IN ŠOLA 1945 je bil sprejet odlok o ločitvi cerkve in šole. Verouk je ostal šolski predmet, vendar neobvezno, starši so morali šolarje posebej prijaviti, če so želeli, da njihov otrok obiskuje verouk.²⁰ Verouk je bil v šoli prepovedan 1. februarja 1952, po tem, ko Jugoslavija in Vatikan nista uspela najti skupnega jezika o lojalnosti duhovščine novi državi in sta celo za nekaj čas prekinili vse meddržavne stike.

Še do prvega polletja 1951/52 je verouk potekal v šoli. Črnovrški župnik Ivan Kobal je prihajal poučevat v šolo. Po tem pa so morali učenci k verouku v Črni Vrh, kjer je potekal v zakristiji črnovrške cerkve, ponavadi v četrtek, ko je bil pouka prosti dan.

POVOJNA REVŠČINA Otroci so bili slabo oblečeni in obuti. Koširjevi se je globoko v spomin vtisnila usoda devetletnega Joklčka, pastirčka, ki je vedno pred poukom pasel krave. Nosil je prevelike gospodinjinje čevlje, ki so ga ožulili. Žulj se je zagnojil, deček je dobil tetanus in je v vipavski bolnišnici umrl. Ljudje se še spominjajo, kako so majhno belo krsto na ročnem vozčku pripeljali iz Vipave na domače pokopališče.

Preskrba prebivalcev z najnujnejšim je bila skromna. Večino potrošnega blaga si lahko dobil le z boni. Sirote, ki jih je bilo na šoli kar nekaj, so imele pravico, da so ob novem letu dobile tekstilno blago.

PIONIRSKA ORGANIZACIJA Ideologija KPJ kot monolitne partije, ki je svetu dokazovala pravilnost iskanja svoje poti v socializem, se je vpletla v vse pore življenja. Učenci so bili organizirani v Pionirsko organizacijo, ki so jo v šolskem letu 1950/51 reorganizirali iz desetih in čet v krožke. Pionirji so plačevali članarino, v okviru pionirskega dela pogozdovovali goličave in zbirali staro železo. Denar so ob koncu leta porabili za izlete ali pa za nakup knjig, kajti šolska knjižnica je bila skromna. Pogozdovanje je bilo v bistvu oblika otroškega udarniškega dela.

Tudi pri vodstvu šol so se pojavile spremembe. Učitelju naj bi pri vodenju pomagali šolski odbori, sestavljeni iz predstavnikov staršev in učitelja. Šolski odbor naj bi skrbel za vzdrževanje stavbe in spremljal delo v šoli, pomagal pri izvedbi raznih proslav. Te proslave so bile ob državnih praznikih, ob 8. marcu – dnevu žena, ob 25. maju – rojstnem dnevu Tita...

VLOGA ŠOLSKIH ODBOROV V letu 1954 se začno ustanavljati šolski odbori, sestavljeni iz zunanjih članov, ki jih je delegirala oblast in so bili praviloma podvrženi partijski disciplini. Zunanji člani so predstavljali dve tretjini članov šolskega sveta. V šolskem odboru so bili tudi učitelji.

S tako razporeditvijo moči, 2:1, je seveda pedagoška stroka postala neavtonomna. Iz zapisnika šolskega odbora²¹ dne 1. 7. 1957 so razvidne naloge šolskega sveta na šoli. Šolski odbor je moral delovati na vsaki osnovni šoli, tam je imel tudi svoj sedež. Njegova naloga je bila sodelovanje in pomoč šoli pri reševanju vzgojnih, gospodarskih in socialno-zdravstvenih vprašanj v svojem šolskem okolju. Šolski odbor je pretresal celotno šolsko problematiko v okviru zakonitih predpisov, dajal upravi šole in preko nje višjim šolskim organom ustrezne predloge, reševal konkretne probleme, kot so sirote narodnoosvobodilnega boja, vzgojno zanemarnjeni otroci itd., pomagal pri kontroli obiska rednega pouka šoloobveznih otrok.

Izdeloval je tudi predloge letnega proračuna, ga utemeljil in po odobritvi skrbel za njegovo pravilno izvajanje, ustvarjal in upravljal je izvenproračunska sredstva, skrbel za materialne pogoje šole, urejeno in nemoteno delo šole in pouka, pomagal pri organizaciji izletov in počitniških kolonij.

Na Osnovni šoli Zadlog je začel šolski odbor delovati v šolskem letu 1954/55. Člane odbora so izvolili na zboru volilcev, izvoljene pa je moral v primeru zadloške šole potrditi še LO Idrija. Člani odbora so izmed sebe izvolili predsednika, ta pa ni mogel biti učitelj. Šolski odbor se je sestajal po potrebi, od petkrat do tudi enajstkrat na leto. Štel je pet do šest članov.

Iz zapisnikov sej šolskega odbora je razvidno, da so člani svoje delo opravljali vestno in se v delo šole aktivno vključevali. Tako so posamezniki organizirali celo prvomajsko kresovanje v času, ko je bila učiteljica na študijskem dopustu, nakupili so sladkarije za novoletno obdaritev, s svojim delom pripomogli, da so se na šolski zgradbi opravila manjša popravila. Na sejah so celo obravnavali disciplinske prekrške in zanje poiskali tudi ustrezne rešitve. Iz zapisanega sodeč, je bila vloga šolskih odborov pozitivna. Vendar, kjer ni denarja in kjer ni možnosti lastnega razpolaganja z njim, večjih rezultatov ne more biti.

UČITELJICE SE POGOSTO MENUJEJO S šolskim letom 1952/53 je na šolo prišla Anica Meglič, kateri se je v naslednjem šolskem letu pridružila še Albina Zajc.

Zajčeva ni ostala dolgo, saj so jo premestili na Col. Namesto nje je prišla Čarmanova.

Delo je bilo težko, posebno pozimi. Temperature v razredu so bile nizke, tako da so pouk imeli le v eni učilnici. Učilnico so ogrevali s pečjo na drva, ki pa je zelo slabo grela. Dodatna težava je bila v tem, ker snažilka ni zjutraj dovolj zgodaj zakurila. Za drva in kurjavo med poukom so skrbeli učenci sami.

Leta 1955/56 sta poučevali Ana Meglič in Majda Mencinger, ki pa, po vpisih v šolski kroniki, nista bili v najboljših odnosih. Megličevo so premestili v Gornjo Kanomljo, namesto nje pa je prišla Antonija Kračman.

REFORMA SLOVENSKEGA ŠOLSTVA³² V začetku petdesetih let so začele oblasti odpravljati nakopičene težave v šolstvu. Sistematično so se začele stvari reševati po letu 1953, ko je bila ustanovljena zvezna komisija za šolstvo. V reformo so skušali vključiti strokovnjake, ki bi na osnovi pedagoške stroke podali izhodišča za prenovo šolstva. Naslednja leta so pedagogi in drugi strokovnjaki objavljali številne članke z različnimi mnenji o podobi slovenskega šolstva v vlogi posameznih predmetov v šoli. Reformni proces v Sloveniji je vodila junija 1954 ustanovljena komisija za proučevanje šolstva, ki je zbirala mnenja iz vse Slovenije. Toda mnenja šolnikov v večini primerov niso upoštevali; slovenski predstavniki so v zveznih telesih zagovarjali stališča KPJ in ne stroke.

Reformni proces se je končal z obsežnim predlogom sistema izobraževanja in vzgoje v FLRJ, ki ga je zvezna komisija za reformo šolstva sredi leta 1957 poslala v skupščinsko proceduro. Upošteval je stališča politike. Ta so bila zapisana v splošnem zakonu o šolstvu, ki ga je zvezna skupščina sprejela 25. junija 1958.

1. 10. 1959 je bila dokončno uzakonjena enotna osemletna osnovna šola na Slovenskem. Takratni šolski minister Vlado Majhen je ob tem poudaril, da nova osnovna šola »temelji na idejnih načelih in smernicah, ki jih določa prosveti, kulturi in znanosti program Zveze komunistov.«

Zapis v zadloški šolski kroniki iz leta 1955/56 pa kaže, da so se morali učitelji ukvarjati bolj s praktič-

nimi problemi. V kroniki beremo naslednje: »Mladi pedagogi imamo veliko težav, dvojna, trojna kombinacija, pomanjkanje učil. Pouk je prežet s sodobno stvarnostjo. To pa se vsekakor zahteva od današnjih prosvetnih delavcev, posebno v takih vaseh, kot je Zadlog, kjer je še polno misticizma in verskih predsodkov. Uspeh bi bil kvalitetnejši, če bi delo šole podprli starši.«

Dokončni učni program je bil potrjen 6. aprila 1960 in je bil precej lažji, kot so ga prej zahtevali na nižji gimnaziji. Dobra plat novega programa je bila pospešitev gradnje novih šolskih stavb, reforma je ukinila eno-razrednice in kombinirane razrede, kar je pripomoglo k temu, da je v šol. letu 1962/63 kombinirane oddelke obiskovalo manj kot 10% učencev, v to številko so bili zajeti tudi zadloški učenci.

KAKO SO POLITIČNE ODLOČITVE VPLIVALE NA ŠOLSTVO V ZADLOGU S šolskim letom 1956/57 so v Zadlogu ostali samo nižji razredi. Prišlo je do reorganizacije šolskega okoliša, ki je za učence, oddaljene 4–5 kilometrov od Črnega Vrha, predvideval, da bodo višje razrede osnovne šole obiskovali v Črnem Vrhu. Leto 1957/58 je prineslo spremembo učnega načrta od 1. do 3. razreda osnovne šole. Na spremembe so učitelje pripravili s predhodnimi sestanki. Za učiteljico Antonijo Kračman, ki je v tem času poučevala v Zadlogu, so bili sestanki v Godoviču. Spremembe učnega načrta so prinesle tudi nove učbenike, ki so jih vsebinsko priredili novim zahtevam učnega načrta.

Šolske reforme po šolskem letu 1962/63 so šoli v Zadlogu prinesle ukinitve kot samostojne šole. Priključena je bila Osnovni šoli Črni Vrh nad Idrijo kot njena podružnica. Učitelji na šoli niso bili več upravitelji, upraviteljske posle je prevzel ravnatelj Osnovne šole Črni Vrh nad Idrijo. Še vedno pa je ostal organiziran pouk kot kombinacija 1. in 2. razred ter 3. in 4. razreda.

UČITELJI SE ŠE KAR NAPREJ MENJUJEJO Naslednji dve leti od 1958 do 1960 sta na šoli poučevala zakonca Milena in Renato Stepančič. Šolska stavba je bila še vedno v slabem stanju, najslabše je bilo s prostori za sanitarije. Stepančič je predlagal, da bi v učiteljskem stanovanju

izdelali ustrezno kopalnico s straniščem. Hkrati naj bi se uredila stranišča tudi za otroke. Načrt je bil na šolskem odboru sprejet, odobrena so bila celo že finančna sredstva in izdelava kopalnice in šolskih stranišč se je pričela. Nato pa so se v vasi pojavile govorice, kaj si učitelj domišlja, saj je kopalnica luksuz. Stepančič je v šolsko kroniko ob tem zapisal naslednje:

»Potem pa je lepega dne nastal vik in krik, da se v Zadlogu zganja luksuz, da se je upravitelj spomnil graditi kopalnico. In tako so ostale cevi v steni, ostalo pa je odpeljalo podjetje. Tistim cevem, ki so ostale, bi lahko rekli zamrznjeni kapital. Ni prijetno imeti stranišče skupaj z učenci, pa tudi umivanje telesa po sodobnih higienskih predpisih ne smatram za zapravljanje časa. (tako vsaj učimo v šoli).«

Slaba prosvetljenost in včasih majhna pozornost domači vzgoji je razvidna tudi iz naslednjega zapisa. »Velik problem predstavljajo tudi pastirji, za katere se ne starši ne njihovi gospodarji ne čutijo dolžni, da bi zanje skrbeli. Predvsem ti otroci nimajo šolskih potrebščin in ne prinašajo redno denarja za šolsko malico.«

Stepančičema je sledila Anka Rejec, ki je ostala na šoli do leta 1963/64, ko je zbolela. V šolsko poslopje pa se je naselila hišna goba, in to v takšni meri, da je pouk

meseč dni potekal pri posestniku Ivanu Bonči. Med tem časom so šolske prostore za silo spet uredili.

V ŠOLO S SPLAVOM Najbrž redko kdo lahko zapiše, da se je v šolo odpeljal s splavom. Pomladanske in jesenske povodnji so bile v Zadlogu nekoč pogost pojav. Velika poplava je bila tudi leta 1968. Povzemam spis sedmošolca, ki je za takratni šolski časopis Mladi Vojkovci, ki so ga izdajali na Osnovni šoli Črni Vrh nad Idrijo, napisal tole:

Naša vas Zadlog leži precej visoko nad morjem. Zato pa zapade vsako zimo veliko snega. Prav tako je bilo letos. Snega je zapadlo en meter. Stežavo so plužili ceste, zato je bila en mesec pot zaprta. Po enem mesecu so jo s težavo odprli. Odrasli ljudje so bili doma, krmili so živino in izdelovali suho robo. Mi mladi pa smo se smučali, sankali, hodili v šolo in skratka uživali zimsko veselje. Tako smo se v nedeljo 18. 11. 1968 zbrali s prijatelji na velikem hribu, da bi se smučali. Nedelja je bila res lepa.

V torek zjutraj sem najprej stekel k oknu in videl, da dežuje. V šoli smo se pogovarjali, da bodo verjetno poplave. V četrtek smo na šoli praznovali 25. letnico Vojkove smrti²³ in izšla je prva številka našega glasila Mladi Vojkovci. Po proslavi je bilo že toliko vode, da so nas domov peljali z vojaškim kamionom, ker peš ne bi mogli iti.

POPLAVE IN VOŽNJA S FLOSI

Voda se je hitro zbirala. Polnile so se rupa za rupo. Proti večeru se je v največji rupi²⁴ že zbirala voda. V štirih urah je bila rupa polna.

Drugi dan smo šli v šolo. Ko sva se s prijateljem Hermanom vračala nazaj domov, že nisva mogla več čez vodo. Malo sva jo že zajela v škornje. Nekaj časa sva se smejala, potem pa je prišel tata in naju nesel čez vodo.

Ko sva prišla domov, sva šla k sosеду, kjer so delali splav. S sosedovim Jakobom sva se odločila, da narediva splav še midva. Dež je lil neprenehoma. Z vseh strani se je slišalo zabijanje žebeljev. Z Jakobom sva šla po šest smrekovih hlodov. Prinesla sva jih tako, da so bili pol v vodi, pol na kopnem. Vse to sva zvezala z močno desko. Položila sva čez še nekaj desk, v isti smeri kot prvo. Naredila sva splav, dolg 4,5 m in širok 1,7 m. Čez pol ure sva že odplula po prostranem jezeru.

V nedeljo smo se vozili cel dan. Vse je bilo živo. Vozili smo se od soseda do soseda, se smejali in peli. Tudi v šolo smo se vozili s splavi. Mojemu sem dal ime Sinja ptica.

V ponedeljek mi je splav ušel na vodo in tako nisem mogel v šolo. Ušel mi je kakih dvajset metrov od obale in tam zmrznil. Šel sem k sosеду. Z njegovim splavom sva se odpeljala do mojega, stolkla led in ga rešila. Ko sva ga pripeljala nazaj, je bilo za šolo že prepozno. Ko sem šel drugi dan v šolo, sem moral zopet razbijati led. Zato je bila pot v šolo težavna, a vesela. Več kot polovica Zadloga je bila pod vodo. Odrasli ljudje so bili v skrbeh, ker je neprestano deževalo. Mi mladi pa smo se veselili.

ZADLOŠKA ŠOLA POSTANE PODRUŽNICA OSNOVNE ŠOLE ČRNI VRH Zadnje obdobje šole v Zadlogu je vezano na čas od 1. 9. 1962 do 31. 8. 1971. Za to obdobje je značilno, da šola ni več samostojna. Priključena je bila k Osnovni šoli Črni Vrh kot njena podružnica. Število otrok se je v teh letih začelo zmanjševati. Pouk je v začetku še potekal dopoldne in popoldne, od šolskega leta 1966/67 pa samo dopoldne. Pouk je bil še vedno kombiniran, združena prvi in drugi razred ter tretji in četrti razred.

Tudi v tem obdobju ni imela šola srečne roke z učitelji. Ti so se kar naprej menjavali, tudi zaradi porodniških dopustov učiteljic.

Od leta 1963 do šolskega leta 1966/67 je na šoli poučevala Pavla Colja, od šolskega leta 1967/68 do konca pa učiteljica Vera Čebular. Delo si je delila z učiteljskim pripravnikom Stankom Bruncem, ki pa je že po enem letu zaradi nadaljevanja študija odšel v Ljubljano. Namesto njega je prvi in drugi razred nato poučevala Olga Lapajne. Tudi Lapajnetova je ostala le eno šolsko leto. Za njo je drugo učiteljsko mesto prevzel upokojeni učitelj Ivan Leban, ki je učil v šolskem letu 1969/70.

Šolsko poslopje je še vedno klicalo po obnovi. Deloma je stavba doživela osvežitev z novim ometom, ki ga je dobila v šolskem letu 1966/67, torej je preteklo celih petnajst let od takrat, ko se je po vojni začel pouk v obnovljeni šolski stavbi. Na dotrajanost stavbe in potrebno obnovo so opozarjali vsi, ki so na šoli delali. Zaradi stare vodovode napeljave je tekla voda po stranišču in hodniku, je zabeleženo v šolski kroniki iz leta 1969/70.

Prvega septembra 1971 je bila podružnična šola v Zadlogu ukinjena.

Zaključek

Organiziran pouk je v Zadlogu potekal osemindeset let, od 5. oktobra 1913 do junija 1971. Šola je bila v začetku enorazrednica, v času Italije dvorazrednica, po drugi svetovni vojni je pouk vrsto let spet potekal samo v enem razredu, deloma tudi v dveh razredih. Kombiniran pouk je potekal vse do ukinitve šole.

Učiteljstvo se je pogosto menjavalo. Najdaljši staž ima s sedmimi leti prva učiteljica v Zadlogu Frančiška Kenda. Poprečno so ostajali učitelji na šoli manj kot dve leti. Povečini so poučevale ženske, moških je bilo zelo malo. Mnogim je bilo delovno mesto v Zadlogu prvo ali pa so imeli le malo izkušenj s poučevanjem. V vseh letih se je zamenjalo okoli 32 učiteljic in učiteljev (za 30 je potrjeno na osnovi virov).

Število učencev se skozi čas obstoja šole v Zadlogu ni bistveno spreminjalo. Največ učencev je bilo v letih takoj po drugi svetovni vojni, ko je bilo šolanje mar-

sikateremu otroku zaradi vojnih let onemogočeno. Skupno število otrok pa je bilo odvisno tudi od organizacije šole. V prvih letih po vojni je bilo na šoli sedem razredov (šolsko leto 1954/55), s šolsko reformo v šestdesetih letih so ostali samo štirje.

Vas je imela šolsko stavbo od leta 1930 do 1944, ko so jo Nemci razstrelili. Po vojni je trajalo več let, da so jo obnovili v taki meri, da je bila primerna za pouk. Danes šolska stavba propada.

Pravijo, da vas živi, če ima šolo. Danes funkcijo šolskega in kulturnega življenja celotne Črnovrške planote opravlja Osnovna šola Črni Vrh nad Idrijo. Razdalje nekaj kilometrov danes niso odločilne pri postavitvi šole. Vzdrževanje majhnih šol je drago. Vendar pa ima majhnost svoj čar v večji povezanosti otrok in učitelja. Današnja odtujenost otroka – učenca in učitelja je posledica tudi velikih šolskih organizmov, ki zaradi velikosti spodjedajo samega sebe. To pa je že druga zgodba. S tem zapisom pa je Zadlog dobil svojo.

PRILOGA 1
ŠTEVILO VPISANIH OTROK ZA POSAMEZNO LETO

šolsko leto	dečki	deklice	skupaj
1938/39	7	5	12
1939/40	5	3	8
1940/41	4	1	5
1941/42	3	2	5
1942/43	6	2	8
1943/44	/	1	1
1944/45	1	2	3
1945/46	18	15	33
1946/47	3	1	4
1947/48	7	6	13
1948/49	11	8	19
1949/50	2	5	7
1950/51	2	4	6
1951/52	2	3	5
1952/53	1	2	3
1953/54	6	6	12
1954/55	1	10	11
1955/56	4	5	9
1956/57	3	/	3
1957/58	5	4	9
1958/59	6	6	12
1959/60	4	2	6
1960/61	8	1	9
1961/62	3	3	6
1962/63	2	2	4

VIR
ŠOLSKA MATICA OD LETA 1945/46,
DRŽAVNA MEŠANA OSNOVNA ŠOLA ZADLOG

PRILOGA 2
ŠTEVILO UČENCEV OSNOVNE ŠOLE ZADLOG PO POSAMEZNIH RAZREDIH OD ŠOLSKEGA LETA 1947/48 DO UKINITVE ŠOLE 1971

razred	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	skupaj
1947/48	18	12	24	8				62
1948/49	15	15	12	16				58
1949/50	10	12	19	13				54
1950/51	6	14	19	21				60
1951/52	9	6	19	20	2			56
1952/53	6	9	8	24	7			54
1953/54	14	3	10	8	10	4		49
1954/55	13	11	2	12	4	6	2	50
1955/56	ni podatkov							
1956/57	7	6	13	7				33
1957/58								34
1958/59	14	7	8	10	1			40
1959/60	7	12	7	6				32
1960/61								36
1961/62								35
1962/63	6	6	11	6				29
1963/64								25
1964/65	10	6	4	7				27
1965/66	8	10	5	5				28
1966/67	12	7	10					29
1967/68	9	10	8	10				37
1968/69	9	8	11	8				36
1969/70	3	9	9	12				33
1970/71	7	4	8					19

PRILOGA 3
SEZNAM UČITELJEV IN ČAS KO SO POUČEVALI V ZADLOŠKI ŠOLI

Franciška Kenda	30. 9. 1913–30. 9. 1920
Marija Kunc	1. 10. 1920–30. 9. 1921
Ida Petrič	1. 10. 1921–1923, 1925–1927
Terezija Vojska	1. 10. 1923–20. 10. 1924
Terezija Jež	22. 4. 1924–1925
Antonija Hvala	1. 10. 1927–1. 4. 1929
Giovanna Bellenghi	1930
Caterina Unia	1931/32
Maria Unia	1931/32
Lia de Calo	1934/35
Giuseppina Barile	1936
Marella Pallegriani	1935/36
Ljuba Bavdek	1944, nekaj mesecev
Ana Kobal	1945/46 do 1946/47
Čilka Kosmač	1946/47, nekaj prvih mesecev
Slavka Čermelj	1947/48
Lidja Bajželj	1947/48
Jožica Košir	1948/49 do 1951/52
Anica Meglič	1952/53 do 28. februarja 1956
Albina Zaje	1953/54 do prvih mesecev 1954/55
Majda Mencinger	1955/56
Antonija Kračman	februar 1956–1957/58
Milena Štepančič	1958/59–1959/60
Renato Štepančič	1958/59–1959/60
Anka Rejc	1960/61–1962/63
Paula Colja	1963/64–1966/67
Vera Čebular	1967/68–1970/71
Stanko Brunec	1967/68
Olga Lapajne	1968/69
Ivan Leban	1969/71

VIR ŠOLSKE KRONIKE

OPOMBE

- ¹ SLOVENSKI KRAJEVNI LEKSIKON, MLADINSKA KNJIGA, LJUBLJANA, STATISTIČNI PODATKI PO OBČINAH REPUBLIKE SLOVENIJE, STATISTIKA PREBIVALSTVA, 1990–1994, ŠT. 12, LJUBLJANA 1995.
- ² MINKA LAVRENČIČ PAHOR, PRIMORSKI UČITELJI, 1914–1941, PRISPEVEK K PROUČEVANJU ZGODOVINE SLOVENSKEGA ŠOLSTVA NA PRIMORSKEM, TRST, 1994, STR. 196.
- ³ JANEZ KAVČIČ, PRVA SLOVENSKA REALKA, IDRİJA 1901–1926, STR. 156.
- ⁴ MINKA LAVRENČIČ PAHOR, PRIMORSKI UČITELJI, 1914–1941, PRISPEVEK K PROUČEVANJU ZGODOVINE SLOVENSKEGA ŠOLSTVA NA PRIMORSKEM, TRST, 1994, STR. 310.
- ⁵ KOT OPOMBA 7. PAHORJEVA NAVAJA DAN PRIHODA 1. 10. 1927. IZ PERSONALNE MAPE, SHRANJENE V POKRAJINSKEM ARHIVU NOVA GORICA V FONDU ŠOLSKO NADZORNIŠTVO TOLMIN, ARHIVSKA ŠKATLA 2, JE RAZVIDEN DATUM 16. SEPTEMBER 1927.
- ⁶ MINKA LAVRENČIČ PAHOR, PRIMORSKI UČITELJI, 1914–1941, PRISPEVEK K PROUČEVANJU ZGODOVINE SLOVENSKEGA ŠOLSTVA NA PRIMORSKEM, TRST, 1994, STR. 170, 182, 226, 246, 446.
- ⁷ ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA, ODDELEK V IDRİJI, FOND OSNOVNA ŠOLA ZADLOG, 1936–1971, ARHIVSKA ENOTA 2, GIORNALE DELLA CLASE 1938/39.
- ⁸ ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA, ODDELEK V IDRİJI, FOND OSNOVNA ŠOLA ZADLOG, 1936–1971, ARHIVSKA ENOTA 2, GIORNALE DELLA CLASE 1938/39. POVZETEK JE IZ ITALIJANSKEGA JEZIKA PRIPRAVILA VOJKA TREVEN. UČITELJICA ANGLEŠKEGA JEZIKA NA OSNOVNI ŠOLI ČRNI VRH NAD IDRİJO.
- ⁹ POKRAJINSKI ARHIV NOVA GORICA, FOND ŠOLSKO NADZORNIŠTVO TOLMIN, ARHIVSKA ŠKATLA 2. ŠOLSKO NADZORNIŠTVO TOLMIN (ŠNT) JE OBSEGALO VEČ DIDAKTIČNIH RAVNATELJSTEV, MED NJIMI TUDI IDRİJSKO, POD KATEREGA PRISTOJNOST SO SODILE TUDI ŠOLE TAKRATNE OBČINE ČRNI VRH. FOND ŠNT OBSEGA 143 ARHIVSKIH ŠKATEL, KJER NAJDEMO VELIKO PODATKOV O ODPRTJU ŠOL, NJIHOVEM DELOVANJU, STATISTIČNE PODATKE, PODATKE O UČNEM KADRU, ZAPISNIKE INŠPEKCIJ, ... GRADIVO NI OHRANJENO KOMPLETNO, UREJENO JE PO LETIH IN TEMATIKI, NE PA PO POSAMEZNIH ŠOLAH. V 23 ŠKATLAH SO SPRAVLJENE TUDI PERSONALNE MAPE UČITELJEV, KI SO ABECEDNO UREJENE. ŽAL PA NISO OHRANJENE MAPE VSEH UČITELJEV, KI SO KDAJKOLI POUČEVALI NA TEM OBMOČJU. ZA PRISPEVEK SO ČRPANI PODATKI IZ GRADIVA, KI GA JE PRIPRAVILA VLASTA TUL. PRIPRAVLJEN SEZNAM BI BILO POTREBNO ŠE DOPOLNITI.
- ¹⁰ POKRAJINSKI ARHIV NOVA GORICA, FOND ŠOLSKO NADZORNIŠTVO TOLMIN, ARHIVSKA ŠKATLA 81.
- ¹¹ POKRAJINSKI ARHIV NOVA GORICA, FOND ŠOLSKO NADZORNIŠTVO TOLMIN, ARHIVSKA ŠKATLA 21.
- ¹² POKRAJINSKI ARHIV NOVA GORICA, FOND ŠOLSKO NADZORNIŠTVO TOLMIN, ARHIVSKA ŠKATLA 90.
- ¹³ ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA, ODDELEK V IDRİJI, FOND OSNOVNA ŠOLA ZADLOG, 1936–1971, ARHIVSKA ENOTA 2, GIORNALE DELLA CLASE 1938/39. PREVOD PREDMETNIKA JE PRIPRAVILA VOJKA TREVEN.
- ¹⁴ ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA, ODDELEK V IDRİJI, FOND OSNOVNA ŠOLA ZADLOG, 1936–1971, ARHIVSKA ENOTA 2, GIORNALE DELLA CLASE 1938/39. POVZETEK IZ ITALIJANSKEGA ZAPISA UČNEGA NAČRTA JE PRIPRAVILA VOJKA TREVEN.
- ¹⁵ VEČINA GRADIVA ZA OBDOBJE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI JE ČRPANO IZ ŠOLSKIH KRONIK ZA OBDOBJE OD 1947–1964 IN 1964–1971. KRONIKE HRANI ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA, ODDELEK V IDRİJI, FOND OSNOVNA ŠOLA ZADLOG, 1936–1971, ARHIVSKA ENOTA 5. ŠOLSKA KRONIKA 1947–1964, ARHIVSKA ENOTA 6. ŠOLSKA KRONIKA 1964–1971. ČE JE BIL DODATNO UPORABLJEN ŠE DRUGI VIR, JE TO NAVEDENO POSEBEJ.
- ¹⁶ SLOVENSKA KRONIKA XX. STOLETJA, 1941–1995, NOVA REVILJA, LJUBLJANA 1996, STR. 133.
- ¹⁷ JOŽICA KOŠIR JE NA PROŠNJO ZGODOVINSKEGA KROŽKA, KI JE RAZISKOVAL ZGODOVINO ŠOLSTVA NA ČRNOVRŠKEM V ŠOL. LETU 1996/97 V OKVIRU INOVACIJSKEGA PROJEKTA RAZVOJ ŠOLSTVA NA ČRNOVRŠKI PLANOTI, ZAPISALA SVOJE SPOMINE. ORIGINALNI ZAPIS HRANI OSNOVNA ŠOLA ČRNI VRH.
- ¹⁸ SLOVENSKA KRONIKA 20. STOLETJA, 1941–1995, NOVA REVILJA, LJUBLJANA 1996.
- ¹⁹ SLOVENSKA KRONIKA 20. STOLETJA, 1941–1995, NOVA REVILJA, LJUBLJANA 1996.
- ²⁰ JOŽE CIPERLE, ŠOLSTVO NA SLOVENSKEM SKOZI STOLETJA, SLOVENSKI ŠOLSKI MUZEJ LJUBLJANA, 1987.
- ²¹ ZAPISNIKI SEJ ŠOLSKEGA ODBORA, 1956–62, ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA, ODDELEK V IDRİJI, FOND OSNOVNA ŠOLA ZADLOG, 1936–1971, ARHIVSKA ENOTA 8.
- ²² SLOVENSKA KRONIKA 20. STOLETJA, 1941–1995, NOVA REVILJA, LJUBLJANA 1996, STR. 201.
- ²³ JANKO PREMRL VOJKO, NARODNI HEROJ, ORGANIZATOR ODPORA PROTI ITALIJANOM NA PRIMORSKEM MED DRUGO SVETOVNO VOJNO, NA BRINOVEM GRİČU NA ČRNOVRŠKI PLANOTI JE V ZIMI 1942/43 TABORILA VOJKOVA ČETA, KI JO JE SAM VODIL. V FEBRUARJU JE VOJKOVA ČETA NAPADLA ITALIJANSKO KOLONO V BELI. VOJKO JE BIL V SPOPADU RANJEN IN JE RANAM NEKAJ DNI KASNEJE PODLEGL.
- ²⁴ RUPA – VRTAČA,

Življenjska pot Lovra Kavčiča

LAURA KAVČIČ

ABSOLVENTI PODČASTNIŠKE SOLE
V SONDERBURGU V NEMČIJI
24. JANUARJA 1917.
LOVRO KAVČIČ ČETRTI Z DESNE
V DRUGI VRSTI

Lovro Kavčič je bil rojen 10. avgusta leta 1897 v Idriji materi Franciški roj. Petkovšek in očetu Francu. Letos se spominjamo stote obletnice njegovega rojstva. Bil je zadnji od petih otrok v družini; oče je umrl za silikozo, ko še ni dopolnil tretjega leta starosti.

Že v rani mladosti je v času šolskih počitnic odšel k sorodnikom v Plestenice, kjer si je kot pastir prislužil nekaj hrane in obleko. Pri tem opravilu se je kratkočasil s tem, da je plezal po drevju.

Leta 1910 so na dan sv. Ahacija – praznik rudarjev – na Dolinci postavili mlaj, visok 18 metrov. Smreka je bila olupljena in namazana z milom tako, da je bila povsem gladka. Pod vrhom je bila pritrjena avstrijska črno-rumena zastava, na njej pa je bil vшит zlat cekin za 10 kron, ki je bil

namenjen tistemu, ki ga bo dosegel. Marsikdo je preizkusil svojo večino v plezanju, vendar so vsi omagali.

Sosed je Lovru pred domačo hišo povedal, kaj se dogaja na Dolinci. Hitro je stekel tja in si ogledal prizorišče. Preizkusil je svoje večine v plezanju in kaj kmalu pristal malo pod vrhom. Tedaj zasliši množico ljudi, ki ga je spodbujala. Zbral je moči in spretnost ter dosegel zastavo, s katero se je počasi spuščal na tla. Nekaj gledalcev ga je od navdušenja dvignilo na ramena in v spremstvu godbe na pihala je odkorakal proti zbranemu občinstvu. Zastavo z zlatnikom je moral izročiti pazniku v uniformi. Naslednji dan je šel k ravnatelju rudnika, ki je imel pisarno v gradu. Le-ta mu je čestital in izročil zastavo s cekinom. Nagrade je bila še prav posebno vesela njegova mama, ker si je s tem družinski proračun kar nekoliko opomogel.

V osnovni šoli je bil priden učenec. Zelo si je želel nadaljevati šolanje na tedanji realki, vendar mu mama s samo 5 kronami penzije ni mogla plačevati stroškov šolanja. Preskrbela mu je delo pri krojaču, kjer naj bi se izučil za poklic. Ta odločitev pa mu ni bila po volji, ker je imel željo po nadaljevanju šolanja in spoznavanju sveta. Tako mu je njegov učitelj Rajko Novak svetoval, naj gre v mornarsko šolo, kjer bo lahko nadaljeval šolanje brez plačila šolnine.

Ko je dopolnil 15 let, se je odpravil z nekim Idrijčanom, ki je že služil v mornarici, v Pulj, od tam pa je odpotoval v Šibenik. Tu je v dveh mesecih napravil pripravljalni izpit in se vpisal v prvi letnik, ki ga je opravil s prav dobrim uspehom, enako je zaključil tudi drugi letnik, in sicer 20. marca leta 1914.

BILO JE LEPEGA SPOMLADANSKEGA DNE. DNEVI SO BILI SICER ŠE KRATKI, VREME SE JE VSAK DAN SPREMINJALO, TA DAN PA JE BIL KAKOR NALAŠČ ZA POTOVANJE. SONCE JE SJALO Z VSO SVOJO SPOMLADANSKO MOČJO. NAŠA SRCA SO SE VZDIGOVALA OD RADOSTI, PA ZAKAJ TUDI NE.

DANAŠNJI DAN JE BIL DOLOČEN ZA ODHOD V INOZEMSTVO, V TURČIJO IN EGIPT. IZ DIMNIKA SE JE VALIL GOSTI DIM, ZNAMENJE, DA IMAJO STROH LADJE POLNO PARO. SLUŽBENO MOŠTVO JE SPRAVLJALO ŠE RAZNE STVARI S KROVA, DA JIH VIHAR NE ODNESE.

REČI PA, KI MORAJO BITI NA KROVU, SO PRIVEZOVALI Z MOČNIMI VRVMI ALI Z VERIGAMI. OB ENIH POPOLDNE DNE 1. APRILA 1914 JE BIL DVIGNJENO SIDRO IN LADJA »N.J. VEL. MONARCH« SE JE ZAČELA PREMİKATI IZ ŠIBENIŠKEGA PRISTANIŠČA.

1. aprila 1914 pa je v njegovem življenju prišlo do pomembnih dogodkov, ki jih je začel beležiti v knjigi »Moji spomini«. Opisoval je mnogo prijetnih, še več pa težkih in zelo nevarnih trenutkov mornarskega življenja v času prve svetovne vojne in še po njej vse do leta 1920, ko je dokončno odložil vojaško obleko in se vrnil domov. Zapise je pričel z besedami:

V nadaljevanju popisuje osnovne podatke o ladji, ki je merila po dolžini 93 m, široka je bila 17 m, v vodi jo je bilo šest in pol metra, vozila pa je 17 morskih milj in z močjo 8000 konjskih sil. Posadka je štela 442 mož.

To je bilo prvo daljše potovanje po Dalmaciji, Grčiji, Turčiji, Palestini, Egiptu, Suezu in nazaj v matično luko Pulo.

Med potjo je na ladji izbruhnila bolezen črnih koz, ki je zahtevala tudi nekaj žrtev. Celotna posadka ladje je bila v karanteni vse do Fažane, ko so obolele mornarje odpeljali v bolnišnico, preostali pa so po nekajdnevni karanteni lahko zapustili ladjo in se podali na kopno.

Dne 28. 7. 1914 je izbruhnila prva svetovna vojna. Kdor še ni dopolnil 17 let, so ga začasno odpustili in je prišel domov. Ta dogodek je opisal takole:

Dne 18. 9. 1914 je prejel brzojavko, s katero je bil obveščen o vpoklicu v vojsko. Dodeljen je bil na šolsko ladjo na usposabljanje, od tu pa je bil premeščen na bojno ladjo, ki se je tedaj zadrževala v Boki Kotorski.

Izvedli so napad na utrdbe na Lovčenu, ko pa je Italija napovedala vojno, so z ladje bombardirali nekatera področja v Italiji.

Na teh ladjah je spoznal več Slovencev, eden med njimi je bil Ljubljčan po imenu Rebek, s katerim sta postala dobra prijatelja. Dne 17. 5. 1916 so ladjo peljali v popravilo v dok in tako je dobil po skoraj dveh letih odsotnosti nekaj dni dopusta. Ko je prišel domov, so se že čutili posledice vojne, ki je bila v neposredni bližini. Lakota in pomanjkanje je bilo še posebej prisotno. Kratek dopust se je hitro iztekel in moral se je vrniti na ladjo. Slovo je bilo tokrat še težje, ker je bila vojna in s tem je bil izpostavljen še večjim nevarnostim.

2. decembra 1916 je bil obveščen, da bo skupaj z 21 podčastniki z različnih bojnih ladij odpotoval na šolanje v Nemčijo. Po treh dneh so že zapustili ladje in se podali na pot z vlakom preko Avstrije, Češke, Nemčije do mesta Sonderburg, ki je tik ob meji z Dansko. Tu je opravil izpite za artilerijskega inštruktorja. Spomladi se je vrnil na ladjo v Pulo.

Meseca julija pa je bil premeščen k donavski floti v Brailo v Romunijo. Potoval je po reki z rečno bojno ladjo »Barš«. Tu je dokončal brest-litovski mir, ki jim je omogočil nadaljevanje potovanja do Črnega morja v Odeso ter naprej po Dnjepru do Dnjepropetrovska. Ta potovanja so bila zelo nevarna in polna dogodivščin.

Konec prve svetovne vojne je dočkal v Vukovarju. Ker je bil obveščen, da so Italijani zasedli Idrijo, se je odločil začasno ostati v tem kraju in se zaposliti.

Službo je dobil v komandi pristanišča. Poleg njega so se zaposlili še Rafael Petrič iz Idrije in poročnik Auman iz Krškega. Februarja leta 1919 je imel težave z zobmi. Tako se je odločil priti na zdravljenje v Ljubljano. Po desetih dneh pa je prejel vabilo, naj se oglasi na vojaški upravi v Ljubljani, kjer so ga nagovarjali, naj se pridruži koroški fronti. Ko je pojasnil, da je mornariški podčastnik, so ga napotili v Beograd na ladjo Barch, ki ji je poveljeval poročnik Metod Pirc, po rodu iz Kranja. Ker sta bila že prej skupaj, je bil Pirc vesel njegove vrnitve.

Marca leta 1919 je na Madžarskem izbruhnila boljševiška revolucija, ki pa je segla tudi v mornarske vrste. Tako je bil v družbi Stanka Gogale iz Kranja in Šimeta Mirze iz Ljubljane v neki kavarni, ko se je naenkrat pojavila vojaška policija. Prišli so do njihove mize, jih legitimirali in aretirali, pod obtožbo boljševizma. Po dolgotrajnem zaslišanju so jih najprej

»MENI JE MANJKALO SAMO ŠE 6 DNI DO 17. LETA. DRŽAL SEM SE V OZADJU, KER SEM SE BAL, DA BI ME KDO VPRAŠAL, KOLIKO MI ŠE MANJKA DO 17 LET. TAKO SO NAS VPRAŠALI, ČE SE NI NOBEDEN STAR 17 LET. ODGOVORILI SMO Z GROMKIM »NE«. MISLIM, DA SEM BIL NAJGLASNEIŠI JAZ. DOMOV SEM SEL RAD. ŠE ISTI VEČER SEM SE OB 6. URI ODPELJAL Z BRZOVIAKOM NAPREJ, V LOGATEC SEM PRIŠEL OB 12 1/2 URI PONOČI. BILI SO ŠE TRIDE IDRJIČANI Z MENOJ, KI SO PRAV TAKO ŠLI DOMOV. DO NASLEDNJEGA DNE NISMO HOTELI ČAKATI, SAJ TUDI DENARJA NISMO IMELI. ODLOČILI SMO SE, DA GREMO DOMOV PEŠ, IN SICER TAKOJ. ŠLI SMO Z ZMERNIM KORAKOM PROTI IDRJI, KAMOR SMO PRISPELI OB 7. URI ZUTRAJ.«

odpeljali v zapor v Baji, nato v Subotico, od tu pa v Petrovaradžinsko trdnjavo, kjer so bili zaprti polnih osem mesecev, in to brez vsakega sojenja in obtožnice.

Med tem časom je tudi v vrstah stražnikov disciplina v zaporih popustila. Pridružila sta se jim še mornar Rafael Modrijan in Valentin Kokalj iz Idrije. Glede na tedanje razmere so veliko zapornikov pomilostili. Ko pa so zahtevali odpustitev oz. pomilostitev, so jim odgovorili, da »za boljsevike nema amnestije«. Tako jim je kasneje uspelo s pomočjo komandanta neke ladje, g. Škufce, prav tako po rodu Slovenca, s ponarejenimi dokumenti pobegniti iz teh zaporov in se končno vrniti domov.

Ker ni imel osebnih dokumentov, je morala njegova mama na italijanski policiji v Idriji potrditi, da je njen sin. Štirinajst dni je bil pod policijskim nadzorom, tako da je prihajal policaj na dom in preverjal, če je doma. Po tem času pa so mu izdali osebne dokumente. Tako je pri 23 letih starosti zaokrožil dokaj težko obdobje otroštva in mladostništva.

Kmalu po vrnitvi je dobil zaposlitev pri Občnem konsumnem društvu v Idriji, najprej kot pomožni uradnik, nato preglednik in komercialist.

Ker je bil Konsum (tako so ga poimenovali) izključno slovensko podjetje, ustanovljeno leta 1897, je bil Italijanom vedno kamen spotike, saj je združeval predvsem napredno misleče ljudi. Zato so bile zamenjave ravnateljev dokaj pogoste. Po Štravsu, Gantarju, Gustinčiču, ki je pobegnil leta 1923 v Jugoslavijo, in Hreščaku, ki je prav tako odšel v Jugoslavijo leta 1926, je bil za ravnatelja imenovan Lovro Kavčič, upravljal pa ga je Upravni odbor, sestavljen iz vrst članov društva.

KULTURNO DRUŠTVO LIRA,
LOVRO KAVČIČ TRETJI Z LEVE
V ZADNJI VRSTI

Ob prevzemu je bil Konsum v veliki gospodarski krizi. Tako so bili primorani prodati posestvo Podroteja z mlinom, ki ni več obratoval. Dne 27. 9. 1926 pa je Idrijo in Sp. Idrijo prizadela povodenj, ki je poplavlila trgovine in skladišča Konsuma. Ker je bilo podjetje slovensko, država Italija ni dala nobene odškodnine.

Od leta 1930 je Konsum posloval zelo uspešno. V najem so prevzeli prostore v hiši Valentina Lapajnetna v središču mesta, že leta 1933 pa so celotno stavbo odkupili. To je bil za takratne razmere velik dosežek in možnost za nadaljnji razvoj. Leta 1934 so odprli poslovalnico v Anhovem, leta 1935 pa mlekarno na Vojskem, ki je obratovala do leta 1942.

Zelo pogosto so takratne italijanske oblasti opravljale revizije poslovanja, ki pa nikoli niso ugotovile nepravilnosti. Revizor Pertiti je dne 10. 10. 1938 v poročilu zapisal:

Zelo težko obdobje pa je bilo v času vojne od leta 1941 do 1945, ker je bila hrana v določenem obdobju racionalizirana. Posebne težave so bile tudi s prevozi in dostavo blaga. Kadarkoli se je podal na pot, je bil izpostavljen nevarnostim. Dne 19. avgusta leta 1945 je bil sklican zadnji občni zbor Občnega konsumnega društva v Idriji, na katerem so takratni politični veljaki prepričevali in seveda »prepričali«, da je v interesu vsega delovnega ljudstva, da se Občno konsumno društvo, Krščanska gospodarska zadruga in Gospodarska zadruga v Sp. Idriji združijo v Okrajno gospodarsko zadrugo Idrija. Premoženje, ki so ga imele ob združitvi, je bilo v odstotkih naslednje:
 Občno konsumno društvo 87%
 Krščanska gospodarska zadruga 10%
 Gospodarska zadruga Sp. Idrija 3%

V SPLOŠNEM NE MOREMO DRUGAČE KOT POHVALITI DELOVANJE KONSUMNEGA DRUŠTVA, KI SE JE IZKAZALO, DA JE VEDNO ŠČITILLO KORISTI SVOJIH ČLANOV, DELAVCEV RUDNIKA, KATERIM JE VEDNO PRESKRBELO DOBRO BLAGO IN PO UGODNIH CENAH. RAZEN TEGA SE MORAM POHVALNO IZRAZITI, KER JE DRUŠTVO DALO MNOGO PODPOR SVOJIM ČLANOM IN NJIHOVIM DRUŽINAM TER DRUGIM DOBRODELNIM USTANOVAM.»

IGRALSKA SKUPINA DILETANTI LETA 1925, LOVRO KAVČIČ SEDI PRVI DESNO

Kako naj predstavimo Lovra Kavčiča kot moža in očeta. Po razgibanem življenju, ki ga je imel v času prve svetovne vojne in še do njegove vrnitve domov, si je želel ustvariti družino. Leta 1925 se je poročil s Frančiško Krivec iz Idrije. V tem zakonu so bili rojeni sin Silvi ter hčerki Justini in Lauri. Za vse nas je bil zelo skrben in dober mož in oče ter dober učitelj, ki nam je rad posredoval bogate izkušnje iz njegovega življenja. Iskrenost in poštenost sta bili vedno na prvem mestu.

Italijanska oblast je nanj pritiskala, ker ni hotel zamenjati priimka. Vedno je dejal, da je po očetu dobil življenje in priimek, tega pa ni bil nikoli pripravljen spremeniti.

32297

Takse prosto po št. 6/4 t. z. radi ureditve pokojnine.
 P R E V O D
 2-R-2-19 Štev. 85/2 ZADPNO od 11. junija 1934. III.
 Štev. vpisnika 1930 V Idriji, dne 10. junija 1934. III.
 ZADPNO Odgovor na dopis št. 85/1 z dne 21. V.

TERRITORIJALNA LEGIJA KRALJEVIH KARABINERJEV V TASTU
 POSTAJA V IDRIDI
 Predmet: Kavčič Lovro pok. Franceta.

Poveljstvu tenence kraljevih karabinerjev

I D R I J A .

Na zgoraj navedeni dopis se sporoča:

- 1) Kavčič Lovro pok. Franceta in Betkovešek Frančiška, rojen v Idriji dne 10. avgusta 1897, tu bivajoč.
- 2) Je poročen s tremi otroci.
- 3) Je v dobrih socialnih in ekonomskih razmerah. Je direktor tukajšnjega Konsumnega društva.
- 4) Dobre izobrazbe, obdarjen z živo inteligenco, komunističnih in slovensko irendentističnih idej, ima velik vpliv na svoje somišljenike, v družbi katerih se ga pogosto opaja.
 Do leta 1926. je bil predsednik razpuščenega kulturnega društva v Idriji na komunistični podlagi, v katerem je zelo aktivno deloval.
 Imel je obilo vodstvenih položajev v razpuščenih slovenskih družinah. Nikdar ni prisostvoval manifestacijam za Italijanstvo ter se je kazal v odprtem kontrastu z direktivami nacionalne vlade. Sedaj vrši pozele direktorja tukajšnjega konsumnega društva, kjer je naslednik znanega znamenitega prevratnika Hreščak Alojza, pobežlega v Jugoslavijo, s katerim se menda še dopisujeta.
 Ima sorodnike v Zürichu (Jugoslavija), h katerim gre včasih.
 Ni bil kaznovan ter tudi ni višee kazensko postopanje.
- 5) Njegov osebni popis je sledeč:

I Z P U Š Č E N O .

- 6) S svojo družino stanuje v Studentovski ulici št. 10.
 Prilaga se njegova fotografija.
 Glavni pehotni maršal.
 Komandant postaje
 (Severin sperduti)

*Se spominjam s svojimi otroci
 Lovro Kavčič
 sp. 2. 10. 1934*

Po vrnitvi iz mornarice se je kmalu vključil v mladinsko dejavnost in postal njen predsednik. Zelo rad je sodeloval pri pevskem zboru in drugih kulturnih društvih, vse dokler jih italijanska oblast ni prepovedala.

Že leta 1921 ga je fašistična oblast proglasila kot glavnega eksponenta lokalnega prevratništva. Iz policijskega poročila izhaja opis: »Dobro izobražen, obdarjen z veliko inteligenco, še vedno komunističnega mišljenja, pogosto se opaža v družbi starih somišljenikov. Nikdar ni prisostvoval nikakršni manifestaciji italijanskega značaja, niti ni doslej pokazal znaka, po katerem bi se smatralo, da bi vsaj delno spremenil svoje mišljenje. Kot direktor tukajšnjega konsumnega društva je nevaren zaradi vpliva, ki ga izvršuje.«

To je le eden od delov poročila, ki ga je lokalna karabinjerska postaja v Idriji poslala dne 27. 3. 1930 njihovi postaji v Trst. Podobna poročila so pošiljali večkrat na leto.

Ker je bil na seznamu nevarnih oseb, so ga Italijani večkrat aretirali, včasih le za kakšen dan, drugič za daljše obdobje. Aretirali so ga običajno ob obiskih višjih političnih ali vladnih obiskov v delu goriške ali tržaške pokrajine. Glede na vse te okoliščine se mu je porodila misel, da bi pobegnil v Jugoslavijo, vendar je bila družina, pri kateri je imel vso podporo, vzrok, da je ostal doma in nadaljeval svoje delo.

Obdobje druge svetovne vojne je bilo zanj in za družino dokaj težko. Tudi nemška okupacija mu ni prizanesla. S strani domačinov je bil večkrat izdan. Prišli so v službo in ga aretirali z obrazložitvijo, da oskrbuje partizane s hrano. Le njegovi preudarnosti in obvladanju jezika se lahko zahvalimo, da je ostal pri življenju.

Žal pa Lovro Kavčič ni bil trin v peti samo Italijanom in Nemcem, pač pa tudi nekaterim povojnim članom osvobodilne fronte, ki so bili za časa italijanske okupacije naklonjeni fašističnim idejam in celo njihovi člani. Tako so ga že septembra leta 1943 med zborovanjem na Mestnem trgu pridržali za nekaj ur, nato pa izpustili.

Prav ta oblast ga je leta 1947 hotela onemogočiti pri njegovem delu. Kot je razvidno iz zapisnika II. redne seje skupščine Okrajne gospodarske zadruga v Idriji z dne 4. 5. 1947, je tedanji nadzorni odbor pod grožnjo in prisilo podpisal lažno izjavo, s katero so Kavčiča po krivici obdolžili nepravilnega izkazovanja in knjiženja neke dokumentacije. Ko se je na to pritožil, je Javno tožilstvo za goriško okrožje ugotovilo, da se kazenski postopek proti njemu ustavi, ker ni nobenega vzroka za nadaljnji pregon. Podobno sramotno dejanje se je dogodilo tudi leta 1951, ko so ga brez dokazane krivde obdolžili in poslali na prisilno delo v Kočevje, od tu v Ljubljano in še v Rajhenburg. Na intervencijo njegovega sina pri

*S TEM KRATKIM OPISOM SE ŽELIMO OTROCI
ODDOLŽITI SPOMINU OB NJEGOVI STOLETNICI
ROJSTVA. MNOGO BRIDKOSTI IN RAZOČARANJ
JE DOŽIVEL ZARADI SVOJEGA TRDNEGA ZNAČAJA,
KI NI KLONIL ŠTEVILNIM PRITISKOM VSEH TISTIH,
KI SO GA ŽELELI ODSTRANITI Z NJEGOVE POTO.
MNOGO RADOSTI PA JE IMEL V DRUŽINI TER
V KROGU ŠTEVILNIH PRIJATELJEV IN ZNANCEV,
KI SE GA ŠE DANES S SPOŠTOVANJEM
SPOMINJAO.*

tov. Regentu, ki sta se z očetom poznala še iz časov italijanske okupacije, je bil izpuščen.

Za tako krivično dejanje ni nihče odgovarjal in se mu opravičil. Po vrnitvi se je zaposlil kot komercialist na Okrajni zvezi kmetijskih zadrug, kjer je ostal do težko pričakovane upokojitve 31. 12. 1952.

Po upokojitvi je le malo časa miroval. Tedanji predsednik društva upokojencev ga je pritegnil v ta delokrog. Pomagal je članom pri sestavljanju vlog in pritožb za uveljavljanje pokojnin. Tako je kmalu postal predsednik. Veliko si je prizadeval za izgradnjo doma upokojencev v Rožni ulici s tem, da je pridobil sredstva iz posebnih skladov za te namene. Tako je društvo upokojencev pridobilo prepotrebne prostore za klubsko dejavnost in še nekaj stanovanj. Po večletnem vodenju društva je iz zdravstvenih razlogov zapustil to mesto, ni pa se še dokončno poslovil od dela. Tako je bil še jeseni leta 1973 kot častni član Republiškega odbora društva upokojencev seznanjen, da so na razpolago določena sredstva za gradnjo domov starejših občanov. Tudi tokrat mu je uspelo pridobiti nekaj denarja za pričetek gradnje tega prepotrebne doma.

Kljub dokaj razgibani politični in gospodarski aktivnosti ni bil nikoli član nobene politične stranke.

Leta 1969 mu je bila za svoje dolgoletno delo podeljena medalja za zasluge za narod s srebrnimi žarki. Prav tako mu je bilo dano priznanje s strani idrijskega društva upokojencev.

Njegova življenjska pot je bila sklenjena 18. januarja 1974. leta.

PEVSKI ZBOR DRUŠTVA UPOKOJENCEV
IDRIJA, LOVRO KAVČIČ ŠESTI Z LEVE

Ob odkritju doprsnega kipa dr. Franca Močnika

BOJAN HVALA

GOVOR V CERKNEM 1. OKTOBRA 1997

Z današnjo slovesnostjo dobivajo epilog vsaj 80 let stara prizadevanja za postavitve spomenika cerkljanskemu rojaku, matematiku dr. Francu Močniku.

Nosilci prvih tovrstnih pobud so bili učitelji, ki so dve leti po njegovi smrti na njegovi rojstni hiši odkrili spominsko ploščo, ob stoletnici Močnikovega rojstva 1914 pa predstavili idejo o postavitvi spomenika. Žal je to pobudo pokopala prva svetovna vojna. Nato je glede Močnika nastopilo daljše zatišje, ki je bilo prekinjeno šele leta 1966, ko je SAZU izdala Močnikovo bibliografijo. Njenemu avtorju prof. Jožetu Povšiču gre za sluga, da se je zavest o pomenu Močnikovega dela začela vračati. Na poti dozorevanja te zavesti velja omeniti še nekaj mejnikov, kot so bili:

- članek dr. Antona Suhadolca s predstavitevjo Močnika kot matematika,
- prizadevanja dr. Petra Legiše, še posebej zapisi o Močniku v tisku in v srednješolskih učbenikih,
- članek dr. Milana Hladnika v Idrijskih razgledih, ki velja za doslej najcelovitejšo predstavitev Močnikovega življenja in dela
- in prizadevanja mag. Zvonka Perata, ki je botroval živahnejši aktivnosti v zadnjih letih in ki je tudi najzaslužnejši za to, da smo se danes tu zbrali.

Postavitve spomenika dr. Francu Močniku sem seveda najprej vesel kot krajan Cerknega, ki na ta način obeležuje spomin na svojega pomembnega rojaka. Po drugi strani pa se spomenika veselim tudi zato, ker bo simboliziral vse tisto, kar v naših mislih simbolizira dr. Franc Močnik. Ta pa zame predstavlja vsaj trojni simbol: simbol matematika, simbol pisca odličnih učbenikov in končno simbol borca za kvaliteto in ugled učiteljskega poklica. Naj o vsakem od teh treh vidikov spregovorim nekaj besed.

Najprej dr. Franc Močnik predstavlja simbol matematika.

Biti matematik zame pomeni biti človek, ki je vaju živeti v svetu s trdnimi temelji in transparentno resnico. Življenje v tem svetu zahteva ogromno natančnosti, potrpežljivosti in doslednosti, zato pa nudi občutek trdnosti, daje samozavest in privzgaja skromnost. Samozavest temelji na tem, da je

matematik vaje precizne argumentacije in jo pričakuje tudi od drugih. Skromnost pa izhaja iz dejstva, da je boj za vsak rezultat trd in se ob vsakem odgovoru pojavijo nova, še težja vprašanja. Transparentnost, trdnost, doslednost, natančnost, potrpežljivost in samozavest, povezana s skromnostjo, to so lastnosti iz sveta matematike, ki jih matematiki v običajnem svetu pogosto pogrešamo.

Nadalje je dr. Franc Močnik simbol pisca odličnih matematičnih učbenikov.

Močnik je zagovarjal predvsem dva smotra pouka matematike, uporabnega in vzgojnega. Uporabnega utemeljuje s tem, da se ljudje, brez izjeme, vsakodnevno znajdemo v položaju, ko moramo kaj izračunati. Vzgojni vidik pa se nanaša na privzganje tistih z matematiko povezanih lastnosti, o katerih smo govorili prej.

Vendar pa je bila predmočnikova šolska matematika na teh prostorih daleč od praktične uporabnosti in tovrstne vzgojnosti. Zato je Močnik zagrizel v neverjetno obsežen projekt prenove pouka matematike na raznih šolskih nivojih, znotraj katerega je pripravil programe, napisal učbenike in poskrbel za osveščanje učiteljev.

Močnikovi učbeniki za razliko od tedanje prakse od učenca pričakujejo več razumevanja, poleg tega pa gradijo na njegovem aktivnem sodelovanju tako pri spoznavanju novih resnic kot tudi pri njihovem utrjevanju s samostojnim reševanjem nalog.

Vsekakor lahko trdimo, da so bili učbeniki dr. Franca Močnika velike uspešnice, ki so se odlikovali po temeljiti razlagi, duhovitih in iz vsakdanjega življenja vzetih primerih in nalogah in po prefinjenem občutku za iskanje optimalne mejne črte med matematično brezhibnostjo in željo ohraniti snov vznemirljivo in zanimivo. Zato ni čudno, da so postali prevladujoči učbeniki tedanje monarhije. Prevedeni so bili v 13 jezikov, doživeli ogromne naklade in se obdržali v uporabi dolga desetletja. Kdaj se bo spet zgodilo, da bi se kak učbenik slovenskega avtorja uporabljal v Milanu, Lvovu, Pragi, Tirani, Budimpešti in na Dunaju?

Naj spregovorim še nekaj besed o dr. Francu Močniku kot simbolu borca za kvaliteto in ugled učiteljskega poklica.

Kot nadzornik ljudskih šol je bil Močnik z učitelji v pogostem stiku. Obiskoval jih je na šolah, jih opazoval pri delu in jih usmerjal, pogosto tudi z lastnim zgledom. Bil je zahteven, ob tem da je imel tudi dovolj velike pristojnosti, saj je denimo učitelja lahko celo odpustil. Vendar pa se je ob boju za kvaliteto učiteljskega dela energično boril tudi za ugled učiteljskega poklica in gmotni položaj učiteljstva. S svojim delom si je pridobil nedeljene simpatije učiteljske srenje. Zato tudi ni čudno, da so bili ravno učitelji prvi goreči častilci njegovega dela.

Ta vidik Močnikovega dela pa je še kako aktualen tudi danes.

Naš svet nam ponuja vse polno zanimivih možnosti za razmišljanje, raziskovanje in delovanje. Od staršev in učiteljev je v prvi vrsti odvisno,

ali se bodo te možnosti razprle in razvile ali pa bodo mladi v morju dolga časa izbrali pot v destrukcijo.

To je eden od razlogov, zaradi katerih sam pripisujem učiteljskemu poklicu ogromen pomen. Tako npr. mislim, da takšnega pečata, kot ga določene- mu okolju vtisne kvalitetni učitelj, lahko vtisne le še malokdo. Ob tem se s hvaležnostjo spominjam našega cenjenega učitelja matematike Maksa Pagona, ki je prebujal veselje do matematike v nas, cerkljanskih učencih, in kateremu je prezgodnja smrt preprečila, da bi se danes, morda prav na mojem mestu, veselil z nami. In spominjam se tudi vseh drugih kvalitetnih učiteljev, ki so nam na tak ali drugačen način širili obzorja in poglobljali razumevanje tega sveta.

Prav zaradi spomina na predane pedagoške delavce pa mi ni vseeno, ko opažam, da je učiteljsko delo vse premalo cenjeno in da se ga mnogi sposobni in ambiciozni ljudje vse bolj izogibajo. Če se bodo ti trendi nadaljevali, se bojim, da naši otroci ne bodo deležni tako kvalitetnega pouka, kot smo ga bili deležni mi. Zato bi si želel, da bi se v naše šole spet kot prva prioriteta vrnila skrb za kvaliteten pouk. Skrb, ki se ji je z vsem žarom posvečal dr. Franc Močnik in ki ni bila samoumevna v njegovem času, prav tako pa v množici drugih poudarkov niti približno ni samoumevna danes.

Ob tako postavljenih prioritetah bi v prvi vrsti pridobil radovedni učenec, svoje pravo mesto pa bi spet našel tudi kvaliteten učitelj.

Naj končam z željo, da bi postavitev doprsnega kipa dr. Francu Močniku pomenila nov odločen korak k oživitvi zavesti o njegovi osebnosti in pomenu njegovega dela, tako med Cerkljani kot tudi nasploh. Obenem pa si želim, da bi ta kip pričal tudi o vseh tistih vrednotah, ki jih je dr. Franc Močnik zagovarjal z besedo in delom.

DOPRSNI KIP FRANCA MOČNIKA,
DELO EVGENA GUŠTINA,
FOTO IVANA LESKOVEC

MARIJA HEBERLE PERAT

Kipar Močnikove buste

KIPAR EVGEN GUŠTIN S SVOJO SOPROGO
JOŽICO OB ODKRITJU SPOMENIKA
DR. FRANCU MOČNIKU
1. OKTOBRA 1997 V CERKNEM.
FOTO MARIJA HEBERLE PERAT

V Močnikovi ulici v Cerknem je »Stari plac« pred cerkvijo sv. Ane, kjer je bilo 1. oktobra še posebno živahno. Prav tu so že nekaj tednov prej Cerkljani hiteli preurejati prostor, da so omenjenega dne lahko postavili spomenik svojemu velikemu možu dr. Francu vitezu Močniku (1814–1892), matematiku. Doprni kip je umetniško delo kiparja in slikarja Evgena Guština (roj. 1928). S postavitvijo kipa se Močnik po več kot sto letih po smrti (30. 11. 1892) ponovno vrača v svoj domači kraj. Gospod Janez Podobnik, župan občine Cerkno in predsednik slovenskega državnega zbora, je zbranim v otvoritvenem nagovoru predstavil upodobljenega, o pomenu Močnikovega dela pa je spregovoril dr. matematike Bojan Hvala, cerkljanski rojak. Kip sta odkrila dr. Lojze Marinček, minister za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, in dr. Bojan Hvala, predavatelj na Pedagoški fakulteti v Mariboru.

Močnikovo busto je izdelal kipar Guštin 1996. leta, v bron pa vlijl mojster Kamenšek s Klanca pri Komendi. Danes že krasi trg z vodnjakom, ki ga je oblikoval arhitekt Cveto Koder. Portretno busto so postavili na pod-

stavek iz »repenca« – kvalitetnega kamna, ki je dobil ime po Repnu na Krasu, to je kamna iz kiparjevega rojstnega kraja. Nenamerno dejanje arhitekta je potrdilo povezanost med obujanjem Močnikovega spomina in kiparjem, ki črpa svojo duhovno in umetniško moč prav od tod. Cerkno se je najlepše oddolžilo kiparju za ves trud prav s postavitvijo kipa na repenc.

Javnosti so danes dostopne tri Guštinove Močnikove buste iz iste serije. Izvedba v terakoti krasi Slovenski šolski muzej od 1. oktobra 1996. leta, njeno inačico v mavcu pa hrani Muzej bolnice Franje v Cerknem; le-ta je služila mojstru livarju Kamenšku za odlitek v bron.

Kipar Evgen Guštin nedvomno poseduje solidno tehnično znanje, saj je smisel za oblikovanje ter iskanje svetlob in senc v svetu oblik, ki ga obdajajo, nosil v sebi že od rojstva dalje. Rojen Kraševcevec iz Velikega Repna je že zgodaj občutil slikovitost pokrajine, bogatost in oblikovitost kamna, ki zaznamuje njegovo kraško pokrajino tudi v njegovih delih, ter politične razmere časa – vse to je krepko zaznamovalo tudi njegovo življenjsko umetniško pot.

Ta pot je raznolika, je nenehno iskanje Človeka, slovenstva, resnice. Osnovno šolo je obiskoval v domačem kraju, kasneje si je služil kruh v ladjedelnici v Trstu. Že z materinim mlekom je sprejel naročilo: »Vedi, sinko, zemlja ta je naša, tvoji dedi spijo v njej, zanjo bori se naprej.« (Igo Gruden) Narodno zavest je v mladem možu vzpodbujal tudi domači župnik Emil Wester. Komaj šestnajstleten je odšel v partizane in kmalu okusil tudi nemško internacijo. Po vrnitvi iz internacije je dokončal šolanje (sedaj prvič v slovenskem jeziku), gradil progo Brčko-Banoviči in končal srednjo gradbeno šolo. Kraševcevec je šel po poti svojih dedov, kamen ga je pritegnil v poklic in kamnu ostaja še naprej zvest. Kasneje se je vpisal še na gradbeno fakulteto. Ustvari si družino, s katero se končno ustalil v Breznici na Gorenjskem, daleč od rodnega Krasa.

Za uteho ločitvi od Krasa biva Evgen Guštin na pragu domačij Čopa, Prešerna, Finžgarja in Jalna. »Umetniška iskra pod pepelom,« kakor bi rekel veliki cerkljanski rojak Bevk, se je v tretjem življenjskem obdobju razplamtela. Med ljubiteljske likovnike, za katere ne moremo trditi, da se njihove slike ali plastike ponašajo z vsemi znaki kvalitete, sodi tudi kipar Močnikove buste, ki bi ga na začetku osemdesetih let lahko srečali kot prizadevnega učenca akademskega slikarja in kiparja Jaka Torkarja z Jesenic. Od takrat ga poznamo tudi kot vestnega člana jeseniškega likovnega kluba Dolik. Svoje slike in kipe je predstavil na več kot sto skupinskih razstavah. Da bi si še bolj izbrusil svojo kiparsko veščino, se je udeležil kiparskega tečaja pri akademskemu kiparju Mirsadu Begiću na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani; od tedaj nastaja izpod njegovih rok izvrstna, slikovita portretna plastika.

Če je Evgen Guštin pred nekaj več kot desetimi leti čutil, da potrebuje njegova likovna misel, ki ga je spremenila od otroških let dalje, čas in vajo, da se bo lahko polno razživela, ga danes že lahko spoznavamo kot avtorja samosvojih in iskrenih krajskih in mestnih vedut. In kar je dalo slutiti iz likovnega izbora obeh učiteljev – je postal avtor še doprskih kiparskih portretov, pravzaprav spominskih plastik iz bron, ki so našle svoje mesto na nekaterih zasebnih in javnih lokacijah. Guštinove plastike zaradi njihovega spominskega značaja razumljivo obvladuje realističen likovni izraz, ki se ponovi tudi pri Guštinovih kipih družinskih članov in prijateljev ter pri drobni upodobitvi Križanega, namenjeni za razpelo. Vendar dosledni kiparski realizem ne velja za edino kiparsko smer, kateri se je posvetil. Umetnik si je nemalokrat zadal težko kiparsko nalogo, kako čim bolj verno upodobiti osebnosti, ki so poleg svojega življenjskega dela zapustile le malo portretnih fotografij lastne zemeljske podobe. Vrsto njegovih plastik pa bi lahko označili kot simbolno zasnovane. Takšni so kipi, s katerimi se predstavlja na Triglavskih slikarsko-kiparskih srečanjih na Pokljuki in drugih slikarsko-kiparskih kolonijah, in takšen je tudi secesijsko razpotegnjen slok Marijin kipec, sicer že zaključeno umetniško delo in hkrati osnutek za monumentalno plastiko, ki bi jo Evgen Guštin želel postaviti v Kranjski Gori (ki je bila v preteklosti znana tudi pod imenom Marija na Belemrodu).

Guštinov Močnik je izdelan realistično v okviru možnosti, ki jih je nudila kaj borna slikovna dokumentacija. Toda ta hip izraža mnogo več, kot če bi ga izdelal kopirni robot. Kip ima dušo. Trd in klen izraz moža, ki zahteva najprej odgovornost in delo od sebe, da bi lahko zahteval odgovornost do dela tudi od drugih. Toda za to kleno fasado je skrita mehka in razumevaljoča duša. Tak kip lahko ustvari samo umetnik, ki se zna uživati v dušo portretiranca. Ob nastajanju Močnikovega kipa me je za hip obšla misel, da Guštinovo kiparsko ustvarjanje poteka tako, da on ne izbira portretirancev, ampak portretiranci njega. Za nobeno portretno busto ne vem, da bi jo kipar ustvaril po naročilu. Ko je čas dozorel, je portretiranec poiskal kiparja, ki bi ga razumel in rešil pozabe.

»Kar razdaš, ostane tvoje, kar zakoplješ, izgubiš.« Stara je ta modrost in prilega se »očetu slovenskega učiteljstva«. Vstajenje iz zakopanega je Guštinovo delo. Trdno verjamem, da si Močnik ni mogel izbrati boljšega kiparja, da bi ga rešil krivičnega pozabljenja pri lastnem narodu; zopet bo Močnik bival med nami.

Med Guštinovimi portretiranci – javnimi spomeniki – so bili vsi močne osebnosti, zahtevnejši od sebe kot do drugih, vsi so prostovoljno sprejeli svoj križ in ga častno nosili na popotovanju po svoji življenjski poti. Vsi Guštinovi kipi so izdelani mojstrsko in izsevajo s svojo navzočnostjo na mestu, katerega so si izbrali, pozitivni naboj, ki ga kraj pred postavitvijo spomenika ni poznal. Bistvo duha pomnikov bi lahko povzela po zapiskih,

ki so bili objavljeni v Učiteljskem tovarišu leta 1914 ob stoletnici Močnikovega rojstva in zarji prve svetovne morije. Tujci v delih velikih sinov in hčera slovenskega naroda vidijo le posameznike in v tem primeru se vrednost posameznika ne poveča. Toda, če se velikih sinov spominja njegov narod, tudi narod kot celota poraste za njihov prispevek človeštvu, ne glede na to, komu in kje so veliki sinovi in hčere slovenskega naroda razdajali svojo ljubezen in znanje.

Nekoč so bili ti ljudje med nami in danes spet stojijo, to je sporočilo Svete Gore vseh soških dolin: *Ego autem steti in monte sicut prius* – Kakor prej spet stojim na gori. Kakor je bila v različnih obdobjih naša svetogorska gospa zatajevana in preganjana, so isto usodo delili tudi Guštinovi portretiranci. Vendar so našli vsak svoje mesto na Gori in v zavesti svojega naroda.

Močnikov kip izžareva močno osebnost in vse, kar je postoril za ljudi. Ostane naj v zavesti naroda, prav posebno med Cerkljani ter slovenskimi učitelji. Kipar Evgen Guštin nam je s tem delom obudil »očeta slovenskega učiteljstva« in zaželimo mu, da bi vrnil našemu rodu še kakšnega po krivici pozabljenega rojaka. Blaženemu Janezu Gnidovcu in Antonu Prešernu pa zaželimo, da bi tudi našla pot na svojo Goro, kjer bi stala kakor prej v častnem odlitku v bron.

DOSLEJ ZNANI GUŠTINOVİ PORTRETIRANCI SO:

DOPRSNI KIP JAKOBA ALJAŽA (BRON) PRED OSNOVNO ŠOLO V MOJSTRANI.

DOPRSNI KIP JAKOBA ALJAŽA (BRON) PRED OSNOVNO ŠOLO JAKOBA ALJAŽA V KRANJU.

DOPRSNI KIP JAKOBA ALJAŽA (MAVEC) V ŽUPNIJSKI KAPELI NA DOVJEM.

DOPRSNI KIP ANTONA VOVKA, LJUBLJANSKEGA NADŠKOFA (BRON) PRI VHODNIH VRATIH V CERKEV SV. MARKA V VRBLI.

DOPRSNI KIP ANTONA VOVKA, LJUBLJANSKEGA NADŠKOFA (MAVEC) V ŽUPNIŠČU NA BREZNICL.

DOPRSNI KIP ANTONA VOVKA, LJUBLJANSKEGA NADŠKOFA (ŽGANA GLINA) PRI PRELATU MELHIORIU GOLOBU V LJUBLJANI.

DOPRSNI KIP JANEZA GNIDOVCA, BLAŽENEGA SKOPSKEGA NADŠKOFA (MAVEC) V ŽUPNIŠČU NA BREZNICL.

DOPRSNI KIP PATRA ANTONA PREŠERNA, PRVEGA PREDSTOJNIKA SLOVENIKA V RIMU (MAVEC) V ŽUPNIŠČU NA BREZNICL.

DOPRSNI KIP EMILA WESTRA, REPENTABORSKEGA ŽUPNIKA (BRON) NA FASADI ŽUPNUSKEGA DOMA EMILA WESTRA NA TABRU (V MAVČNI IZVEDBI HRANI AVTOR).

DOPRSNI KIP JANEZA JANEŽA, MISIONARJA IN ZDRAVNIKA (BRON) V ROJSTNI FARI PRI SV. HELENI V DOLSKEM PRI LJUBLJANI.

DOPRSNI KIP JANEZA JANEŽA, MISIONARJA IN ZDRAVNIKA (MAVEC) V ŽUPNIŠČU PRI SV. HELENI.

ZADNI OD GUŠTINOVİH PORTRETIRANCEV PA JE BIL DR. FRANC VITEZ MOČNIK.

JOŽE TANKO

Odkritje spominske plošče dr. Franji

GOVOR OB ODKRITJU SPOMINSKE
PLOŠČE PARTIZANSKI ZDRAVNICI
DR. FRANJI BOJC-BIDOVEC
V NEMŠKI VASI PRI RIBNICI
13. SEPTEMBRA 1997

Prijetna je dolžnost, da se danes lahko skromno priklonim spominu ene najbolj cenjenih osebnosti vojnega in povojnega časa iz naše doline, sovaščanki, dr. Franji Bojc-Bidovec.

Zadnje čase veliko slišimo in veliko govorimo o nekaterih dogodkih med vojno pa tudi po njej. Pojavljajo se različne vrednostne in vsebinske ocene in presoje. Te oblikujejo nove poglede, na dan prihajajo nova dejstva in tudi nova nasprotja.

Le o zdravnikih tistega časa pa se govori z vsem spoštovanjem. Njihova humana dejanja so bila mnogokrat povezana z nadčloveškim naporom, predvsem pa z ogromnim tveganjem. To govori predvsem o visoki morali teh ljudi, govori o tem, da njihova zdravniška zaprisega ni bila le mrtva beseda, ampak sila, ki jim je dajala potrebno voljo in pogum za njihova dejanja v negotovih časih.

Vojni čas, to vidimo tudi na primerih iz naše bližnje soseščine, pogosto popolnoma spremeni ljudi. Najobičajnejši, zgledni ljudje pogosto zaidejo na nerazumljiva pota in storijo nerazumna dejanja.

Le malo ljudi v takih usodnih trenutkih uspe ohraniti vse tiste potrebne človeške vrline, ki so potrebne za normalno delo, za normalne odnose in prijateljsko sodelovanje.

Dr. Franja Bojc-Bidovec je bila ena izmed tistih osebnosti, ki je imela vedno, tudi v najtežjih trenutkih, vse pod kontrolo. Bila je popolnoma predana delu, poklicu in ideji, za katero se je borila kot partizanka in kot izjemna zdravnica.

Mnoge težave, ki jih je pri opravljanju svojega človekoljubnega poslanstva doživela, izhajajo prav iz težkih razmer, ki so v ljudeh, ki so živeli pod vsakodnevnimi strahotnimi pritiski, marsikdaj povzročili neprijetne osebne odklone.

Iz njene avtobiografske knjige *Ni neskončnih poti* razberemo, da so ji premnoge težave povzročali soborci, ranjenci, ki so opravljali visoke položaje v partizanskih enotah in so hoteli zase privilegirani položaj, nekaj več kot pripada drugim. In ker je bila dr. Franja načelna, ker je imela do vseh enak odnos in je vse ranjence obravnavala enakopravno in v skladu z zdravniško etiko, je imela velike težave s politično upravo. Ta njena enakopravna obravnava soborcev bi jo skoraj stala življenje. Takrat in tudi kasneje se ni mogla sprijazniti z dejstvom, da se lahko »vse prelahkotno najde opravičilo za neodgovorno ravnanje.«

Povsem ji je bilo jasno, da si veljavo med ljudmi vsak lahko pridobi le s svojim nastopom in svojim delom. Nihče ne more zahtevati veljave, spoštovanja in privilegijev samo zato, ker opravlja pomembno funkcijo.

Kako malo danes cenimo ta načela.

Današnji čas je mnogo bolj odprt, kot je bil še pred nekaj leti. Pojavljajo se nove predstave o preteklih dogodkih. Razumeti moramo razliko med prejšnjim sistemom in današnjo demokracijo in priznati pravico sogovorniku do drugačnega mišljenja, do drugačne predstave. Če bi se lahko o pomembnih preteklih, sedanjih ali bodočih odločitvah pogovarjali strpno, mirno, enakopravno, bi lahko hiteli v prihodnost s hitrejšimi koraki.

Načela dr. Franje Bojc-Bidovec danes niso nič manj potrebna in pomembna kot v tistih burnih in negotovih časih.

Za njo je ostal pomnik za vse rodove – Bolnica Franja. Kaj pa bo ostalo za nami?

Motivi idrijske čipke drugič na znamkah

NIKO JEREB

V Idrijskih razgledih 1996/2 smo poročali o izidu slovenskih poštних znamk z motivi idrijske čipke. To je bil prvi del redne serije, ki je obsegal nominalne vrednosti 1, 2, 5, 12, 13 in 50 SIT, natisnjene v parih, kar pomeni 12 znamk. Vse te, razen za 50 SIT, so bile letos že ponatisnjene. Pri teh so tudi razne specialnosti: z nanosom fosforja, brez njega, premaknjena perforacija. Seveda so zanje tudi specialne cene. Drugi del, sedaj že znamenite serije, je izšel letos 20. 6. 97. Obakrat je nam uspelo, da smo izbrali datum izida neposredno pred 22. junijem. Tako sta obe izdaji počastili praznik občine Idrija. Na novo so izšli štiri pari poštних znamk - z osmimi različnimi motivi v naslednjih nominalnih vrednostih: 10 SIT ciklamno vijoličaste barve, 20 SIT modro vijoličaste barve, 44 SIT osnovne modre iz barvnega tiska in 100 SIT rjave barve. Tiskane so v enobarvnem ofsetu v polah po 50 znamk. Natisnil jih je Delo - Tiskarna d.d. Ljubljana.

Kot prejšnja izdaja ima tudi ta dodatno potiskan zunanji beli rob pole - margino, s poštним rogom, oznako tiskarne in številko ter letnico izdaje, vse v barvi znamk. Prav tako je na desni zgornji strani vsake pole na margini zadnjih dveh znamk natisnjen Idrijska čipka in Idrijska lace. Za razliko od lanskih te nimajo zaščitnega tiska. Pošta Slovenije je tudi to pot izdala dva ovitka prvega dne, kar ni običaj pri rednih poštних znamkah. V žigu prvega dne 5280 Idrija je motiv klekljanega metuljčka, kar je tudi motiv znamke za 20 SIT. Ob Čipkarskem festivalu je FD Idrija izdalo zanimivo maksimum karto z reliefnim odtisom čipke in priložnostni poštni žig z istim motivom.

Vse je oblikoval in za tisk pripravil Janko Štampfl, motive pa izbrala etnologinja Ivana Leskovec. Na znamkah letošnje izdaje so predstavljeni vzorci ozkega risa ter motivi starejših čipk širokega risa, ki se pojavljajo kot miniature. Ti vzorci so bili izbrani v Galeriji Čipka Studia Koder v Idriji. Galerija je tudi domiselno postavila na ogled celotne pole znamk skupaj z identičnimi originalnimi čipkami.

Težko je napovedati morebitno izdajo še dveh ali treh poštних znamk, na katerih naj bi bili predstavljeni mojstrski izdelki Čipkarske šole Idrija. V

vsakem primeru je cilj, ki si ga je Filatelistično društvo Idrija zastavilo, dosežen. Motivi idrijske čipke na znamkah so se predstavili vsemu svetu!

Svojo promocijo na znamkah so dne 21. januarja 1997 doživeli tudi cerkljanski laufarji. Upodobljena sta dva najbolj imenitna, lik pusta in ta terjastega. Po originalih jih je oblikovala Milena Gregorčič. Izšel je še ovitek prvega dne. Spominski žig zanj in za dve maksimum karti, ki jih je izdalo Filatelistično društvo Idrija, je zasnoval član društva Silvester Bajc. Slovesna predstavitev znamke je bila 26. januarja 1997 v salonu Hotela Cerčno. Znamki je pospremil na pot glavni direktor Pošte Slovenije, mag. Alfonz Podgorelec.

CERKLJANSKA LAUFARIJA

TA TERJAST	TA KOŽUHOV
TA DIVJI	TA BRŠLANOV
TA LIČNAT	TA SLAMNAT
TA KRSTAV	TA KOŠEV
TA LOPARJEV	TA ŽAKLJEV
TA ŽLEHT	GOSPA
TA STARA	TA PERJEV
TA STAR	GOSPOD
PUST	LAMANT
TA SMREKOV	TA PIJAN
MARJETICA	TA PIJANA

POŠTA 111997

PRVI DAN 21.1.1997
5282 CERKNO

Idrija – Živosrebrov laboratorij

JOŽE ČAR

BRALCE ŽELIM OPOZORITI, DA JE DEL
ZAKLJUČKOV DOKTORATA
ŽE OBJAVLJEN. IN SICER V RAZPRAVI:
MATEJA GOSAR, SIMON PIRC
IN MILAN BIDOVEC,
MERCURY IN THE IDRİJCA RIVER
SEDIMENTS AS A REFLECTION OF MINING
AND SMELTING ACTIVITIES OF THE
IDRIJA MERCURY MINE.
JOURNAL OF GEOCHEMICAL
EXPLORATION, 1997,
ŠT. 58, ELSEVIER, NIZOZEMSKA.

Živo srebro prihaja v okolje po naravni poti z razplinjavanjem zemeljske skorje, vulkansko dejavnostjo in izparevanjem iz naravnih vod ter z obsežno in razvejano človeško dejavnostjo, in sicer s predelavo živosrebrovih rud, izgorevanjem fosilnih goriv (premogi in nafta), plavžarskim pridobivanjem kovin iz sulfidnih rud, s proizvodnjo cementa, upepeljevanjem (amalgamne zalivke), s sežigom odpadkov in pri različnih industrijskih dejavnostih, kjer uporabljajo Hg v postopkih. Kljub temu da so številna industrijska območja z živim srebrom že močno obremenjena in da je zaradi tega ogroženo zdravje ljudi, se vendarle nadaljnemu splošnemu onesnaženju z živim srebrom ne bo mogoče izogniti. Ostro omejevanje neposredne uporabe Hg je kar uspešno, vendar ni mogoče preprečiti posrednega (odpadki) in seveda naravnega onesnaževanja z živim srebrom. Prav zato se je zanimanje raziskovalcev prevesilo predvsem v študij razumevanja procesov razporejanja in obnašanja Hg v naravnih okoljih in podokoljih. Prav z omenjenimi problemi se ukvarja tudi Mateja Gosar v svoji disertaciji z naslovom *Živo srebro v sedimentih in zraku na ozemlju Idrije kot posledica orudenja in rudarjenja*, ki ga je uspešno zagovarjala letos pomladi. Idrija, ki je s petstoletnim neprekinjenim rudarjenjem in predelavo zelo bogatih sulfidnih rud postala pravi »živosrebrov laboratorij«, je nudila avtorici disertacije enkratni raziskovalni poligon. Delo obsega 125 strani, ilustriровано je z 62 slikami in dokumentirano s 16 tabelami. Poleg Uvoda si sledijo še naslednja glavna poglavja: Geološke značilnosti ozemlja; Živo srebro v okolju; Dosedanje raziskave vpliva rudišča, rudnika in predelovalnice rude v Idriji na okolje; Materiali in metode dela v opravljeni študiji; Rezultati; Razprava o rezultatih; Sklepi in predlogi za nadaljnje delo; Literatura.

V uvodnih poglavjih je poleg značilnosti idrijskega rudišča in idrijskih živosrebrovih rud predstavljena uporaba živega srebra, viri in njegovo kroženje v naravnih sistemih, kamninah, tleh, vodi, zraku in živih organizmih. Posebej je poudarjen naraven proces metilacije. Pri tem prehaja Hg v zelo strupeno metilno obliko, ki lahko že v zelo majhnih količinah povzroči smrt ali pa usodno vpliva na človeški živčni sistem (katastrofa v Minamati na Japonskem v šestdesetih letih). V nadaljnjih poglavjih zvemo, da so raziskovalci na Idrijskem doslej preučevali predvsem razporeditev in obnašanje Hg v rudah in kameninah, tleh, vodah, rastlinah in živalih ter njegov vpliv na rudarje. Precej manj študija je bilo doslej posvečeno živemu srebru v zraku izven jamskih delovnih okolij, nič pa preučevanju razmer v sedimentih vzdolž reke Idrije. In prav tema dvema tematikama je posvečen osrednji del doktorata Gosarjeve.

Vzorčevanje rečnih sedimentov, recentnih poplavnih sedimentov in profiliranje je bilo opravljeno od zgornje Idrije pa do srednje Soške doline. Poleg določitve Hg s temperaturo nadzorovano Hg pirolizo, ki so jo opravili v laboratoriju v Heidelbergu, so bili v vseh vzorcih preučeni tudi sedimentološki in geokemični parametri. Stopnja onesnaženosti okolja s Hg na izbranih lokacijah je bila izdelana s pomočjo biomonitoringa, torej s študijem koncentracij živega srebra v rastlinah z različno stopnjo absorpcije. Kot indikatorji stopnje onesnaženosti imajo pomembno vlogo epifitski lišaji. Analize vzorcev različnih rastlin, rastočih na poplavnih sedimentih, so bile narejene v Kanadi. Sledilo je še merjenje količin živega srebra v zraku v Idriji in bližnji okolici z upoštevanjem virov onesnaževanja (halde in zračilni jaški) ter primerjava dosedanjih ugotovitev z rezultati meritev skupine ruskih strokovnjakov, pri katerih je sodelovala tudi avtorica predložene disertacije.

Rezultati raziskav s komentarji so podani v obsežnem, petdeset strani obsegajočem, bogato ilustriranem poglavju. Pokazalo se je, da vsebujejo sedimenti reke Idrije tudi zelo visoke (do 1000 mg Hg/kg) vsebnosti živega srebra predvsem v obliki cinabarita, delno pa tudi v organski obliki. Zanimiva je tudi vertikalna razporeditev koncentracij Hg v profilih, ki kaže na določene dogodke iz idrijske zgodovine, najnižji deli pa že na obdobje pred začetkom rudarjenja v Idriji. Absolutna datacija poplavnih sedimentov bi pokazala pravilnost te domneve. Glavni vir onesnaževanja rečnih sedimentov in sedimentov poplavnih ravníc so seveda stare halde. O njihovi kvaliteti in prostorski razporeditvi vemo zaenkrat presenetljivo malo.

Ekološko nerazveseljivi so tudi rezultati vsebnosti živega srebra v rastlinah. Ne glede na oddaljenost od izvora vsebujejo različne rastline na najnižji poplavni ravnici na Slapu ob Idriji prav take količine Hg kot v Idriji (100 do 200 mg Hg/kg, izjemoma 553 mg Hg/kg). Ker so ravnice ob Idriji v celoti obdelane, se odpira vprašanje metilacije in vpliva metilnega Hg na živali in posredno tudi na ljudi.

Meritve zraka so pokazale, da so vsebnosti Hg v zraku še vedno zelo visoke. Na območju halde so namerili celo med 2000 in 4000 ng Hg/m³, 300 do 2000 ng/m³ pa v okolici izstopnih zračilnih jaškov. Gotovo pa je, da na različne rezultate ob različnih urah močno vplivajo tudi vremenski pogoji, predvsem vetrovi, kar bi bilo potrebno posebej preučiti.

Zanimanje za problematiko živega srebra v okolju in njegov vpliv na človeka se stalno veča. Na to kažejo tudi številna posvetovanja raziskovalcev Hg v svetu. Lansko leto sta bili taki mednarodni posvetovanja v Idriji in Hamburgu. Na obeh je zelo odmevno sodelovala tudi gospa Mateja Gosar. Z ugotovitvami, ki so zbrani v doktoratu, se gospa Gosarjeva uvršča med vodilne slovenske raziskovalce polucije z živim srebrom in med redke poznavalce »živosrebrove« problematike v prodih in poplavnih sedimentih v svetu.

Mouste- rienska »koščena piščal«

DRAGO SVOLJŠAK

Leta 1995 v jami Divje babe I v pobočju nad strugo reke Idrijce na Reki pri Cerknem odkrita štirikrat preluknjana stegenica leto ali dve starega mladeniča jamskega medveda je vzbudila doma in še bolj na tujem veliko zanimanje tako v strokovnih okoljih kot v pisanih in elektronskih medijih. Vse sestavine na njej so namreč kazale na veliko verjetnost, da gre za izdelek človekovih rok in da gre za piščal. Svetovni medijski stroj se je zganil zato, ker je piščal iz Divjih bab I dobrih 10.000 let starejša od doslej najstarejših znanih glasbil (piščali), kar so potrdila datiranja z naj sodobnejšimi metodami in je bilo tudi brez tega že razpoznavno v stratigrafiji plasti, ki jih je v neoporečno izkopani jami vodja izkopavanj dr. Ivan Turk (inštitut za arheologijo ZRC SAZU) pripisal neandertalcu. Prav ta nepričakovana povezava neandertalca s piščaljo je sprožila plaz.

Po prvi, denimo avtorsko zaščitni objavi te sedaj že znamenite arheološke najdbe (I. Turk, J. Dirjec, B. Kavur, Ali so v Sloveniji našli najstarejše glasbilo v Evropi?, Razprave 4. razreda SAZU 36, Ljubljana, 1995, 287 str. se je dr. Ivan Turk s sodelavci v knjigi *Mousterienska »koščena piščal«* in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji (Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 2, Ljubljana, 1997) odločil osvetliti »zadevo« piščal z vseh možnih zornih kotov. Zato oblikovalsko z gledno delo (Milojka Žalik Huzjan) odlikuje predvsem bogata vsebina, ki bo, zaradi tematike, ki jo obravnava, in zaradi zares širokega multidisciplinarnega pristopa, svetovna arheološka uspešnica. V delu, ki ga je uredil dr. Ivan Turk in je v njem levji delež njegovih prispevkov (kot je zanj običaj skoraj vedno v družbi najbolj zvestega in dolgoletnega sodelavca J. Dirjeca in tokrat še B. Kavurja), sodeluje vrsta uglednih slovenskih in tujih znanstvenikov M. Culiberg in A. Šercelj iz Biološkega inštituta Jovana Hadžija ZRC SAZU, B. Kryštufek iz Prirodoslovnega muzeja Slovenije, D. Kunej iz Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU in etno glasbenica M. Omerzel-Terlep; Teh-Lung Ku z Univerze Južne Kalifornije v Los Angelesu, ZDA in D. Erle Nelson z Univerze Simon Fraser, Burnaby v Kanadi. Povsem samosvoj delež pa je z arheološkim eksperimentom prispeval G. Bastiani (Musei Provinciali di Gorizia, Gorica, Italija).

Avtorsko ločene študije, ki so kljub metodološkim in slogovnim različnostim – odlično uglasene in vsebinsko zaokrožene, obelodanjajo vrsto iz arheoloških in geoloških usedlin v jami izluščenih spoznanj ali pa se tematike (piščali!) lotevajo s povsem glasbenih ali etnoglasbenih vidikov.

Arheološko-geološka vsebina se deli v tri sklope. V prvega bi smeli uvrstiti opis sosledja (stratigrafija) in analizo sestava v jami naloženih plasti ter njihovo časovno umestitev, podprto še s podatki o favni in flori, najdeni v usedlinah in z radiometričnimi datacijami (14C, ESR, Th-230).

V drugem sklopu tvarina postane izključno arheološka, saj je tu na vrsti gradivo, ki je delo človekovega znanja in spretnosti njegovih rok (orodja) ali pa so pričevanje o njegovem zadrževanju v jami (kurišča in ognjišča), z nekakšnim vrhuncem v široko razvejanem razmišljanju Ivana Turka in njegovih sodelavcev o doslej središčni arheološki najdbi v jami Divja babe I – piščali (I. Turk zelo nazorno v osebnoizpovednem Uvodu poudarja razliko med arheološko *najdbo*, ki ji botruje tudi kanec sreče, in *odkritjem*, za katerega je izključno zaslužen raziskovalec; takšno odkritje, po pomenu izravnano s piščaljo, so v naši jami fosilne dlake jamskega medveda). V razmišljanju so, ob natančnem opisu »koščene piščali«¹ podrobno ovrednotene vse možnosti nastanka takšnega predmeta in posebej luknjic v njem. Od tega, ali in kako jih je zmožni in znal napraviti človek, do tega, ali niso morda posledica zverskega ugriza. V primeru, da gre za prvo možnost, je najdba izjemna in je zanjo najbolj prepričljiva opredelitev za glasbilo, najstarejše v Evropi. Arheološki eksperiment, ki je tudi opisan v tem poglavju, je pokazal, da je luknjice v medvedkovo stegenico lahko naredil s svojim kamnitim orodjem paleolitski človek. V sklop presoj o piščali sodi še pregled primerjalnega gradiva, torej vseh kot piščali opredeljenih koščениh predmetov iz paleolitskih najdišč po Evropi (skupno 30). Med njimi tudi edinstvena prečna flavta ali piščal iz Potočke zijalke, narejena iz spodnje čeljusti odraslega jamskega medveda. S končno ugotovitvijo, da gre za tehnološko povsem drugačne izdelke in temeljno razliko, da so za deset tisočletij in več mlajše.

Arheologovo delo v zborniku zaokroža tretji sklop, ki ga lahko opredelimo kot glasbeno-etnološkega in je velika osvežitev ponavadi presuhoparnih arheoloških del in s tem pomembna ter posnemanja vredna obogatitev arheologovih spoznanj. Študiji D. Kuneja in M. Omerzel-Terlepove s preizkusom uporabnosti (akustika) navrtane stegeničke mladiča jamskega medveda iz jame Divje babe I in z arheoetnomuzikološko analizo zvokotvornih (prevrtanih) kosti iz paleolitskega obdobja človekove zgodovine oživljata to unikatno arheološko najdbo, ki jo arheolog, pravilom stroke primerno in z dvomi še vedno ovešeno, umešča kot tipološko izjemnost v neandertalčev predmetni inventar.

Kljub povsem razumljivi zadržanosti arheologa raziskovalca – najditelja in kljub njegovemu zavedanju, da v znanosti ni nič dokončnega, zaradi česar previdno pušča vrata priprta, ni pravega razloga, da po skrbnem branju tega odličnega dela povečini iz logov slovenske znanosti ne bi v naluknjani stegenici mladega jamskega medvedka, najdeni blizu ognjišča v plasti 8 v jami Divje babe I, datirani v čas pred 45.000 leti, prepoznali piščali. Prve v zgodovini glasbil na Slovenskem in prve v zgodovini evropske ali kar svetovne glasbe. Dvom bo do kraja splahnel šele, ko bodo takšno opredelitev potrdile nove najdbe ali pa jo bodo morda ovrgle.

Hajduški pop iz Kanomlje

JANEZ KAVČIČ

Predgovor Antun Bogetić, poreško-pulski škof. Lektorica Lidija Kleindienst, oblikovalec Lucijan Bratuš, tisk Mladinska knjiga Tiskarna, d.d. Avtorji fotografij: Lucijan Bratuš, Darko Ivič, Marjan Smerke in Cvetko Svetlik. S podporo 39 sponzorjev je delo izdala založba Družina d.o.o., Ljubljana, leta 1997. 61 oštevilčenih strani teksta, 29 fotografij in dokumentarnih prilog.

V sežetem tekstu na hrbtni strani knjige je bralcu na voljo osnovna informacija: Josip Velikanje – Hajduški pop (1843–1921); kratek in jednat življenjepis avtorja Cvetka Svetlika govori o legendarnem duhovniku in narodnem buditelju, ki je v svojem polstoletnem delovanju med Istrani, ob posredovanju evangelija postavljaj tudi temelje kulturne in narodne zavesti, šolstva in socialne pravičnosti.

Domoznansko biografsko delo Velikan je pop hajduški sem prebral s posebnim veseljem in iskrenim zadovoljstvom, saj ga je napisal moj stari znanec in kanomeljski sosed Cvetko Svetlik. Kot zgodovinar in muzealec se seveda zanimam za vse, kar se je pomembnejšega dogajalo in se še dogaja v naših krajih, prav posebej pa me privlači in vznemirja tematika, ki je neposredno povezana s svetom moje mladosti. Del tega sveta je tudi Jaklška grapa, odmaknjena in razdrapana oaza samote z nadihom prvobitne divjine – samorastniška globel, nad katero bedijo Jaklc, Volavčer, Stajer, Lomar in moj domači Trček. Spomini otroštva in nato preizkušnje zrelih let ostajajo pač neizbrisno vpeti v gozdnato prostranstvo med šumečo Kanomljico in vrhovi Kobalovih planin. Cvetko Svetlik, doma Pr' Vojsku, je to prostranstvo opazoval in doživljal od spodaj, iz doline, jaz pa sem ga zrl in dojemal kot hribovec, vraščen v strmi sončni breg. In napol poti med nama, pri nekdanjem četrtezmljaku Jaklcu, se je pred 154 leti rodil Josip Velikanje – znameniti »hajduški pop«.

Cvetko Svetlik je v uvodnem poglavju pomenljivo zapisal, da je izjemnega duhovnika iz Jaklške grape, pokončnega moža, ki je pol stoletja zgledno deloval v Istri, odlikovala »kanomeljska vztrajnost«. Mislim, da je bila prav to tista vrlina, ki je zaznamovala naš rod, ko se je v potu svojega obraza prebijal skozi nelahko življenje v teh krajih, obenem pa je bila prav ta »vztrajnost« tista popotnica, ki je kot dragocena dota spremljala naše rojake na poteh v širni svet. Vsekakor mi je všeč, ko Svetlik poudarja »lokal-patriotsko« identiteto kot vrednoto, ki je bila in ostaja vedno aktualna pa tudi produktivna. Iz zavedanja lastnih korenin, iz ljubezni do rodne grude izvirajo delavnost, odločnost, načelnost, vztrajnost – prav tako pa tudi ljubezen do druge kulture in drugega naroda. Znana je resnica, da vsebuje kultivirana narodna zavest tudi razsežnosti internacionalizma. Prešeren je zato v Zdravljici zapisal »Bog živi ves slovenski svet« pa tudi »Žive naj vsi narodi!« Josip Velikanje je v svojem življenju in

Cvetko Svetlik

**Velikan je
pop hajduški**

delovanju uresničeval naročilo velikega stanovskega sobrata Simona Gregorčiča; ni storil samo tistega, kar mu je veleval stan – storil je vse, kar mu je velevala vest. Iz svoje globoke domovinske in slovenske narodne zavesti je črpal ljubezen do bratskega hrvatskega ljudstva v Roveriji, do tedaj še zaostalega in zapostavljenega ljudstva, kateremu je s trdo roko, a vzvišenimi smotri, pomagala na pot omike in napredka. »Velikan je pop hajduški« pravijo zato še danes v južni Istri, ko se Velikanjeta hvaležno spominjajo.

Torej »Velikanje – velikan je«. V omenjenem reku in v naslovu Svetlikove knjige je prisotna domiselna besedna igra, ki identificira priimek in značajske osebnostne kvalitete glavnega junaka, hajduškega popa. Le-ta je pač moral uporabljati »hajduške« metode, da je bil kos »hajduški« mentaliteti, če je hotel prosvetliti do takrat mračno okolje in vzgajati ljudi.

Cvetko Svetlik, ljubiteljski fotograf in zbiralec podatkov o domačem kraju, je pričel z iskanjem gradiva za pričujoče delo že pred kakimi petimi leti. Ob 150-letnici rojstva Josipa Velikanjeta leta 1993 je pripravil predavanje z diapozitivi o njegovem življenju in delovanju. Ker je zatem uspel nabrati še mnogo zanimivih podatkov in pričevanj, se je odločil za predstavitev legendarnega duhovnika v knjižni obliki. Zamudno in zahtevno delo je opravil zavzeto in skrbno, z raziskovalno vneto in potrpežljivostjo. Pregledal in upošteval je vse dosegljive pisne vire in publikacije, zbiral informacije na terenu, poizvedoval doma in v Istri, se pogovarjal z ljudmi ter bil pozoren tudi na »materialne« sledi – stavbe, predmete in drugo. Vrednost Svetlikove knjige povečujejo avtentični dokumenti, na primer pisma, ki so vključena v tekst. Vključenega je tudi precej tako imenovanega ustnega izročila, vsaj delno še živega v spominih potomcev tistih sodobnikov, ki so Velikanjeta osebno poznali. Delu v prid so nekatere sočne anekdote in pripovedi, ki popestrijo besedilo in pritegnejo bralca, saj duhovito in prepričljivo podkrepijo razmere, v katerih je Velikanje deloval, obenem pa približajo njegov značaj. Svetlik opira pripoved na stvarna zgodovinska dejstva, ki jih uspešno povezuje v tekočo zgodbo. Le-to dopolnjuje z opisi krajev od Kanomlje do Istre. Tu in tam si privoščijo nekaj pisateljske svobode, ko na primer v zgodbo vpleta bolj ali manj verjeten potek dogodkov in domnevne dialoge, vendar ne na škodo verodostojnosti celote. Tako se sicer »literarno« skonstruirani fragmenti nekaterih dogajanj ne izmikajo kontekstu prostora in časa. Zelo smiselna se mi zdi razdelitev besedila na 18 krajših poglavij, med katerimi zavzema osrednje mesto poglavje »Med hajduki«. Zaokroženi vsebinski sklopi predstavljajo etape v življenju in delu glavnega junaka, podnaslovi pa vodijo bralca pregledno kot kačipot skozi tekst. Ko preberemo vsa poglavja, imamo zaokroženo, celovito predstavo o raznovrstnosti Velikanjetovega udejstvovanja.

Življenjske zgodbe »jaklškega gospoda«, ki bo bralce nedvomno pritegnila, na tem mestu seveda ne kaže obnavljati. Opozoril bi le na tri epizode,

kjer dogajanje pomensko in sporočilno kulminira: najprej prvo dramatično srečanje novega »popa« z domačini v Juršičih leta 1875, mnogo pozneje solidarnost »popa« in Rovercev proti italijanskemu pritisku in nazadnje trpko slovo starega in bolehnega duhovnika leta 1921. Iz prvotnih napetosti in nesporazumov med prišlekom in domačini se je namreč v skupnem delu v pol stoletja spletla najgloblja človeška navezanost. Na nekdanje kulturne stike med Slovenci in istrskimi Hrvati opozarja v predgovoru tudi poreško-pulski škof Antun Bogetić, ki poudarja, da je v preteklosti oba naroda družila skupna usoda in zblíževal vzajemni boj za nacionalno preživetje.

Lahko sklenem z oceno, da je Cveto Svetlik napisal prijetno berljivo delo, ki je vsekakor zasluži objavo, saj združuje dovolj historičnih, domoznanskih, narodopisnih, domačijskih pa tudi etičnih sestavin. V času tako imenovane tranzicije, ko se žal izgubljajo humanistične norme, delujejo kot zdravilni obliži moralne vrednote, ki jih posredujejo sporočila zgodbe o »hajduškem popu«.

Vsebino knjige smiselno dopolnjujejo in ilustrirajo odlične barvne fotografske priloge, estetski pečat pa je knjigi vtisnilo profesionalno oblikovanje akademskega slikarja Lucijana Bratuša. Želeti je samo, da bi delo spoznalo čimveč bralcev in da bi Spodnja Idrija v prihodnje še doživljala podobne domoznanske raziskave in zapise.

Bežen pogled na labirinte iskanja

NIKO JEREB

Idrijčan Ivan Mohorič je napisal novo knjigo z malce nenavadnim, a zgovornim naslovom FIRBEC PA TAK! (samozaložba, Idrija, oktober 1997). Avtor je kmetovalec, rudarski tehnik, radioamater, član Ancient Astronaut Society iz ZDA ter član Mednarodne zveze novinarjev, predvsem pa raziskovalec večnih ugank človeštva. Pri iskanju odgovorov Kdo smo? Kako se je začelo? se spušča tudi v področja, ki jih je uradna znanost označila za avanturizem in mistiko ter jim odrekla vsakršno znanstveno veljavo. Lahko bi rekli, da avtor brska po odpadku znanosti, kamor je bilo odvrženo vse, kar ni bilo v skladu z ortodoksnimi pravili. Tudi njegove nenavadne metode so velikokrat daleč od univerzitetno, kanonsko priznanih.

V zadnjem času pa se tem »odrinjenim« temam posveča čedalje več uglednih znanstvenikov najrazličnejših strok. Mite prvih kultur človeštva naj bi znanstvene razlage ovrgle kot izmišljotine z religioznimi elementi in kot zmotno pripisovanje naravnim pojavom nadnaraven izvor. Toda podobno je z znanstveno resnico: ta se menja in dopolnjuje. Mit in znanost sta samo različni približevanji resnici, ki je kljub tolikim dosežkom našega časa na vseh področjih še vedno neodkrita. Sicer pa po definiciji miti niso origi-

nali, temveč le interpretacije nekih dogodkov. Pa smo tam! Upoštevajte to, pravijo, bi lahko brez škode odvrgli na smetišče polovico teorij o nastanku univerzuma in človeka. Toda žal, nihče ne ve katero polovico!

Za raziskovalca Ivana Mohoriča v polni meri velja misel, ki jo je izrekel slavni francoski pisatelj Honoré de Balzac: Največ odkritij je prav zaradi vprašanja kako! Mogoče je modrost življenja, da se ob vsaki stvari vprašamo zakaj! To avtor Ivan Mohorič, firbec pa tak, vseskozi počne. Nenaadne ideje, ki se mu ob tem porajajo, njihove izpeljave in razmišljanja, nam podaja v prvih dveh knjigah V zvezdi piše vse (založba Bogataj, Idrija 1994) in Odkod, človek, tvoja pot (samozaložba, Idrija 1995). Obe nam prinašata nekaj presenetljivih možnosti za razrežitev vprašanj, ki že od nekdaj spremljajo človeštvo. Mite starih kultur, gematrične tajnopise in druge framasonske skrivnosti, ki naj bi preko vitezov Templjarjev segale tja do Hirama Abifa, graditelja Salomonovega templja, povezuje z novimi razlagami starih arheoloških najdb, hkrati ne zanemarija najnovejših teorij kozmogonije in informacij, ki jih iz predverja vesolja pošiljajo orbitalne postaje in raziskovalne sonde. Tako mu zlagoma uspeva prepoznavati morda vročo sled, ki vodi k »začetkom«. Avtor ne trdi, da je prava, presojo pušča času, ki prihaja. »Bralstvo pa naj kritično pristopa k mojim knjigam«, pravi.

Če je bila prva knjiga V zvezdi piše vse priročnik za prostozidarske mojstre, druga, Odkod, človek, tvoja pot, kriminalka prazgodovine in uvod k prvi, je tretja, Firbec pa tak! potrditev prenekaterih zamisli in idej iz prvih dveh. V prid temu so učene besede iz ust umnih mož. Tako je zadnja knjiga tudi podnaslovljena. Razdelil jo je na poglavja: Razlogi, kjer nam pove svoje nagibe do zapisa svojih razmišljanj; Sol življenja nas zabava in nasmeje, ostala poglavja, Do Berna, Zürich, London, pa so kraji, kjer so se odvijali kongresi in neformalna srečanja znanstvenikov, raziskovalcev naše preteklosti in prihodnosti. V Bernu je bil svetovni kongres Ancient Astronaut Society, v Zürichu svetovni kongres ufologov v organizaciji Atlantis Foundation z delovnim naslovom UFO – čudež v vesolju. Svetovni kongres v Londonu pa je potekal pod geslom Iskanje znanja. Lani junija se je avtor Ivan Mohorič udeležil še svetovnega kongresa v San Marinu, ki mu je predsedoval dr. R. Pinotti, predsednik italijanskega združenja za študij NLP. Ivan Mohorič je v San Marinu nastopil tudi kot predavatelj! Zadnje poglavje Bežeči čas je kot dodatek. Tu pojasnjuje nekatere v knjigi napovedane dogodke, ki so se zgodili kmalu potem, ko se je pisanje že zaključevalo.

Glavna teža knjige Firbec pa tak! sloni na pogovorih, ki jih je imel avtor z najeminentnejšimi raziskovalci »odrinjenih tem« in mejnih znanosti. Kdo še ni slišal za začetnika sicer še nepotrjenih teorij, Ericha von Dänikena, ki je s svojima prvima knjigama Nazaj k zvezdam in Spomini na prihodnost dodobra razburkal znanstveno in laično svetovno javnost. Zanimive misli

razpreda sam predsednik društva starodavnih astronautov, Gene Phillips, prav tako Hans Jörg Schweitzer iz Švice. Izkaže se, da ta gospod pozna osebno vse pomembne slovenske politike pa tudi z nadškofom in slovenskim metropolitom v pokoju, gospodom Šuštarjem, si je blizu. O izredno zanimivi temi, prepovedani arheologiji, govori strokovnjak za zgodovino in znanstveno filozofijo dr. Cremo iz Floride. Ivan Mohorič se s svojimi idejami konfrontira v vročih debatah z ljudmi, kot je dr. Richard I. Thompson, ki je doštudiral matematiko na ameriški univerzi Cornell, diplomiral iz relativnostne teorije na univerzi v Cambridgeu, doktoriral iz kvantne teorije in je sedaj zaposlen pri NASI. Svoje poglede in izkušnje o neznanih letočih predmetih pripoveduje ruski kozmonavt dr. Grigorij Grečko, ki je bil trikrat v zemeljski orbiti.

Posebej velja omeniti avtorjevo srečanje in pogovarjanje z vodilnim strokovnjakom za stare semitske jezike. Dr. Zecharia Sitchin je prebral več tisoč klinopisnih taplic o starih Sumercih in o tem napisal vsaj ducat knjig, kjer pravi, da so stari Sumerci bili v stiku z nezemljani iz tako imenovanega desetega planeta, ki so mu pravili Nibiru. Naj povemo, da so v letih 1888 do 1900 v Mezopotamiji odkrili ogromno knjižnico klinopisnih ploščic, katere še vedno niso vse prebrane! Polna presenečenj sta znanstvenika Graham Hancock in Robert Bauval, ki podajata nove izsledke egiptologije, predvsem o piramidah pri Gizi in Sakari. J. A. West, znanstvenik in strokovnjak za stratigrafijo in paleontologijo iz bostonske univerze, je določil novo starost Sfinge v Gizi: okrog 10 tisoč let. To je vsaj dvakrat toliko, kot so ji pripisovali doslej. Pa še nekaj. Večinoma smo poznali le piramide v Egiptu, Mezopotamiji in Srednji Ameriki, znanstveniki pa raziskujejo piramide v Avstraliji in na Kitajskem! Vsi ti raziskovalci trdijo, da ni več možno po starih poteh mimo nekaterih ostankov, znamenj, morda celo sporočil, ki so jih zapustile prve kulture, in nova spoznanja o njih terjajo vsaj delno spremembo naših konvencionalnih predstav o »začetkih civilizacije«. Obetavna so izkopavanja v Jordaniji, Siriji in v deželi, kamor naj bi bil pred približno 2000 leti iz nebes poslan Mesija, v Galileji in Deseteromestju, predvsem v današnjih krajih Um el Walid, Kirbet es Saura itd. To območje je poseljevalo »izvoljeno ljudstvo«, ki je posedovalo skrinjo zaveze. Le-ta naj bi bila neke vrste računalnik ali pa naprava za izvenzemeljsko komuniciranje. Seveda so to zgolj domneve, prav tako kot obiski izvenzemeljskih civilizacij v času pred našo znano zgodovino. Zakaj pa ne, sprašuje Erich von Däniken in v svoji knjigi Sodni dan se je začel razkriva svoje zadnje teorije. Prav tako je arheološko neobdelano območje Jemena, od koder naj bi to ljudstvo prišlo. Arhaična jemenska pesnitev pravi, da je tam v pesku puščave zakopana piramida s konico navzdol in v njej je zakljenjena resnica o človeškem pokolenju.

Iskanje spominov na prehojeno pot človeštva je skupno vsem trem Mohoričevim knjigam in vsem raziskovalcem znanstvenikom, ki jih v

knjigah omenja. Očitno preteklost skriva v svojih nedrih nekaj, do česar moramo priti, če hočemo rešiti našo sedanjost in prihodnost nekaterih vprašanj.

V obeh prejšnjih knjigah, posebej pa še v slednji, avtor Ivan Mohorič komunicira z bralcem v zelo tekočem, enostavnem jeziku. Dostikrat zazveni njegov šegavi podton. Ko pa se poglobi vase in meditira z naravo, nas presenetijo občutene finese izražanja. Pogovori z udeleženci niso zgolj novinarski. Spretno so povezani s komentarji ter prijetnim kramljanjem o vmesnih dogodkih. Ti se nizajo drug za drugim, kot bi bil zanje scenarij že prej napisan. »Naključij ni«, pravi avtor. »Edino naključje, ki ga priznavam, so ključi, naloženi eden vrh drugega!«

Še razmislek za konec. Naslov mojega sestavka Bežen pogled na labirinte iskanja je nedorečen. Iskanje česa? Če iščemo začetek, se moramo srečati s koncem. Koncem časa in prostora? »Vedno sta dve možnosti«, je rekel gospod Jakobowsky v imenitnem filmu Polkovnik in jaz.

IVANA LESKOVEC

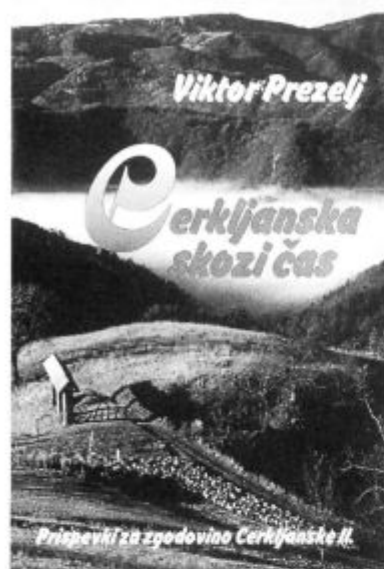
Viktor Prezelj je domačin Cerkljan, ki ga že vrsto let poznamo kot pisca domoznanskih prispevkov. Pričujoča knjiga je že njegov četrti izdelek. V vseh knjigah se bolj ali manj ukvarja s Cerkljansko in njenimi ljudmi. Leta 1992 je izšel prvi del Prispevkov za zgodovino Cerkljanske, katerih nadaljevanje je zagledalo luč sveta oktobra 1997. leta.

Avtor je knjigo na 208 straneh razdelil v 12 poglavij. Temeljna vsebina je zaobjeta pod naslovi:

Cerkljanska kotlina – naša ožja domovina
 Iz matičnih knjig Župnijskega urada Cerkljanske
 Gospodarji cerkvenih in svetnih posestev
 Po zemljiški odvezi
 Emigracija na Cerkljanskem v letih 1890/1940
 Dopnila k poglavju o cerkvah
 Dopnila k poglavju o znamenitih občanih
 Ivan Mozetič
 Drobne zanimivosti

Vsako poglavje je napisano kot zaključena celota. Na poljuden način se sprehodimo skozi različna področja in obdobja Cerkljanske preteklosti. Knjiga je napisana z vidika osebnega podoživljanja zgodovine in tudi virov, ki nam o zgodovini pričajo. Prezelj zato objavlja posamezne primere listin in dokumentov, kot zanimivosti ali redkosti, s katerimi se je sam srečeval v letih svojega zbirateljskega dela.

Četrta knjiga Viktorja Prezlja

Za nestrokovnjaka oz. nepoznavalca zgodovinopisja je vsekakor Prezljeva knjiga zanimivo branje. Sama pa vidim njeno največjo vrednost v tem, da je zbrano in objavljeno ogromno ustnega izročila, kajti zgodovinski spomin izginja. Zapisan in dokumentiran pa ostaja kot vir za raziskovanje tudi našim znancem.

Prav zato bi si želeli, da so viri informacij – pripovedovalci natančneje in dosledno navajani skozi vso knjigo. Knjiga ima tudi nekaj prilog. Zelo povedne so fotografije, nepotrebne in vprašljive pa so objave rokopisov, ki so predolgi, zaradi pomanjšave nečitljivi pa tudi vsebinsko ne sodijo vsi v kontekst naslova (npr. poglavje Dodatek).

Svojevrstna priloga knjige pa je natisnjen zemljevid oz. karta Cerkljanske iz druge polovice 18. stoletja, katere original se nahaja v čedajskem arhivu. Založba Bogataj se je odločila za natis te svojevrstne priloge in z njo nagradila kupce in sponzorje izdaje Prezljeve knjige.

MILAN KOŽELJ

V okviru Meseca kulture v Cerknem, februarja 1997, je pri založbi Bogataj izšel knjižni prvenec ljudske pisateljice iz Cerkljanske, Dragice Krapež, ki ga je ta hribovska ljubiteljica lepe besede posvetila svojemu vnučku in nasloвила s skoraj klasično realistično sintagmo – Na Robu. Z njim je pomembno prispevala k razvoju pripovedne proze na Cerkljanskem, ki je v zadnjih nekaj letih z romani Ivanke Čadež in živimi zgodovinskimi podobami Viktorja Prezlja skromno, a vendar hrabro posegla v razvoj naše književnosti ter zgodovinopisja. Prvenec Dragice Krapež je pomembno dopolnilo tega razvoja, saj tako s svojim stilom kot s tematiko smelo posega na že precej obdelano področje kmečkega realizma, ki pa se ga avtorica vendarle loteva na samosvoj način.

Četudi mestoma mogoče nekoliko pretirano kruta življenjska usoda, včasih pa morda le preveč naklonjen splet okoliščin vodita junake Dragice Krapež skozi razgibano kroniko mogočne hribovske domačije; so dogodki verjetni in vsi književni liki smiselno motivirani.

Osrednja oseba, mogočni in petični veleposestnik ter trgovec Filip Robar, s katerim se avtorica tudi največ ukvarja, stopi pred bralca kot stereotip trdnega, neomajnega patriarhalnega gospodarja z karizmatično močjo. Ne glede na to, koliko so njegovi nazori bralcu povšeči, ga pisateljica spretno in prepričljivo postavlja na čelo že nič kolikokrat izpostavljenega konflikta prepovedane poroke med veleposestnikovim sinom in navadno deklo. Četudi je ta motiv v književnosti že večkrat obdelan, se nam tokrat kaže na

Izpod peresa ljudske pisateljice s Cerkljan- skega

novo, v zanimivi luči Robarjeve pridobitniške zavesti in ilegalne trgovine z novorojenčki med obema vojnama.

Od samega prologa romana pa do monumentalnega epiloga, s katerima Dragica Krapež smiselno zaokroži njegovo poanto povojnega propadanja slovenske hribovske vasi, se zgodba odvija v enakomernem, razgibanem ritmu, ki ga avtorica le mestoma spretno prekinja z jedrnatimi krajinarskimi ali razpoloženskimi opisi. Medtem ko je književni čas kronološko razpoznaven in potek dogodkov smiselno nanizan vanj, so imena krajev glavnih književnih dogodkov zabrisana, vsi spremljajoči dogodki pa so hrabro potisnjeni v znane kraje: Celje, Trst, Ljubljano in na Jesenice. Verjetno zaradi dejstva, da imajo opisani dogodki vendarle resnično podlago v širšem okolju nastanka te kronologije.

Pisateljica sicer v ospredje romana kot gibalno postavlja moč globoke in iskrene ljubezni, zahtevnejšega bralca pa bo bolj kot z njo zadovoljila z drugimi elementi svojega prvenca. S prepričljivimi opisi osebnih stisk naprimer ali pa s prefinjenim slikanjem prizorov iz vaškega okolja, z ostrino in neposrednostjo pri opisih psihološko napetih situacij. Poleg plastično označenega Filipa Robarja pa je v knjigi tudi mojstrsko literarno nanizan splet objektivnih okoliščin, ki mlada Robarjeva naslednika, Milana in Polono, pripravi do neprostovoljne opustitve kmetovanja na odročnem posestvu.

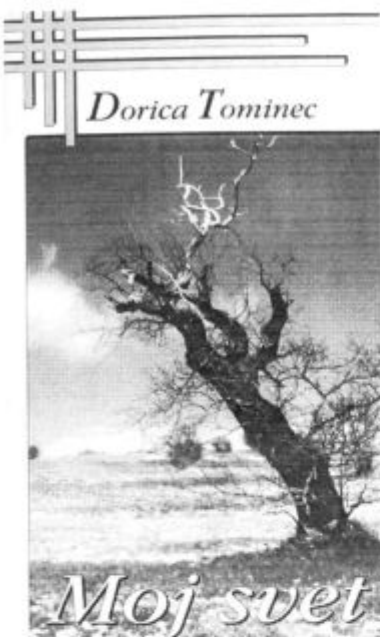
Pred nami je tako nova, dragocena literarna pridobitev iz naših domačih, cerkljanskih logov, ki bo brez dvoma lahko popestrila ter oplemenitila marsikatero knjižno polico in po kateri bo rado segalo staro in mlado. Zaživela bo med ljudmi in pustila med bralci svojo podzavestno literarno sled, svoje znamenje izvirnega umetniškega užitka, saj v marsičem dosega pripovedno moč nekaterih slavnih del znanega književnega rojaka iz neposedne bližine pisateljčinega domovanja, Franceta Bevka.

JOŽE JANEŽ

Dorica Tominec: *Moj svet*. Pesniška zbirka. Samozaložba. Črni Vrh, 1996

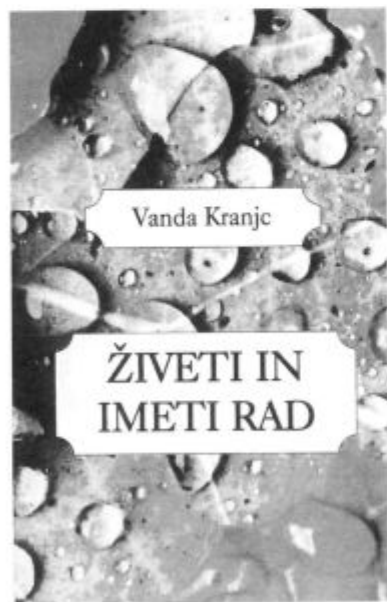
Si upate zapisati *Moj svet*, /kako si lep./ožarjen/z mavrično svetlobo, tako kot Dorica Tominec v prvih verzih svoje druge pesniške zbirke? Prvo, *Vezenje v samoti*, je tudi v samozaložbi izdala leta 1992. Obe zbirki je uredil Jože Šmit, ki je prispeval tudi spremno besedo. *V tvoja nedra/položila sem/vse upe in iskanja...*, nadaljuje avtorica enostavno in iskreno, skromno, pa vendarle odločno, kot bi hotela reči »Tudi ta svet je pesmi vreden!« Namreč tradicionalni, nič ekstravagantni, nič svetovljanski, bleščeč svet, v katerem človek stoji na tolikokrat ponovljeni ločnici med jazom, družino in naravo, čez vse pa je razpet obok Boga. Jaz je vsakomur preglobok in prenevaren (*Kdo sem ta jaz?! Sem jaz ta kdo?*). Zato tkemo vezi z drugim človekom (*Stopi v moj svet./vsaj ti!* ali *Podaj roko/mi tiho, nežno*), se pomirjamo z minevanjem (*Skupaj/naju stara čas/odmerjen*), se dotikamo stalnic (pesmi Večer, Poletje, Stare bukve, Dan, Sneg, Jesen, Mrak), celo smrt izzivamo (*Ne bojim se teme./Strah me je usihajoče svetlobe*). Dorica Tominec je ponovno izpisala nekatere že napisane pesmi, a kljub temu trdneje izrisala svoj, že v prvi zbirki nakazan, pristen in pošten človeški značaj.

JOŽE JANEŽ

Vanda Kranjc: *Živeti in imeti rad*. Samozaložba. 140 str., Idrija, 1997. Uredil in spremno besedo napisal dr. Gregor Kocijan. Tisk: Tiskarna Miha, Idrija.

Samorastniško literarno delo izstopa iz okvira ljudskega pripovedništva po tem, da dogajanje ne teče več na kmetih, temveč med delavci, celo med novodobnimi podjetniki. Napisano je spretno, čustveno, blago čuteče, realistično, lahko berljivo. Pripovedni in psihološki prehodi med preteklostjo in sedanostjo dajejo knjigi veliko dramske napetosti. Vendar bo zahtevnejši bralec, kljub nekaterim, v začetnih poglavjih Mami, Namesto uvoda in Prolog dobro zastavljenim pisateljskim prijemom, opazil, da je celota le nekoliko prehitro in preplitvo izpeljana. Marsikatera posledica je utemeljena le z zunanjimi dejavniki, kot so gradnja hiše, bolezen ali smrt v družini. K celoviti izpovedi bi bili dobrodošli tudi temeljitejši orisi v zgodbo vpletenih in za čustveno življenje prvoosebne pripovedovalke pomembnih oseb in njihovih značajev. Zgodba, okolje, čustveni motivi, čeprav čisto pisateljčini, nezadržno spominjajo na številne avstralske pionirske »graditi in imeti rad« televizijske nadaljevanke, ki so marsikomu zagotovo všeč. Brez dvoma bo tudi knjiga, ob kolikor toliko dobro urejeni prodaji, našla veliko zadovoljnih bralcev.

Bret Easton Ellis: Ameriški psiho. Zbirka XX. stoletje, prevedel Jure Potokar, Cankarjeva založba, 1994

Svetovna kritika je roman *Ameriški psiho* (1991) Breta Eastona Ellisa – po *Manj kot nič* iz leta 1985, *Pravilih privlačnosti* dve leti kasneje in pred najnovejšim romanom, *The Informers*, izdanem leta 1994 – enoglasno označila z besedami, kot so trivialnost, škandal, mass-medijski proizvodi itd. Če temu dodamo še reakcije civilne družbe, naprimer, da so bili še pred izidom romana organizirani javni protesti, da je podružnica nacionalne ženske organizacije iz Los Angelesa priredila feministični bojkot vseh knjig založbe, kjer naj bi (še!) izšel Ellisov roman, da so se vzpostavile telefonske linije s posnetim branjem nekaterih brutalnih odlomkov iz romana itd., je jasno, da je Ellis z romanom posegel v izredno občutljivo problematiko. Nagrada za to je nedeljena zamera tako kritike kot bralstva. Mlademu avtorju, rojenemu leta 1964, je to uspelo s prefinjenim, v bistvu preprostim prijemom: v romanu je problematizirano zlo, ne da bi zlo v tem procesu dobilo status problematičnosti, vsaj ne v obliki neposredne kritike. Za kaj gre?

Skrozi pero prvoosebnega pripovedovalca vstaja pred nami slika prihajajoče generacije, t.i. yuppies, podjetnikov iz Wall Streeta, ki se vrtijo po najdražjih restavracijah, po svetu modnih oblačil, popularnih pop skupin, po neskončnih labirintih kreatorjev, materialov in blagovnih znamk, pred nami se zvrstijo večerje in prijetno kramljanje v restavracijah, kokainski tripi po nočnih klubih, koncerti in meditativno-biografske pasaže o pop skupinah, ob tem pa smo nekako mimogrede (brez pompoznih besed, predhodnih psiholoških motivacij ali kavzalne nujnosti, ki bi odločno usmerjala dogajanje v to smer) priče še erotičnim prizorom in brutalnim, z naturalistično vnemo popisanim umorom Patrica Beatmana, šestindvajsetletnega glavnega protagonista. Res je, doživeli in preživeli smo Marquisa de Sada, Georges-a Batailla in ostale teologe čutnosti, vendar Ellisu kljub zavidljivi tradiciji uspe šok terapija: dosledno vztraja znotraj junakovega sveta na vseh 474 straneh romana, ta kozmos pa je strogo enoplasten, še najbolj spominjajoč na televizijski zaslon, po katerem neutrudno šibajo reklame, včasih prekinjene z mesarskimi pokoli v Alžiriji ali Bosni, s škandalčki ter pornografskimi pasażami. Pravzaprav nič novega in prav za to gre: za vsem (vse bolj) znano drsanje po površini, za zgolj drsanje prek izgledeov in oznak, kar posledično konstruira svet, temelječ izključno na refleksih, brez vsake refleksije. Ni spraševanja, gre za popolno odsotnost mišljenja, za popolno praznino, ki visi pod tonami oznak. Vse skupaj pa se ne dogaja kot običajno (in tu nastopi moment škandaloznosti!) v grdem in zlobnem račku, ampak v brezhibno urejenem, privlačnem, uspešnem, mladem in študiranem yuppieu iz Wall Streeta, v sakralizirani formi jutrišnjega dne, v Patricu Beatmanu, medtem ko mirno

ELLIS ameriški psiho

opazuje učinke električne žage na ženskem trebuhu, ko z zanimanjem zre v obraz klošarja in njegovemu psu ločuje glavo od telesa, ko zdolgočasen poliva truplo prijatelja s solno kislino in vzburjeno potiska par prestra-danih podgan v trebuh neznane prostitutke.

Nereflektirano zlo, popolna odsotnost ethosa, vse to radikalizirano in potisnjeno pred nos bralca. Način kritike, ki močno spominja na početje Laibachov osemdesetih po domačih logih: posnemi glavne poteze sistema (v primeru Laibachov totalitarizem) in mu vrni v obraz njegovo lastno radikalizirano, spervtirano in groteskno podobo. Razlika je le v tem, da Ellisova kritika ne vzame v pretres sistema, temveč (ne)mišljenje, percepcijo v obliki izpraznjene forme, enoplastnost *imeti več in imeti zdaj*. Torej strivializiranje trivialnosti kot (neizrečena!) kritika trivialnosti. Knjiga, ki ni samo virtuozen izpis, zajet v razsekano, filmsko tehniko kadriranja, v odlične dialoge in seveda brutalne vivisekcije, temveč je s svojo doslednostjo in radikalnostjo tudi in predvsem percepcijski pretres 'ameriškega mita', ki bo naslednji planetarni konsenz in zato naslednja oblika vsakdana, naslednja normalnost v nizu norosti.

JOŽE ČAR

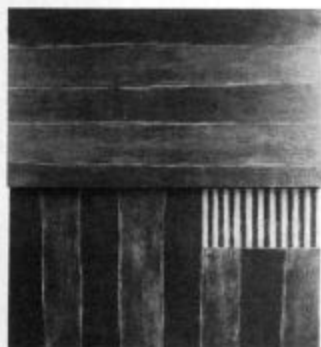
Flann O'Brien: Tretji policaj. Zbirka XX. stoletje, prevedel Andrej Skubic, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996.

Irski pisatelj Flann O'Brienn si je v romanu Tretji policaj privoščil sijajno literarno domislico. Postavil se je v vlogo Boga-razsodnika in vodnika. S tem je odprl domišljiji pot po neskončnih literarnih poljanah. Avtor je to dobro izkoristi s številnimi literarnimi, filozofskimi in drugimi namigi, kar seveda daje romanu bogato notranjo dinamiko in večplastnost.

V romanu spremljamo naklepnega morilca po »drugem svetu«, ki je sicer v splošnem povsem podobno »našemu svetu«, vendar imajo dogodki in v zas-mrtju očitno drugačne povezave in pomen pa tudi čas drugače teče. Morilec išče skrivnostno črno skrinjico, v kateri naj bi bil tudi denar, zaradi katerega je moril. Pri tem morilec ne ve, da je mrtev – še ena zelo duhovita avtorjeva domislica –, zato hodi po zasmrtju v uničujočem tuzemskem človeškem strahu in grozi, da ga bodo vsak hip odkrili, mu sodili in sodbo tudi izvršili. Morilec potuje v družbi bedastih policajev, ki na skrivnostno zapleten način vladajo deželi in so obsedeni s preprečevanjem in iskanjem ukradenih koles. Celoten roman je popopran z »odštekanim« irskim humor-jem. V romanu beremo recimo tudi naslednje:

»Kam gremo?« sem vprašal. »Ali v katero smer smo namenjeni, oziroma ali smo na poti nazaj od nekje drugod?«

O'BRIEN tretji policaj

»Gremo, kamor gremo,« je dejal narednik, »in to je prava smer do kraja, ki je čisto zraven.« (str. 84).

Ali pa:

»Nekje tukaj je«, je dejal narednik, »ali poleg kraja, ki je nekje nedaleč od naslednjega kraja takoj zraven.« (str. 133).

Na koncu morilec sicer »v resnici« umre, vendar se odpre nov krog popotovanja v strahu in grozi, ki bo očitno trajalo v neskončnost.

Kot so zapisali strokovnjaki, je Tretji policaj značilen postmodernistični metafizijski roman (presenetljivo – nastal že leta 1940!). Ne glede na to je napisan zelo berljivo in tekoče. Vsekakor pa branje tega nenavadnega romana, polnega duhovitih domislic, ni prav enostavno. Če imate vsaj malo izkušenj in bralske kondicije – poskusite. Ne bo vam žal.

JOŽE ČAR

Andrej Morovič, *Vladarka*. ŠOU, Študentska založba, Knjižna zbirka Beletrina, Ljubljana, 1997.

Pripoved se pravzaprav začne – skoraj – s koncem. Junakinja romana Nizozemka Sabjin se po zanimivih naključjih znajde na dalmatinskem otoku Ugljen. In to v nič kaj zavidljivem stanju, morda v globoki depresiji. Potem se retrospektivno odvije vrtnec njenega življenja od otroštva do zrele dobe. Morovičeva *Vladarka* je prostorsko razpeta med Amsterdamom, Berlinom in New Yorkom. Kaj vse se ji pri tem beganju po svetu ne dogodi! Po mladostniških zablodah in uporniškem obdobju Sabjin po različnih zapletih le uspe končati študij slikarstva. Nemirna kot je, težko zdrži dalj časa pri istem opravilu. Kljub resnim poskusom, da bi se preživljala s slikanjem napol pornografskih slik, si služi denar s priložnostnimi deli, predvsem pa – iz potrebe pa tudi radovednosti – z različnimi, tudi ekskluzivnimi »telesnimi« uslugami. Če poenostavimo! Roman je en sam »moralni« spust z glavnim ciljem veliko doživeti in odkriti ter pri tem ohraniti vsaj znosen socialni položaj. Seveda pa razni moralni pomisleki ne sodijo v svet *Vladarke*, tako da se vse odvija kot povsem vsakodnevna »življenjska izkušnja«. Nenavadnost romana je tudi v tem, da se kljub tudi travmatičnim preobratom in padcem Sabjin kot osebnost skozi roman ne spreminja (ali drugače: se ne razvija ali ne zori).

Sicer pa je Morovičeva *Vladarka* vznemirljiv in imenitno berljiv roman. Nabit z dogodki, tudi nenavadnimi in ekstravagantnimi, je napisan v lepem in že kar prislovično inovativnem Morovičevem jeziku. Vzemite si čas in ga preberite.

MILAN KOŽELJ

Dragica Krapež: Ko dogore kresovi. Samozaložba, Jesenice, 1997.

Dragica Krapež je tudi v tej povesti postavila v ospredje svoj priljubljeni konflikt, čisto ljubezen v nenaklonjenem, socialno in materialno omejenem okolju. Vendar tokrat nekoliko drugače. Na način, ki bo verjetno po svoje pritegnil prav mladega bralca ter odstrl pred njim nove razsežnosti spoznanja, kako majhen je človek v svojih razmišljanjih in dejanjih, če se ni pripravljen soočati z bolečo in kruto resničnostjo. Med branjem samim namreč usodna zanka, v katero se je junakinja Pavla lahkomišselno zapletla, sili bralca v nenehne dileme in kolebanja, kaj, za božjo voljo, bi bilo najbolj pametno narediti in kako se rešiti iz skoraj brezizhodne situacije. Nič posebnega, bi pomislili, pa vendarle so to prav gotove dileme ob vprašanjih, s katerimi se ne ukvarjamo na vsakem koraku.

Ob zanimivosti in napetosti, ki jo je pisateljica dosegla s tem zapletom, stopijo v ospredje poleg globokih moralnih dilem čisto praktični problemi biološke narave ter vprašanja vzdržljivosti mentalnega zdravja posameznih likov v povesti, ki večkrat upravičeno klonijo pot teže situacije. Reakcije likov pa so v zgodbi logične in razumno motivirane, njihovi značaji so skozi ta dejanja smiselno postavljeni v prostor in čas. Prostor in čas se ob obilici prepletajočih se dogodkov kar nekam odmikata v ozadje, s čimer pisateljica ustvarja iluzijo univerzalnosti in brezčasnosti literarnega dogodka v počasni spreminjajočem se sistemu vrednot kmečke socialne sredine. Tako bralec mestoma kar težko sprejme pojav sodobnega reševalnega avtomobila ali pa trga z izložbami, kjer so razstavljeni šivalni stroji, saj jih v klasičnem kontekstu kmečkega realizma ni navajen. Prav tako je pisateljica prijetno presenetila z opisi afektiranih situacij, kadar se med glavnimi junaki sproščajo močno nakopičene napetosti, ki jim avtorica sledi nekako objektivno in neprizadeto, opirajoč se na že znane podatke o posameznem liku.

Še posebej zanimiva je zgradba povesti o kresovih, ki se prav mojstrsko, skoraj bi lahko rekli monumentalno prepleta med tremi časovno enakovredno odmaknjenimi prizori prižiganja kresa, ki simbolizirajo vstop treh deklet v novo življenjsko izkušnjo, ljubezensko izkušnjo. V prvem nastopi mati Pavla. Drugi pripada njeni hčerki Vidi, ki si ob materinem fanatičnem prizadevanju, da bi pred vaško srenjo prikrla svojo »kukavičjo« goljufijo, komaj izbori pravico do večerne zabave in je hkrati dejansko povod za začetek razkrivanja Pavlinega greha. Pisateljica skozi usta enega od prisotnih kresovalcev napove nesrečo, ki jo prinaša obilica dima ob prižiganju. Tretji, spravljeni in obetavni, pripada Pavlini vnukinji Martini, kateri so razprtije in norosti njenih prednikov že prihranjene in lahko samostojno ter suvereno oživilja plamen nove, svobodne ljubzeni

med svojimi vrstniki. Prav domiselno je Dragica Krapež začela povest z Vidinim prižiganjem kresa, ki je hkrati uvod v glavni konflikt dogajanja zgradbe, nato pa se analitično vrača k usodni zgodbi matere Pavle in bralca brez ovinkov elegantno vpelje v divji krog dogodkov, ki se lomijo na plečih popolnoma nedolžnih in poštenih rodov Liparjev in Ruparjev v naslednjem rodbinskem kolenu.

V primerjavi z že objavljenimi deli sorodne tematike je v Kresovih čutiti nov, zrejši pristop do stilnih sredstev realistične pripovedne proze, ki jih Dragica Krapež tokrat popolnoma osvobodi kakršnegakoli poučevanja, moraliziranja in podpihovanja, temveč prepušča bralcu, da si le-ta v celoti ustvari sliko dogodkov na podlagi nazornih opisov in jo uvrsti v svoj lastni sistem vrednot. Morda je prav to tisto, na kar bo znal ustrezno odreagirati tudi mlajši bralec. Morda se bo prav zaradi tega rajši vračal v realistični svet slovenske domačije, ki ni nič manj zanimiv in razgiban kot aktualna zagonetna okolja asfaltnih džungel.

Milan Trušnovec

24. november 1930
8. oktober 1997

Ne bom pozabil: V decembru 1996. leta sva prvič (in zadnjič) skupaj razstavljala v idrijski galeriji. Da, spomnim se: Prišel je v galerijo, ko je bilo že vse postavljeno. Na belih kubusih so si sredi prostora odpočivale njegove ptice, vtis silne rovtarske pokrajine so v krogu nakazovale moje pisane slike. Usedel se je med svoje lesene plastike in pregretil svetlih oči obmiroval. Še na moje vprašanje je sprva kar pomolčal, zaradi ganotja ob nenadni lepoti, je dejal kasneje. Moje slike se nikakor niso kregale z njegovimi mrtvimi pticami.

Za razstavni list je takrat napisal nekaj hudo grenkih o pticah. Držal sem ga nazaj, nekaj pretežkih besed sem mu kar črtal.

Kar daj! je rekel.

Spremenil ne boš ničesar! je rekel.

Penzion je dočakal v prosveti. To je že uspeh, pravimo nevoščljivci. Bog ve, kolikokrat je bil ves zagrenjen ob grdobijah, ki jih je včasih doživljal v šoli. Prav veliko pohvalnih besed ni slišal v tem od sveta tako zapuščenem poklicu. Pa mu je šel skoraj ves čas za šolo.

Dolgo je že, kar sta z ženo začela zidati v Rižah. Občudoval sem ga, s kakšno spoštljivostjo do minulih vrednot je podiral starega Kokeljna. Vse si je zabeležil. Zidala sta zlagoma, tako kot je dvema učiteljema kazalo. Otroka pa sta v njuno veselje rastla.

Že mnogo let je mimo, kar sva v Bavdaževi galeriji postavljala odmevne otroške razstave, precej vode je odteklo, kar sva skupaj skicirala po Lokovcu. Skupaj sva premelevala stare trebušarske zgodbe, tedaj sem kajpak bolj poslušal. Vem, kako je bil navezan na mater, in vem, kako ga je vedno znova spominjala na trebušarsko Ščuro.

Skupaj sva tudi pela pri komornem zboru Zorko Prelovec. Njegov bariton je odločilno polnil naš skupni zven. Kam so šli veseli večeri po vajah v Nebeškem »Zelenem abonmaju«? Zbor je že zdavnaj utihnil, a srečevati se sploh nismo nehali. Le vse manj nas je: mojster Rijavec, Vinko, Slave, Julče, zdaj še Milan. In zadnje srečanje je bilo prav pri njem!

V zadnjih letih smo bili kar trdno povezani v Muzejskem društvu, preko njega pa tudi z idrijsko kulturo, ne tisto papirnato, ki prenese vsak nesmisel, ampak ono, ki nastaja s pametjo in rokami – in nas vse drži pokonci.

Da, Milan je rad delal z rokami. Vsa odložena dela bi moral opraviti z njimi.

Onega dne mi je iz Velenja telefoniral stari pevski tovariš Ivo Likarjev.

»A je res, kar berem v časopisih?«

Res je, ni ga več.

Kot v posmeh življenju samemu ima človek v zadnjih dneh največ načrtov. Hitel bi, delal bi, ustvarjal bi, a čas mu je vnaprej odmerjen. Bomo kdaj izvedeli, kaj vse je še nameraval storiti naš skupni prijatelj Milan Trušnovec?

RAFKO TERPIN

- Ivica Kavčič* kemičarka in nekdanja idrijska županja v pokoju iz Idrije
- Samo Bevk* poslanec Državnega zbora Republike Slovenije iz Idrije
- Gorazd Trušnovec* absolvent arhitekture iz Idrije
- Milan Vončina* dr. med., specialist internist, zdravnik v dispanzerju za pljučne bolezni in TBC v ZD Idrija
- Damjan Makuc* študent kemije iz Idrije
- Jože Felc* pisatelj, primarij dr. neuropsihiater in predstojnik Psihiatrične bolnišnice Idrija
- Tea Hvala* dijakinja 4. letnika Gimnazije Jurija Vege Idrija
- Lilijana Homovec* učiteljica na Osnovni šoli Črni Vrh nad Idrijo
- dr. Jože Čar* geolog in profesor na Oddelku za geologijo NTF Univerze v Ljubljani
- Rafael Podobnik* primarij dr. stomatologije in mojster fotografije
- Janez Kavčič* zgodovinar in umetnostni zgodovinar, višji kustos Mestnega muzeja Idrija
- Janez Podobnik* predsednik Državnega zbora Republike Slovenije in župan občine Cerkno
- Cveto Koder* arhitekt in župan občine Idrija
- Ivan Mohorič* raziskovalec in publicist iz Srednje Kanomlje
- Dušan Šarotar* pisatelj, kritik in esejist iz Murske Sobotne
- dr. France Šušteršič* geolog in profesor na Oddelku za geologijo NTF Univerze v Ljubljani
- Rafko Terpin* akademski slikar in učitelj likovnega pouka na Osnovni šoli v Cerknem
- Franc Pavšič* strokovni učitelj v pokoju in publicist iz Kopra
- Stanko Majnik* upokojeni rudniški uslužbenec in filatelista iz Idrije
- Karmen Simonič Mervic* zgodovinarica in učiteljica zgodovine na Osnovni šoli Črni Vrh nad Idrijo
- Laura Kavčič* ekonomistka v pokoju iz Idrije
- dr. Bojan Hvala* matematik, profesor na Pedagoški fakulteti v Mariboru
- Marija Heberle Perat* višja svetovalka ZRSŠ v Ljubljani
- Jože Tanko* župan občine Ribnica
- Niko Jereb* agronom in predsednik Filatelističnega društva Idrija
- Drago Svoljšak* arheolog in vodja arheološkega oddelka v Narodnem muzeju Slovenije v Ljubljani
- Ivana Leskovec* etnologinja, višji kustos in direktorica Mestnega muzeja Idrija
- Milan Koželj* slavist in učitelj slovenščine na Osnovni šoli v Cerknem
- Jože Janež* geolog in direktor podjetja Geologija d.o.o. iz Idrije
- Aleš Čar* študent Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani iz Idrije

založnik MESTNI MUZEJ IDRİJA

naslov Idrijski razgledi
Prelovčeva 9, Idrija

uredniški odbor Jože Bavcon
Samo Bevk
Jože Čar
Jože Janež
Janez Kavčič
Romana Kokošar
Ivana Leskovec
Karmen Mervic Simonič
Heda Petrič Moravec
Filip Šemrl
Gorazd Trušnovec
Milan Trušnovec

odgovorna urednica Ivana Leskovec

glavni urednik Janez Kavčič

številko vsebinsko pripravil Jože Čar

literarni urednik Jože Janež

oblikovalka in tehnična urednica Heda Petrič Moravec

lektorica Slavic Makuc Bric

finančna podpora občina Idrija, občina Cerklno in KS Idrija

tisk Gorenjski tisk, Kranj

naklada 1000 izvodov

Idrija avgust 1998